

A HUNYADMEGYEI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

TIZENKETTEDIK

ÉVKÖNYVE

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

Dr. VERESS ENDRE

TÁRSULATI TITKÁR

KÉT KÉPPEL ÉS EGY ALÁÍRÁSSAL

D É V A

NYOMATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1901

TARTALOM

	Lap
<i>Benkő</i> József Hunyadmegyéről. (Megyénk első monográfiája 1780-ból.) Szerző »Transilvania Specialis« cz. kiadatlan latin művéből fordította, bevezet- téssel és jegyzetekkel ellátta <i>Koncz</i> József tanár. <i>Benkő</i> adatait ellen- őrizte és helyesbítette <i>Téglás</i> Gábor. (<i>Benkő</i> arczképével és aláírásával.)	53
<i>Halaváts</i> Gyula és <i>Pokoly</i> József: Kecskeméthy Buzás Balázs erdélyi ev. ref. püspök és szászvárosi plébános sírköve	122
Dr. <i>Herrmann</i> Antal: Dr. <i>Torma</i> Zsófiáról	29
Dr. gróf <i>Kunn</i> Géza: Elnöki megnyitó. (Társulatunk huszonegyedik köz- gyűlésén.)	1
<i>Téglás</i> Gábor: Dr. <i>Torma</i> Zsófia emlékezete	7
<i>Ulain</i> Ferencz: Thököly István Hunyadmegyében	140
Dr. <i>Wertner</i> Mór: Megjegyzések a Hermán-nemzetség hunyadmegyei el- ágazásához	33
Dr. <i>Wertner</i> Mór: Márton hunyadmegyei főispán családja. (1333—1348.)	137
<i>Xantus</i> Ignác: Maros-Illye és környékének nemes családjai	143

Apró közlések

Újabb adalékok a Hunyadiak származásáról. Dr. <i>Karácsonyi</i> Jánostól	148
Milyen urak voltak a Hunyadi-kenézek? <i>Fényes</i> Lajostól	150
Erdélyi protestáns püspökök. <i>Kropf</i> Lajostól	152
A hunyadvári uradalom 1620-ban. <i>Koncz</i> Józseftől	151
<i>Barcsay</i> Ákos fejedelem sírhelye. (Képpel.)	127
Hunyadmegyeiek <i>Apafy</i> Mihály fejedelem udvarában	126
A nagy-ági bányák 1770-ben. <i>Born</i> Inigótól	153
A lezsnyek-brizniki útszoros emléktáblája 1806-ból. <i>Téglás</i> Gábortól	154
Gróf <i>Bethlen</i> László főispán beigtatása 1807-ben	126

Hunyadmegyei oklevéltár

Dr. <i>Zimmermann</i> Ferencz: Négy oklevél a Kemény-levéltárból. (1549, 1551, 1559, 1633.)	156
<i>Koncz</i> József: A nemesi sőről való punctumok 1731-ből. (Kiadta Hunyad- megye számára <i>Pogány</i> János vice-ispány.)	161

Hivatalos értesítő

Huszonegyedik, rendes évi közgyűlésünk (1900 december 10-ikén)	44—52
Titkári jelentés	48
A régészeti múzeum éve. <i>Téglás</i> Gábortól	49
Választmányi ülések (I—IV.)	130
Dr. <i>Wertner</i> Mór t. tag köszönő-levele megválasztásáért	131

Elnöki megnyitó.

(Társulatunk huszonegyedik közgyűlésén.)

A csend nem mindig elhagyottság, pusztulás, bár a romok körül s az elhagyatott helyeken csendes szokott lenni az élet. Az élet azonban észrevétlenül is működik épp úgy a föld alatt a csirák titokzatos világában, mint az elme és kedélyvilág mélyében, látott és látatlan helyeken s ha e perczen még rejtekeznek, majdan megnyilvánul. A szemek se egyforma látó erővel bírnak; némely szem nem látja, más látni véli, megint más már látja is. A munka nem mindig zajjal történik, de csendben is halad, sőt így halad legtöbbször.

A társulati élet előmozdítói az egyesek, ezek közreműködő munkássága s ez a tartós munka csendben szokott történni s mind azok által észrevétlenül, a kik a munka köreitől távol és néha nagyon is távol állanak s illetéknéppen a társulati alkotások elég gyakran úgy végeztetnek, hogy a munka sürgelmessége nem látszik. Darab időre a szerényen, de serényen dolgozó munkások sem tűnnek fel s az alkotás esetleg ott történik, a hol a nagy közönség nem várja, nem keresi, hasonlóan a Tamás-legenda azon királyi palotájához, melynek falait senki sem látta emelkedni, pedig emelkedtek s a munkások sürgölődését se látta senki szeme s a palota mégis épült s felépült, de nem ott a hol várták s nem úgy, mint a hogy a király gondolta s az ország lakói képzeltek.

Nem királyi palotát építünk, tisztelt közgyűlés, hanem a megyénkre tartozó ismereteknek adatait keressük, anyagát gyűjtjük s ezt teszszük akkor is, a mikor talán úgy látszik, mintha társulati életünk szünetelne. Nem most fogtunk a munkához és azt lankadatlanul folytatjuk most is, mint a hogy ügyünk barátjai jól tudják. S ha az irántunk érdeklődők száma nem szaporodik kellően, bizony ez nem a mi hibánkból s nem rajtunk álló okokból történik. A mi igazságunkat nem rejtjük véka alá, zászlónk régóta

lobog az ismert felírral »Előre«; kérő, intő szavunk évről-évre megújúl s ha mégis csak kevesen keresnek fel, azt élénken sajnáljuk, de arról (bármennyire igyekezzünk is benne) tennünk nem lehet. Várjuk a jobb napokat, mert a jó ügyekre valamikor jó napok virradnak; a jó ügynek a telő idő nagy segedelme, csak a munkások ne lankadjanak, csak a munkakedv meg ne apadjon, csak a bizalom ne csökkenjen.

Ügyünk hívei majd akkor mondhatják: ime *elrejtőzött örömapunk fölvirradott*, mikor társaságunk múzeuma Déván saját házában megnyílik a nagy közönségnek s rendezett s jól kiállított gyűjteményeink, megyénk ismeretének gazdag kincseit tárják fel. Volt már olyan idő, midőn oly világos volt, mintha hirtelen megvirradott volna, de a kétség s csalódás fellegei ismét felgyülekeztek. A szomszéd »Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet«-nek ime már saját múzeuma van, még pedig a mint értesítettek, a forgalom fő-utcáján, az indóházától a belvárosba vezető úton, s a város által építetve! S hát, hol van a mi múzeumunk? Egy elrejtett kicsi házban s a becses gyűjtemények kivételével, majdnem mindannak hijján, mit egy modern múzeum igényel. Nem lehet, hogy a mi múzeum-ügyünk is örvendetes megoldásra ne találjon, hogy az állam, megye, város és a társadalom meg ne mozduljon, midőn arról van szó, hogy gyűjteményeink felhasználatlanul tovább heverjenek-e s új tárgyakkal ne is szaporodhassanak, vagy egy a kellő igényeknek megfelelő múzeum-épületben helyeztessenek el, a hol azokat minden érdeklődő szemlélheti s tanulmányozhatja.

Nem azért ásatnak ki a múltak maradványai, hogy újból elrejtessenek, nem azért tanítják az iskolában a történelmet, hogy emlékei még olyanok előtt is, kik a tanítás jótéteményeiben részesültek, érdektelen tárgyakként tűnjenek fel, a melyeknek sorsa közönbős, rendeltetésük, haszonvételük bármilyen lehet s ez iránt ne kelljen a művelteknek érdeklődni. Nem azért igyekeznek a szakférfiak ezek művelődési jelentőségét kinyomozni, hogy a művelt közönség tanulmányaikat hideg közönnnyel fogadja. Magában a népben is az ilyenek iránt való érdeket ébreszteni s fejleszteni kell, ébreszteni a történelmi érzéket s azt lehetőleg fokozni. A szicíliai parasztok szekerein, taligáin festett képeket látunk, melyek a hazai történet nagy jeleneteit tűntetik fel; a görög pásztor jól

ismeri vidékének azon helyeit, hol az ó-kor valamely emléke találtatik. A múltak emlékeinek kultusza a hazaszeretetnek s politikai összetartozásnak egyik kapcsát alkotja. Így pl. (hogy hazai történetünk egyik fényes lapjáról vegyek példát) azok a gyűrűk, a melyek a Kenyérmezőn ásatások közben többször előtaláltak, a gyűrű ósrégi jelviségének megfelelőleg, Erdély különböző nemzetiségei történeti kapcsának fényes kifejezői, a közös haza megmentésére folytatott harc s kivívott győzelem jelvei. Azon győzelemé, melyet maga a török történetíró Szeád Eddin sem igyekszik kisebbitni és elismeri, hogy a török sereg vágyainak fonala elvágatván és menekülésök útja elzáratván, — — — — a hit harcosainak legnagyobbbrésze megitta a halál serbetjét és ellefejtette a világ gyönyöreit.¹

A múlttal való ismeretlenség, melyet a szenvedély felhasznál saját érdekében, hathatós eszköz arra, hogy a különböző nyelvű állampolgárokat egymástól elkülönítse, míg a múltak ismerete közeledést hoz s egyesít. Keressük hát a múltban az összekötő fonalakat s becsüljük meg s értékesítsük a múlt idők legcsekélyebb adatát is, a honismét, a megye ismeretét gonddal és szeretettel míveljük, mert a hazaszeretet nem az ismeretlen felé száll, hanem szívünkben az ismert hazai föld iránt gyúl ki s tűzét a bővebb ismeret, mindannak tudása, mi a hazára tartozik, mind nagyobbra neveli s gyarapítja.

Mondám, hogy társulati életünk csendben működik, de nem szünetel. Hiszen igen tisztelt elnöktársam dr. *Sólyom-Fekete* Ferencz csak imént tartott igen érdekes felolvasást, egyik f. évi választmányi ülésünkön, a Hunyadiak rokonságáról, a melyben a többi közt szó van Dobrota esperes rokonságáról a Hunyadiakkal s borbátvízi Leel s ennek leszármazói viszonyáról a Hunyadiakhoz. Az nem hallgató társaság, melynek választmányi ülésein ilyen értekezések olvastatnak fel s olyan tanulmányok mutattatnak be, minők kitűnő okmánynyomozónk, dr. *Wertner* Mór nagyérdemű tanulmánya a Hunyadiakról, mely először nálunk olvastatott fel és idei XI. Évkönyvünk 3-ik füzetében jelent meg.

Az nem hallgató társulat, melynek Évkönyvei oly változatos

¹ Thury József fordítása szerint, a »Török történetírók« I. köt. (Budapest, 1893.) 168. l.

gazdag tartalommal jelennek meg, mint a mieink s melynek titkára e kiadványokat annyi gonddal s oly szakismerettel szerkeszti.

Azt a társulatot nem kell az elálvástól féltetni, melynek múzeum-igazgatója b. e. Torma Károly munkáját folytatja s egészíti ki s a limest Dacia keleti részében s nyugati határainál keresi s nyomozza ki, s csak az imént is »A rómaiak első hadi útjáról az Alduna partján Dacia ellenében« egy oly értekezést írt, mint az, melyet *Téglás* Gábor a »Földrajzi Közlemények« XXVII. évfolyama V—VIII. füzeteiben adott ki.

Bizony az álmisság vádja nem érheti azon társulatot, melynek oly tevékeny titkára van, mint a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat«-nak, a ki maga is ifjú történészeink egyik jelese és saját tanulmányai köréből több igen becses értekezését mutatta be gyűléseinken, évkönyveinkeit vonzóvá teszi a változatos tartalom, becsessé a bennök megjelenő dolgozatok által, s úgy szerkeszti, hogy bár az egyes füzetek nem időhöz kötötten jelennek meg, minden évben egy-egy kötet jelenik meg. Dr. *Veress* Endre az erdélyi fejedelmi kor s kivált a XVI-ik század és a Báthoriak történetének művelésének szenteli teljes szabad idejét éjjeli és nappali fáradozással igyekszik e kort külföldi levéltári kutatásai alapján, a részletekre kiterjedőleg megvilágosítani. Nagy gonddal rajzolja a kor képét, az események okait, az állandó érdekek mellett a változó érdekek hullámzatát, a szereplőkben a pszichologiai indokokat s a vérmérséklet következményeit keresi s vizsgálja azon politikai *milieu*-t, a melyben Erdély azon időbeli története nap-nap után lefolyt, a koreszmék hatását, a közmívelődési kibontakozást, a nemzeti, vallásfelekezeti törekedéseket s gondos rajzát korhű színekben tünteti fel. »Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez« czímen Báthory István királyról és Báthory András bibornokról; »Erdély fejedelmi interregnuma«, (1551—56.) czímen Izabella királynénkról szóló műve, »Báthori Zsigmondné és a váradi kálvinisták«, »Báthori Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az Oppeln és ratibori herczegségekhez«, oly munkák, melyek nemcsak tartalmuk értékét adják, de adnak szerzőjük további munkásságához fűződő szép reményeket. Dr. *Veress* Endrének még azt a nagy érdemét is ki kell itt emelnem, hogy hazai tudósaink körében növekvő érdeket tudott társulatunk iránt ébreszteni s ezek közül

nehányat sikerült megnyernie munkatársainknak, így dr. Wertner Mórt, Kőváry Lászlót, Koncz József tanárt s másokat.

Az olyan társulatot, mely ily munkás tagokkal dicsekedhetik, nem kell elalvástól félni, éber az s eleven; a munkában nem lankad, méltán remélheti jobb napjait s méltán kelt reményeket maga iránt.

Dr. *Amlacher* Albert t. tagunk szintén néhány igen érdekes történelmi felolvasást tartott gyűléseinken, úgyszintén *Mailand* Oszkár a folklóre köréből.

Egyike legbuzgóbb tagjainknak b. e. *Pogány* György Hunyadmegye volt főispánja súlyos betegsége miatt már tavaly nem jelenhetett meg közgyűlésünkön, de akkor még reméltük, hogy távolléte ideiglenes lesz s majd ismét meglátjuk tisztos alakját, jóságos szemei biztató tekintetét s meghalljuk még bölcs beszédét. Nem így történt, távolléte véglegessé vált; azonban ez nem teljes távollét, emléke velünk van s velünk marad, él bennünk s Évkönyveinkben neve ragyog.

A daciai archaeologia terén ez az év is fontos eredményekre vezetett. Megyénk újabb leleteiről *Téglás* Gábor múzeum-igazgató fog szólni, az apahidi leletek, melyek a kolozsvári múzeumot gazdagítják, felettébb becsesek s a fehérmegyei ásatások eredményéről »Mittheilungen aus Apulum« cím alatt *Jung* Gyula t. tagunk az Österreichisches Archaeologisches Institut III. kötetében értekezett, illetőleg dr. *Cserni* Béla kutatásainak s tanulmányainak azon eredményeit ismerteti, melyek az alsófehérmegyei buzgó rokon-egyesület kilenczedik és tizedik évkönyvében jelentek meg. A Báthoriak-temploma lebontása közben találták az ezen értekezésben említett tárgyak legnagyobb részét. A dedicatiok egyike *Aesculapius-* és *Hygiának* szól s Jung helyesen jegyzi meg, hogy az ilyen dedicatio Daciában s jelesen Apulumban nagy számmal fordul elő; nem csoda egy oly tartományban, melynek annyi gyógyvíze van, mint az erdélyi részeknek.

Mindazon társulatok, intézetek, egyletek, melyek magukat mai közgyűlésünkön képviseltették s az illető képviselvek fogadják külön-külön s egyenként társulatunktól kitüntető figyelmükért meleg köszönetünket. Bizony buzdító az ilyen figyelem és azokkal szemben, kik közönnnyel nézik társulati életünk fejleményeit, a további munkálkodásra bátorító s jutalmazó az eddig teljesített munkáért.

Nagyérdemü és szépen virágzó intézeteknek jeles képviselőihez van szerencsénk s ittlétükről hálás érzéssel fognak megemlékezni Évkönyveink. Szívesen üdvözöljük őket s igyekezeteinket további támogatásukba ajánljuk.

Üdvözlöm Hunyadmegye szeretve tisztelt főispánját, gróf *Bethlen* Miklóst, a ki azon első naptól fogva, melyen Dévára jött, nem szünt meg társulatunk iránt való érdeklődésének biztató jeleit adni s törekedéseinket hathatós támogatásában részesíti.

Üdvözlöm közgyűlésünk megjelent tagjait, a tisztelt közönséget s ezzel a »Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat« XXI-ik évi, rendes közgyűlését megnyitottnak jelentem s úgy gondolom, a mai közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésével a közgyűlés megbízza a választmányt.

DR. GRÓF KUUN GÉZA.

Dr. Torma Zsófia emlékezete.

(Olvastatott a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« 1900. december 16-iki közgyűlésén.)

A történelem előtti idők ősrégészete annyira újabb keletű hajtása a tudományok törzsfájának: hogy még a bűvarkodás ezernyi előnyeivel rendelkező mívelt nyugaton sem igen utalhat felszázadnál régibb múltra vissza. És az első úttörők még ott is átszenvedték a tudományok martyromságát s a megcsontosodott társadalmi balhiedelmek ítélőszéke előtt akárhányszor kicsinylést, sőt üldöztetést kelle fáradságos munkájuk daczára elviselniök. Avagy mivel történhetnék meg mai napság a mívelt népek között az, a mit a civilisatio élén vezérkedő *Franciaország* szégyenére feljegyzett a történelem: hogy *Tournal* és *Christol* tudósok még 1828-ban sem találhattak hiedelemre abból az egyszerű okból, mivel a Dordogne-vidék krétakori barlangjairól szóló felvételükben nem hallgathatták el, hogy a diluvialis állatsontok társaságában emberi készítményekre, nevezetesen agyagedényrészletekre, kő- és bronzszerszámokra akadtak? És ugyancsak Franciaországban történhetett meg nem is oly rég, csak 1842-ben, hogy az abbevillei Mars-mező rendezésénél a diluviális kavicsréteg ősemlőseivel vegyesen előfordult nagymennyiségű kovaszerszámokat hamisítottak nyilvánították s Boucher de Pethesnek¹ bámulatos elméellel megírt két jeles munkáját jó ideig agyonhallgatták. Egészen hasonló fogadtatásban részesült Schmerling Károly² 1833-ban a szomszédos Belgiumban, a *Maas* mentén átkutatott barlangokról szóló munkájával, miután a kiásott barlangi medve s más fossil állatmaradványok közé foglalta az engisi barlang amaz emberi

¹ De l'Industrie positive, ou les Arts et leur Origine. 1846. s ezt követte nemskóra *Antiquités celtiques el antidiluviennes* 1847.

² Recherches sur les ossements fossiles découverts dans les Cavernes de la Liège. Par le Dr. P. C. Schmerling.

koponyáját is, mely koponya segítségével rövid negyedszázad múlva az 1858-tól annyiszor emlegetett neandervölgyi koponyával együtt *Schafhausen*, bonni tanár a *negyedkori* ember létezését bebizonyította.

És nem különösen hangzik-e ma: hogy a haladásáért irigyelt Angliában alig hat évtizeddel ezelőtt a *Geological Society* tagjai nem találták kiadhatónak Godwin Austennek egy ma nagyon is sokra becsült munkáját Devonschire geológiájáról, miután azt merte állítani, hogy a *Kent Hole* barlang cseppkő-padlózata alól kiásott mammuth, orrszarvu, őstulok, szarvas hiéna vagyis a negyedkorban kihalt állatok kortársai valának azon emberek, kiknek kovákéseit, nyilhegyeit is ezen csontok közt találták. Csoda-e azután, ha a tudományos bűvárlatok terén még napjainkban is elmara-dottnak minősíthető s eme gazdag országok sok egyetemét és különösen polgárságának a tudományok iránti áldozatkészségét sajnosan nélkülöző hazánkban *Jankovich* Miklósnak a hárshegyi őstelepről a délfranciaországi első felfedezésekkel egyidejűleg, 1828-ban közzétett híradását kevés figyelemben részesítették s annyira nem találták jó ideig követendőknék: hogy Jerney, Kállay Ferencz, Horváth István s a két Kubinyi is csak olyan leleteket közölgettek, melyekről feltételezhatték, hogy a magyarság vitézi szereplésével való összefüggésben állottak.

S ez a merev elfogultság tán mai napig lenyűgözi a tudományok általános fejlődése daczára saját nemünkéről: az ősemlék múltjáról szóló tanításunkat, ha 1853—54-ben a szerencsés véletlen, mely annyi becses felfedezéshez segítette már a kutatókat, olyan bizonyítékokat nem derít napfényre, melyeket eltüntetni vagy agyonhallgatni már lehetetlenség vala.

A mondott időben a zürichi tó vizének szokatlan leapadását *Ober-Meilen* és *Dollikon* között arra használta ki a szorgalmas lakosság, hogy a tó sekélyes vizéből kiásott földdel, iszappal parterületeit tovább bővítette. Ezen munkálatok közben rég kiveszett állatok csontjaival, mint a bölény, jávorszarvas stb. együttesen csiszolt kőfejszék, vésők, bronzszekerczék, tük, félreismerhetetlen fazekas-művek, sőt durva szövetfoszlányok, czölöpépítmenyi részletek kerültek elő, még pedig oly mennyiségben, hogy az egyszerű svajczi nép csodálatát is felkeltették. A közel *Künsnach*

tanítóképezdéjénél szolgált igazgató, *Keller Ottó*¹ nemes érdeklődése mentette meg ezen culturmaradványokat a zürichi múzeum számára s az ő elmés fejtegetései állapíták meg: hogy a negyedikor alkonyától kezdve a svajczi tavak környékét »czölöpfaluk« népesítették be.

Mert a zürichi tóéhoz hasonló czölöpfalukra akadtak a többi tavaknál is csakhamar s 1858-ban az Alpok déli lejtőjén a *Garda*-tó körül foglalatосkodó osztrák pionirok szolgáltatathának be ilyen culturmaradványokat a bécsi csász. kir. múzeumnak. A Po lapályán a mi Alföldünk hún halmaira emlékeztető mesterséges földhalmok, az u. n. »*terra marek*«, Dánia homokbuczkáin a »*kjökkenmødingek*« csakhamar akkora tömegét deríték napfényre: hogy a történelmi időhatárok messze előretolásával egy egész új tudománykorszakot építhettek azokra, t. i. az *ösembertant*, vagyis a *prae-históriát*. Bezzeg más világ derült egyszerre a pár évtizeddel azelőtt *Franciaországban* és egyebütt »a tudomány szent nevében« lenézéssel fogadott barlangleírásokra!

Franciaországban Christy és Lartet újabb kutatásait a *Dordogne*-völgy barlangi emberéről kitűntetésekkel halmozták el; Belgiumban államköltségen vizsgálatták újra a *Dupont* által a *Namur* és *Lüttich* között Schmerlingtől felfedezett barlangokat. Angliában ugyanazon társaság: a Geological Society, mely 1840-ben kárhozatra ítélte Godwin Austen geologiai jelentését Devonschirről, most külön barlangvizsgáló bizottságot alakított. Sőt az angol közönségből még pénzáldozatokra is akadtak vállalkozók s többi között egy hölgy — miss *Bordett Courts* — bőkezűsége tette lehetségessé, hogy dr. Falcosnes, Prestvich, Dawkins, Lyell, Evans Vivian, *Lubboek* s mások csakhamar mintául vett kutatásokat végezhessenek s a continensre átterjeszkedőleg, többi között Franciaországban is, irányadókként szerepelhessenek az őstörténelmi viták eldöntésében. Ez az örvendetes fordulat a szomszéd Ausztriában is a bécsi Akadémia *barlangbizottságának*, külön *anthropologiai* társulatának megteremtésével érezteté üdvös befolyását s hazánkban, az Archaeologiai Értesítőben mind több és alaposabb ősrégészeti tanulmány előidőzőjévé vált, a királyi

¹ Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft Zürich 1854., 1856., 1860., 1863. és 1864. évfolyamaiban.

magyar természettudományi társulat tagjait szintén barlangkutató-sokra lelkesíté s az ősrégészeti irodalom életrehívásában is üdvösen érezteté befolyását.

A magyar fajban a múltak emlékei iránt élő természeti hajlamtól vezéreltetve, nálunk mindig meg volt a fogékonyság a régiségek iránt.

Hazai ősrégészeti leleteinket ugyanis már a két Kubinyi, Jankovich Miklós és Érdy János nagy szorgalommal, de még kevés öntudatossággal gyűjtögetni kezdték volt, úgy, hogy a Nemzeti Múzeum e nemű gazdagsága még ez időből származik, mikoriban irodalmilag nem is foglalkoztak tüzetesen a kőszerszámok, bronz-eszközök korszakával. Hisz nálunk Romer Floris *Műrégészeti Kalauza*¹ keltette fel igazában az érdeklődést őskori leleteink iránt s ugyancsak Romer Floris szoktatta rá mívelt köreinket az ásatások megkezdésére az 1868-tól sok áldozattal megindított Archaeologiai Értesítővel, melyet eleinte alig méltatott néhány lelkes kartársán kívül más figyelmére, de pár év múlva annyira megkedveltek, hogy 1875-ben a *Stockholmban* tartott internationalis congressuson, mikor a rengeteg orosz birodalom tudósai még készülletlenségükkel kénytelenek mentegetődni, Romer Floris teljes önbizalommal a következő évi congressus székhelyül Budapestet hozhatta indítványba.

A Romer Floris vonzkörén kívül eső erdélyi részekben azonban az őstörténelmi tanulmányok már csak a szellemi kapcsolat lazaságánál s a közlekedés nehézségeinél fogva is csak későbbben nyertek bejújthatást. A gróf Kemény József buzdítására Neigebauer által 1847-ben megírt Dacien, melyet Dacia első monographiájának tekinthetnénk, a római maradványokon kívül egyébre alig terjeszté ki figyelmét. Majd az ő nyomdokait követve *Kőváry László* 1852-ben *Erdély régiségeit* s ennek második kötetéül 1866-ban kiadott *Erdély építészeti emlékeit* inkább mondai és történelmi alapon ismerteti; még 1856-ban *Ackner Mihály*,² a kinek ernyedetlen munkássága különben a természeti és történelmi

¹ Őskori műrégészet. Pécs, 1866. VIII. Műrégészeti Kalauz, különös tekintettel Magyarországra.

² Michael Ackner: Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Jahrbuch der. k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1856.

nevezetességekre egyaránt kiterjedt, a rómaiaknak nem tulajdonítható emlékeinket egyszerűen lefoglalta a németiség javára, miként egy évtizeddel utóbb *Orbán Balázs*¹ a székelyföldi régiségekben a székelységen kívül csakis *Attila* húnjainak nyomdokait tudta felismerni.

A gróf Mikó Imre kezdeményezésére 1859-ben megalakult Erdélyi Múzeum szervezői még alig értesülhettek a külföldön is éppen akkoriban vajudó őstörténelmi irányzatokról, de azért a hazafiúi felbuzdulás oda is, miként az már a sokkal régibb Bruckenthal múzeumnál történt, feles számban juttatott olyan leleteket is, melyek az akkori hiedelem ellenére utóbb, 1875-ben a Romerék felhívása következtében rendezni kezdett, az őstörténelmi osztály alapját képezhették s a budapesti őstörténelmi congressus bámulatát is kiérdemelhették. Nevesebb íróink ambícióját a római korszak elégitette ki akkoriban s az Erdélyi Múzeum-egylet kezdő évfolyamának legbecsesebb közleményeit Torma Károly alapvető értekezései, Finály Henrik topographiai észleletei s a vöröspataki viasztaábráról írt becses dolgozatai.

Öntudatos praehistoricus irodalomról tehát 1875-ig az erdélyi részekben beszélni sem lehet, sőt még Koch Antal egyetemi tanárnak, az Országos földtani társulat 1875 augusztusában Kolozsváron rendezett vándorgyűlése elé terjesztett felolvasása sem haladja túl a lelet-lajstromok mérsékeltbb igényeit. És pontos, tervszerű őstörténelmi ásatásokról, avagy éppen felvételekről ily körülmények között hogyan is lehetett volna szó, a mikor például az egy ugyanazon helységből, például a maros-tordamegyei Rigmányról a kolozsvári Múzeumba került mamuth-csontokat a jellegzetes neolitikori cserepekkal együtt pusztán ezen esetleges összetalálkozás alapján képesek valánk a diluvialis ember hagyatékának minősíteni?

S ha már országszerte a Rómer Floris és Pulszky Ferencz szerencsés kezdeményezésével létrejött 1876-beli internationalis congressus előkészületeihez fűződik nem csupán az őstörténelem iránti fogékonyság elterjedése, de magának a magyar őstörténelmi irodalomnak kifejeződése is, még inkább elmondhatjuk ezt az

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi, népismei szempontból. Budapest 1868—1873. 1—VI. kötet. I. köt. Udvarhelyszék, II. Csíkszereda, III. Háromszék, IV. Maroszlók, V. Aranyoszlók, Radnóth, Gyéres, M.-Ujvár, Torockó vidék, VI. Barcaság.

erdélyi részekről, hol egyfelől a kolozsvári, másfelől a szebeni *Bruckenthal* múzeum lelkes gárdája bámulatos mértékben megsokszorosítá az őskori leletek és biztos lelőhelyek számát; másfelől pedig Torma Zsófiában olyan munkaerőt nyert meg a congressus elnöksége, a ki az eddig régészetileg alig emlegetett Hunyadmegye földjéről rövid pár hónap alatt Dacia legfontosabb culturmaradványait deríté napfényre, s szellemének gazdagságával, példájának varázslatával egész irói kört teremtett a daciai praehistoriának jobbadán olyan egyéniségekből, a kiket az ideig más irányú eszmék vagy nehéz életgondok tartottak lenyügözve. S ebből az igazán mesés bűvkörből végzetül a daciai ősrégészet Pallas Athenaejeként kiemelkedve nemcsak a női nemnek vált büszkeségévé, hanem a mi szerény társulatunk hírnevét is messze földre kiterjesztve, két évtizeden át mint vezérkedő munkásunk és tiszteleti tagunk olyan dícsfényvel sugárzotta be egész megyénket, hogy már ezen jogczímen is teljesen méltóvá vált arra, hogy mai közgyűlésünket első sorban az ő emlékezetének szenteljük.

S hogy ez a kegyeletes feladat éppen az én osztályrészembe jutott, a ki az elsők egyikéül valék szerencsés Torma Zsófia régészeti munkásságáért az elismerés pálmáját annak idején neki az irodalomban átnyújtani, s a ki az ő támogatásával intézhettem első bizonytalan lépteimet a praehistoria szolgálatában, ezért a kitüntető megbizatasért kiváló köszönettel tartozom az igen tisztelt közgyűlésnek is, mely ily módon lehetővé tevő rám nézve, hogy a társulat hervadhatatlan babér-koszorújához a saját egyéni hála-tartozásom igénytelen cypruságát is ilyen ünnepélyes alkalommal odailleszthessem!

Torma Zsófia fogékony szellemét, tudományos hajlamait atyjától Józseftől örökölte, a ki maga is szenvedélyes történetbűvár vala, s az alsó-ilosvai álló tábor ásatásával adta meg az első régészeti ujjmutatást úgy neki, mint *Károly* fivérének, sőt Dacia északi felében még 1831-ből közretett² kutatásaival, valamint a régi *Zolnuki-grófság* történetével s *Calendarium diplomaticum*ával

¹ A rómaiaknak a tudós világ előtt eddigelé ismeretlen nyomdokaik nemes Belső Szolnokvármegyében figyelem gerjesztésül. *Nemzeti Társalkodó*: Kolozsvár, 1831. évf. 14—18. sz.

irodalomtörténetünkben is maradandó nevet szerzett. Apja és *fivére* ásatásai Csernakereszturi lakásukat valóságos múzeummá alakították, s ő maga is tevékeny részese vala azoknak az előkészítő tanulmányoknak, melyekkel *Torma Károly* az alig megalakult Erdélyi Múzeumban s röviddel azután a M. Tud. Akadémiában oly előkelő szerepet vívott ki magának. Csoda-e, ha ilyen környezetben az ifjúság röpke ábrándképei helyett komolyabb törekvések népesíték be akaratlanul is lelki világát s minden iránt lobbanékony érdeklődéssel viseltetett, a mit a hazai föld természeti ritkaság vagy régiség alakjában eléje tárt? Így ragadták meg figyelmét a mint atyja halála után sógorához: Makray László felpestesi birtokoshoz átköltözött, a szomszédságban létező Rákosd, Bujtur harmadkori híres csigatelepei. Meg a távolabb eső *Somoság* (oláhosan *Simiság*) kréta kövületeiről is tudomást szerzett, s míg mások a társas összejöveleteknek bizony nem mindig szellemes élveit hajhásszák, ő képes vala elfáradni a lakóhelyétől messzi távol, ott *Dobra* mögött, már a megye szélén rejtőző *Alsó-Lapugy* és *Pánk* kövületeihez. Minderről gyűjtéseket is eszközölve, széles körű tudásával bizony akárhányszor zavarba ejtette a ház férfi-látogatóit is, a kik közül vajmi keveset érdekelhettek akkoriban az ilyesfélék, mikor még napjainkban is többet tud ezekről a külföld, mint akár a környék intelligentiája.

Majd nővére legkisebb fiával, az általa annyi szeretettel dédelgetett Lászlóval, annak gondosabb neveltetése céljából Szászvárosra költözve, ott addig is élénk gyűjtési buzgalmát Lorényi városi tanácsosnak a környék ásvány-kőzet, kövület világát egyesítő gyűjteményének szemlélete és dr. Lészay Dániel jeles orvos s azon idők kiváló tekintélyének társasága még jobban fokozták. A »tudós nő« nek nálunk kevésbé népszerű, de érdem szerint annál becsültebb czimével tisztelte meg őt az ilyen »furasaságokon« eleinte mosolyogni szerető társaság, mignem apránként hozzá szokott a közönség is ahhoz: hogy benne a regények nevetéséges »kék harisnyás« figurája helyett a valódi tanúltságnak nálunk ugyan kivételes, de hála Istennek azért már itt is örvendetesen sokasodó mintaképét tisztelje és respektálja.

Az a komoly lelkiismeretesség, melylyel a legkisebb dolgokat is felkarolta, az a finom szellem és emelkedett gondolkodás, mely előtt a léha hétköznapiság azonnal elszokott némulni, Torma

Zsófiában ritka szívjósággal, a társadalom sebeinek gyógyítására, enyhítésére mindig kész meleg felebaráti szeretettel hatványozva, rövid idő alatt ünnepelt és nagyrabecsült alakjává emelék őt közéletünknek.

Romer Floris is, mikor 1867 nyarán az őralja-boldogfalvi templom falképeinek átvizsgálása után *Szászváro*st is útjába ejtette, nem csupán a nagyhirű *Torma Károly* nővérét tisztelte meg látogatásával, hanem *Torma Zsófia* magas műveltsége és máris számottevő gyűjteményei iránti érdeklődése vonzották oda.

S ennek a futólagos érintkezésnek köszönhetjük *Tordos* és a nándori völgy őstelepeivel együtt Hunyadmegye őstörténelmének mai gazdag adattárát. Mert 1875-ben, mikor *Pulszky Ferencz* és *Romer Floris* a Trefort Ágost miniszter megnyerésével Budapestre hívott internationalis anthropologiai congressus szervezéséhez fogva az egyes megyék intézőit válogatták, Hunyadmegyére csupán *Torma Zsófiát*, a gyöngye női jelölhették ki. És habár akkori irodalmi fejlettségünkre s az itt működött férfiakra nézve nem éppen kitérítő vala ez a választás, áldhatjuk a Gondviselést, hogy ez így történhetett. Hisz Hunyadmegyében akkortájt mi kezdő fiatal tanárok gyarló szárnypróbálgatásainkkal még biztos irányt sem vettünk vala, s jelenlegi érdemes elnökeink még jóformán a megyén kívül szerepeltek irodalmi tevékenységükkel; ősrégészeti bűvárlatról pedig annyival kevésbé lehetett nálunk szó, mert hisz pár véletlen leleten túl összes ilyenmű tudásunk nem terjedt s a praehistoriával maga *Torma Zsófia* sem foglalkozott akkoriban még.

De *Torma Zsófia* erélye, leleményessége és páratlan népszerűsége egy varázsütésre megváltoztatta itt a helyzetet s a miről addig hírt sem igen hallott a mi közönségünk: t. i. a *neolithkornak* culturmaradványairól *szólni, ilyeneket gyűjteni*, hirtelen divattossá vált, különösen Szászvároson, hol a közélet minden munkása az ősrégészet szolgálatába szegődött. Mert *Torma Zsófia* a női diplomata minden elképzelhető fegyverével letudta küzdeni a közönyt, a cselekvési lanyhaságot, mert kitűnő gyakorlatot nyert erre a sokágú tevékenységre a hozzá folyamodók érdekében hatóságain is túl egész a miniszteriumokig terjedő mindenféle ügyesbajos dolgaival. Hisz Szászvároson közjótékonyaságról szó sem lehetett *Torma Zsófia* bevonása nélkül, s minden üdvös kezdeményezés, sikeres mozgalom az ő nevéhez fűződik évek során keresztül,

Ez a ritka népszerűség és általános tisztelet segíték őt az addig homályba lappangott tordosi régiségekhez. A kit útja hozzá vezetett, ha régiséget nem vihetett, legalább értesítéssel, jó tanács-csal igyekezett neki kedveskedni.

Igy kerültek *Bartsi László* járási orvos és *Vén András* tordosi ref. tanító buzgóságából Torma Zsófiához a *Tordoson* alúli *Maros*-part régiségeinek első mutatványai is, miután a tanító naiv híradása szerint: a befagyott Maros jegén télvíz idején a vasárnap délutáni mulatozásokat a fiatalság a meredek partból kiguruló öblös *fazekak puffogtatásokkal szokta élénkíteni*. No iszen szegény Vén András uram sem felejtette egyhamarjában el azt az épületes litániát, a mivel jóakaró jelentése honoráltatott s ugyancsak szedte öreg csontjait, csakhogy hamarább otthon teremve, útját állhassa a fiatalság »égre kiáltó istentelenségének.« A falusiak azonban érhető zugolódással fogadták megszokott kedvtelésök korlátozását, valamíg észre nem vették, hogy pénz is üti markukat az értéktelen szemétként szanaszét szórt ócskaságokért, sőt ásatásai fejében vált-ságdíjra is számíthatnak. Igaz, hogy akadtak olyanok is, kik tudatlanságból és kapzsiságból kincskeresésnek valának hajlandók a Torma Zsófia látogatásait hirdetni, csakhogy annál több köve-telelssel zaklathassák, hogy hatósági beavatkozással kellett az izgatókat elnémíttatni.

Az ásatásokat a Maros meredek partszegélyén beszakadó vízárkok aránylag könnyűvé tették, de a jól termő búzaföldek rongálása igen költséges lett volna, s azért esőzések után járta be *Torma Zsófia* a beomlott partvonalat, a *Tordos* alatt kezdődő fűzestől le a szigetig. Példáját követte a falusi nép is, sőt rövid idő múlva még a hamisításoknak, utánzásoknak titkaiba is annyira begyakorlódtak, hogy a nagy elővigyázat és gyanakvás daczára, főleg agyagtárgyakból sok kimustrálni való került gyűjteményébe. A hirtelen felszaporodott régiségek befogadására mindjárt 1875-ben szűknek bizonyult emeleti lakása, oly annyira, hogy csak pótépítkezéssel tudta elhelyezni a szekérszámra halmozódott fazéktöredékeket, a durvább kő- és csontneműeket s jó öreg gazdasszonya szinte szent buzgalommal mutogatta a garmadába gyűlt félelmetes állatmaradványokat az egymás után odasereglett bámulóknak.

Mert alig látott napvilágot *Deák Gerő*¹ első híradása a Magyar Polgár 1875. évfolyamában a tordosi felfedezésről, közel-távolból siettek *Torma Zsófiához*: a kíváncsi érdeklődők és tudósok s *Koch Antal*² egyetemi tanár hamarosan fel is dolgozta az ásatás palaeontologiai részét, s anyaguk szerint csoportosította az ősember-tani leleteket. Csakhamar megjelent ott *Finály* Henrik egyetemi tanár is a család és *Torma Károly* buzgalmasaként és kitartásra lelkesítette a sikeren felbuzdult tudósnót. *Herepey* Károly Nagy-Enyedről, *Sándor* János Szászvárosról és jómagam részesültünk *Torma Zsófia* első megbízásaiban a további leletekre vonatkozó irodalmi forrásokra és meghatározásokra vonatkozólag. Csakhogy a mi szárnyra szedelkedésünket csakhamar feleslegessé tévé *Lubback*-nak³ a kir. magyar Természettudományi Társulat által éppen a budapesti congressus ötletéből »Történelem előtti idők« című munkája, s a kiterjedt levelezés, melyhez *Torma Zsófiát* a Budapestre sereglett külföldi szakemberek előzékenysége segítette.

A budapesti utazás mindenképpen jutalmazó vala *Torma Zsófiára*, hisz a *Romer Floris* és *Pulszky* Ferencz által rendezett kiállítás tanulságai mellett részt vehetett a congressus tiszteletére rendezett ásatásokon s az őstörténelem vezérszellemeivel ismeretségbe lépve, ettől fogva nem vala többé a mi korlátolt irodalmi tájékozottságunkra és fogyatékos szaktanácsainkra utalva, hanem minden egyes kérdésben a legilletékesebb szakférfiak felvilágosításait használhatta.

Az időközben *Nándorról* és *Nándor-Vályáról* is szépen felfezaporodott leletekről a congressus *Compte Renduje* számára 1876-ban bekívánt jelentés megírásával azonban keserves megpróbáltatások következtek reá, mert most kezdé csak igazában érezni magyarnyelvi iskoláztatásának hátrányait. S mert önmagának egyebekben is kérlelhetetlen kritikusa vala, az íróság lámpalázát, ezt az előtte azelőtt ismeretlen betegséget szinte készakarva magára

¹ *Deák Gerő*: *A tordosi régészeti telepről*. Magyar Polgár (Kolozsvár) 1875 IX. évfolyam 254. számának tárczájában.

² *Koch Antal*: Erdély ősemberi maradványai és az ősemberre vonatkozó leletei. Az Erdélyi Múzeum-egylet Évkönyvei Kolozsvár. Új folyam I. kötet 1876 5. sz. 117—158. lapjain.

³ A történelem előtti idők megvilágítva a régi maradványok s az újabbkori vadnépek életmódja és szokásai által. Írta Sir John *Lubback*. Az eredeti harmadik kiadás után fordította *Óreg* János. A fordítást átnézte *Pulszky* Ferencz. Budapest, 1876 két kötet.

erőszakolá. Amúgy is sok gonddal és töprengéssel megszerkesztett leírásaival sehogy sem tudott kibékülni s innen kezdve indult meg sűrűbb levelezésünk. A nyilvánossághoz sem lévén hozzászokva, már eleve szerette volna magát meghatározatai helyessége felől biztosítva tudni. Napról-napra megfordultak küldönczei házamnál, s ő, a ki a hivatali élet függését s a családi bajokat nem ismerte, legtöbbször rögtön felvilágosításokat is kívánt. Így 1876—77 folyamán apránkint gyűjteményének jellemzőbb darabjai az én kezemen is megfordultak, sőt Tordoson s az Al-Pestestől fel Nándorig megnyíló Peták völgy praehistoricus telepein együttes helyi szemléket folytattunk s azon vettem magamat észre, hogy mérhetetlen véleménykülönbségeinkkel apránkint én is betévedtem a praehistoria labirinthjaiba.

Ifjúi lelkesedésem áradozásaival fejeztem ki bámulatomat felfedezései felett, elébb 1876 nyarán a Pesti Napló¹ tárczáiban, majd a nők akkori kedvencz lapjában, a Fővárosi Lapokban.² Lassanként engem is annyira lebilincselte megynék őskora, hogy felfedezőnőnk s Matusik Nep. János igazgatóm biztatására a tanulóifjúság oktatására az általam kezdettől minden kitelhető módon emelni óhajtott dévai reáliskola 1876—77. évi Értesítőjében egész kis monographiát bocsátottam közre.³

És alig hagyta el kis munkám a sajtót 1879-ben éppen Szászvároson — mert Déva akkor még nagyobb nyomdával sem rendelkezett — a szász honismertető egyesület [Verein für Landeskunde], melynek figyelmét Schuster Vilmos szászvárosi ág. ev. lelkész hívta fel a tordosi ásatás eredményére, igen hízegő formában közgyűlésére hívta. Az 1877 augusztusában megtartott közgyűlés elnöke: *Teutsch* Dániel ev. superintendens különösen kitüntetőleg fogadta *Torma* Zsófiát. Gyűjteménye általános érdeklődés tárgyát képezé s jól esett hallania a szász nők magasztaló észrevételeit,

¹ Téglás Gábor: *Hunyadból*. Tordos, Nándor-Válya s ennek hármastagja. Pesti Napló 1876 augusztus 4., 5., 6.; 185., 186. 187. tárczáiban. Közölte Kelet is Kolozsvárt, 1876. IV. évf. 183—187. számaiban, 720., 724., 728., 736. lapok.

² Torma Zsófia a kőkorszaki leletek felfedezője. Fővárosi Lapok 1876-ik évfolyam 193. sz. tárczája 13. lap.

³ Téglás Gábor: A kőkorszaki ember nyomai Hunyadmegyében. A dévai m. kir. áll. főreáliskola Értesítője 1876—77. tanévről. Szászváros, Schäser nyomdája 1877 3—31. lap. Külön lenyomata ugyanott VIII. r. Nagy részben közölte »Hunyad« cz. lapunk 1877. I. évfolyam 21—22. száma tárczájában is.

a kik a tudomány illetén komoly szeretetét magyar nőről fel nem tételezték volna.

Kétszer is anyagi veszteség érte ezen útjaiban (szórakozottságát kihasználó zsebtolvajok meglopták a szászvárosi és kis-kapusi állomásokon), a szebeni hőség beteggé tette, de azért fokozódott munkakedvvel jelzi 1877 szeptember 7-ről *Felpestes*-ről hozzám intézett levelében, hogy megbecsülhetetlen haszonnal nézte végig a *Bruckenthal múzeum* érdekes praehistoricus leleteit s mennyi tanulságot nyert a *Traian-lábla* Froehner-féle kiadásának illusztrációiból. Itt erősödött meg abban a hitében, hogy *Tordoson* a *Herodotos* által aranybőség kapcsán említésbe jövő *agathyrusok*¹ metropolisát sikerült felfedeznie. A szebeni gyűlés kérésére *Goos* Károly segesvári ág. ev. főgymnasiumi tanárt, kivel a megelőző évben a budapesti congressuson folytatott eszmecsere s a ki ott a Honismertető egyesület (Verein für siebenbürgische Landeskunde) az erdélyi őstörténelem krónikájával² méltó feltűnést keltett, most Torma Zsófia gyűjteményének leírásával bizta meg. Torma Zsófia személyesen vezette körül Goost Tordostól Nándorig s Felpestesen Károly fivérével, ki akkor ott lábadozott betegségéből, ugyancsak meggyűlt volt a baja, mert Goost inkább a római korhoz akarta visszaterelni s nővére felfogása szerint nem méltányolta eléggé az ő működését.

Különösen a tordosi edénykarczolatokon évődtek sokat. Torma Károly egyszerűen a készítő bélyegeit látta azokban. Goos Károly is bélyegeknél minősítette, de a tulajdonos bélyegeinek, míg Torma Zsófia inkább írásjeleknek szerette volna tudni.

Goos Károlynak Torma Zsófia a budapesti congressus Comptenduje számára megírt munkája átengedésével is segítségére járulván, az már 1878 tavaszán kinyomatá a szebeni Archivban jelentését,³ mely Torma Zsófia hírét Németországban s a németül

¹ Herodotos IV. 104.

² *Chronik* der archaeologischen Funde Siebenbürgens. Im Auftrage des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, zusammengestellt Archiv des Vereins für Landeskunde 1876. évf. 203—338.

³ Bericht über die von Fräulein Sofie von *Torma* in der Sitzung der kulturischen Section des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde im August 1877 ausgestellte Sammlung praehistorischer *Funde*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde Hermannstadt. Neue Folge XIV. Heft (1877) 592—624. lap. Ugyanaz külön is megjelent: Bericht über Fräulein Sofie von *Torma*s Sammlung praehistorischer Alterthümer aus dem Maros und Cserna Thal Siebenbürgens, Hermannstadt, 1878. VIII. Lásd Finaly H. terjedelmes ismertetését Erdélyi Múzeum 1879. VI. évf. 93—4. lapjain.

olvasó külföldön hamar elterjeszté. Itthon is nagy várakozással emlegették lapjaink, úgy, hogy rég halogatott monographiáját szinte követelni kezdte a közvélemény.

Mennél kikerülhetlenebbnek látszott azonban a nyilvánosság elé lépése, annál kinzóbb kételyek martalékává leve. A sok elismerés, magasztalás mintha önbizalmát csökkentette volna, vagy azzal rémítette magát, hogy tőle éppen e sok előlegezett dicséret után még többet követel a kritika. A mikor már azt hittem, hogy sajtó alá is adta értekezését, egyszerre Cserna-Keresztúrról tudatja, hogy a Ráczy Farkas rokonával még évek előtt átvizsgált kudu-i őstelepen újabb támpontokat keres önkínzó kételyeinek closzlatásához. Végre 1879 márczius 16-ról a nyomandó kézirat átnézésére szólított el. Különösen aggasztották »a német iskoláztatásából származó germanismusok, mert egyetlen levelem sem ment ezen megbocsáthatatlan csúnyaságoktól. S mert a tanár úr már jól ismeri ezen dicséretes tulajdonságomat s teljes bizalommal számítok e tekintetben is szíves elnézésére, s azt is tudom, hogy így is megérti gyűjteményem magyarázatát, mellékelve küldöm monographiámat, hathatósan kérve, hogy átolvasás után azt nekem visszaküldeni siessen, mert teljesen halaszthatatlanná vált annyszor megsürgetett kéziratom beszołgáltatása. De szíveskedjék egyúttal bírálatát is kiméletlenül megírni s megjegyzéseit a vonatkozó helyekre bejegyezni. Higye el, nagyon elkötelez, ha nemcsak őszinté, de mint írásm is, a legkiméletlenebb bírálatban részesít.«

Mit bírálhattam volna azonban én a szerény kezdő az ő munkáján, mikor ő már az őstörténelem olyan jeleseivel, mint *Virchow*, *Fraas* Oszkár, *Lindenschmied*, *Schliemann* vagy *Sayle* oxfordi orientalisták, levélbeli eszmecserét folytathatott, s tordosi leleteinek, bálványalakzatainak, bélyeges csoportozatának magyarázatával ő adott irányt mindnyájunknak.

Megnyugtató válaszom után az *Erdélyi Múzeum* 1879 évi 5. és 6. füzeteiben kissé erőltetett s töprengését már egyszer jelzett czímezéssel közzétette munkáját,¹ melyhez a csinos két térkép vázlatot,

¹ Hunyadmegye neolith (kőkorszakbeli) telepei. Ismerteti Torma Zsófia. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1879-ki 5. és 6. számából Kolozsvárt. Nyom. Stein János m. kir. egyetemi nyomdászánál. I—X. tábla rajzzal, 1879 1—51. lap, 2 térkép vázlattal gróf Kún Istvántól.

t. i. Tordos és Nándor környékét gróf Kún István rajzolta volt. Az Országos történelmi társulat segesvári vándorgyűlésének tagjai éppen szétutazólag azon frissében kapták kezükbe a bár primitív, kiállítású, de tanulságos illusztrációkkal is feltűnő munkát s többen elismerő nyilatkozataikkal örvendeztették meg a kritika lángostorától rettegő írónót. *Finály* Henrik, ki ép úgy tájékozva vala kínzó izgalmai felől mint jómagam, még útközben Maros-Vásárhelyről tudatja, hogy *Ipolyi* püspök nyilatkozata szerint: »az ősrégészetről talpraesettebb munkát nem olvasott.« *Pulszky* Ferencz szintén méltánylólag nyilatkozott a dolgozatról s a nagy gyűlés tagjai közül *Ballagi* Aladár, *Szadeczky* Lajos, *Simonyi* Lajos az elnökség biztatására Szászvárosra is belátogattak, hogy bemutakozzanak Torma Zsófiának és múzeumát megismerhessék. Mindezt méltó büszkeséggel sietett velem is 1879 szeptember 11-én Felpestesről tudatni, azzal együtt, hogy gróf *Kuun* Géza mythologiai leleteiről a Keresztény Magvetőben szintén kitüntetőleg emlékezett meg.

Az első siker azonban a megérdemelt pihenés helyett újabb munkára serkenté fáradhatatlan búvárnőnket s most a Felpestesen felül fekvő Nándor helység barlangjaiban óhajtotta volna a negyedkori ember életvíványait beigazolni. 1879 októberében másodsor kiutazva Nándorra, a skót szarvasnak (*Cervus megaceros* Hartin.) onnan birtokába jutott két *agancsá*-ról majdnem meghasonlássá fajúlt éles vita támadt kettőnk között.

Torma Zsófia felfogása szerint ez a hatalmas gim-féle (*Cervus megaceros* Hartin.) *már a barlangi emberrel egyidejűleg lakta volna a Peták völgyét* s ott a barlangban kell vala elpusztúlnia éppen annak a példánynak, melynek agancsai gyűjteményét díszítették. Támogatására járult *Fraas* Oszkár stuttgarti tanár ama nézete, a mit különben Torma Zsófia sem vallott magáénak, hogy az agancsok felületén mutatkozó barázdálódások húsevő állatok fogaira utalnak. Szerény véleményem szerint a *Cervus megaceros*-nak itt szóba hozott agancsait a *nándori barlang lakói diluvialis képződményeink valamelyikében* véletlenül találták meg s a neolith korbeli barlangtulajdonosok valamely éles, tán éppen bronzszerszámmal *ülfegyvert, buzogányt, harci szekerczét* próbáltak azokból faragni.

Hosszú rábeszélésemmel végre addig jutottam, hogy a hazánkban ez ideig másutt nem igazolható diluvialis embernek Nándorra

helyezését ugyan nem vitatta tovább, de a nők sajátos makacsságával szívósan ragaszkodott tovább is ahhoz az általam nem osztható felfogásához, hogy a skót szarvas a történelmi korig lakója vala rengetegeinknek s legalább e tekintetben is kortársa is lehetett a nándori sziklaszoros barlang lakóinak. A nyílt kérdésként tovább fűzött vita hozta azután létre Torma Zsófiának »A nándori barlangcsopot« című értekezését,¹ mely az Erdelyi Múzeum 1880. évf. VI. és VII. füzeteiben látott napvilágot, míg én »A nándori barlangcsopot Hunyadmegyében« című jelentésemet a kir. magyar Természettudományi Társulat 1880 augusztusi [132.] füzetében bocsátottam az érdeklődők ítélőszéke elé.

Torma Zsófia e két értekezése, fogyatékosága és írói gyakorlatlanságából magyarázható rendszertelensége daczára, sok tekintetben túlszárnyalja a régi Dacia e nemű irodalmi termékeinek mindenikét. Az elődeinél mutatkozó pusztá leletlajstromokon túlterjeszkedve, a történelem előtti ember culturájának mibenlétét, irányát és eredetét egészen új szempontokból fejtegeti, s így sok tekintetben praehistoriánk első rendszeresebb munkájának tekinthetjük, mert a mint Goos Károly idevonatkozólag felölel, mindazt tulajdonképen ő is Torma Zsófia szívességéből közölhette. Azok a meglepő állati és emberi alakzatok, az emberi és állati arcznak a nap, hold symbolumainak és az őslakók írásjeleiül minősített karczolatokkal ekkora számban, mint Tordoson, nem mutatkoztak azelőtt nálunk sehol s csalódásig emlékeztetnek Schliemann-nak éppen Tordos felfedezése után közforgalomba jött munkájában látható trójai leleteire. Ez a meglepő hasonlóság bátorította Torma Zsófiát arra a kissé merésznek tetsző következtetésre, hogy Hunyadmegye őslakói is a trójaiival azonos eredetű culturából táplálkoztak!

De Torma Zsófia eddigi összes iratai csak előkészítő tanulmányul szolgáltak ahhoz a nagy munkájához, melyben az orientalisták legújabb felfedezéseinek értékesítésével óhajtotta volna Dacia ős lakóinak eredetét s a tordosi telep virágzásának valószínű időszakát megállapítani.

Ehhez a merész vállalkozáshoz azonban a németországi nagy culturális centrumokban oly magas fokra emelkedett, az anthropo-

¹ A nándori barlangcsopotozat. Függelék Hunyadmegye neolith (kőkorszakbeli) telepei ismertetéséhez Torma Zsófiától; két kőmetszetű táblával. Különlenyomat Erdelyi Múzeum 1880 évf. 6. és 7. számából Kolozsvárt, 1880. 1—24. 1.

logiai szakirodalom közvetlenebb megismerhetése mellett mulhatatlanul szükségét érzé annak is, hogy a *Schliemann* ásatásaiból Berlinben megnyitott *ethnológiai* múzeumot a helyszínen tanulmányozhassa, s részt vehessen a vele élénk levelezésbe lépett szaktekintélyek nyilvános vitáiban is. Engedve tehát a német anthropologusok berlini nagygyűlésére szóló biztatásoknak, s miután előzetesen a nagy-szebeni honisme és Gusztáv Adolf egyesületek együttes közgyűlésének tagjait fogadta 1880 augusztus első napjaiban Szászvároson s azok előtt múzeuma culturtörténeti csoportozatairól szabad előadásokat rögtönzött, augusztus 15-re Berlinbe utazott.

Mennyi reménységgel, hányféle tervvel indult a hosszú útra, melynek első szakaszán útitársául hívott meg, bajos volna itt hamarosan összegelni! Egész lényét, agyának minden sejtjét a Dacia őskorához fűződő historiai és néprajzi problémák foglalták el s Berlinbe érkezve, a közgyűlésnek figyelmesebb hallgatója, a tárlatoknak buzgóbb tanulmányozója nem igen vala. E tekintetben még a kielii múzeum női direktorán, *Messtorf* Julián is túltett. Mekkora élvezet vala az ő tudományszomjas lelkének *Virchow* elnök, *Schliemann* Henrik, *Brugsbe*, a bulaki múzeum híres igazgatója, *Voss* Albert a berlini ethnographiai múzeum igazgatójával s annyi más jeles tudóssal megbeszélhetni észleleteit, feltevéseit.

Egészen felfrissülve, terveiben megerősödve érkezett haza. s ki ne emlékeznék még arra a nagy lelkesedésre, melylyel történelmi s régészeti társulatunk első gyűlésén: 1880 novemberében berlini és németországi tanulmányairól¹ beszámolt! A tordosi-, nándori bélyegek kibetűzésével töltötte el az 1880—81. telet, s 1881 május 29-ki emlékezetes első közgyűlésünkön gróf elnökünk megnyitójának² kitüntető megemlékezése után *Cesuola* ezredes cyprusi, valamint *Schliemann* trójai leleteinek analogiájára támaszkodva, Dacia őslakóinak faji és nyelvi kapcsolatával lépett fel, a legszen-

¹ Hunyadvármegye őskori történelméhez (Három felolvasás és egy indítvány.) Torma Zsófiától, 4 photochemigraphiai táblával. A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat első Évkönyve 1880-ban történt alakulásától 1881 májusig. Szerkesztette *Kun* Róbert titkár. Budapest, 1882.

² *Kun* Róbert: A társulat megalakulásának rövid története. Közölte a Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat első Évkönyve 151—156. lapjain. Budapest, Athenaeum 1882.

tebb meggyőződéssel hirdetve, hogy miként Egyiptomban történt, Tordoson is bizton várhatjuk a bilingois felíratot, mely az edények talpán és agyagkorongok peremén fenmaradt runajegyek kulcsát kezeinkbe szolgáltatta!

Ebbeli törhetetlen hite vonzotta őt másodsor is *Németországba*, hol 1882 augusztus 14-én *Majna-menti Frankfurt* fogadá vendégéül a német anthropologusokat.

Csakhogy most Sayle és Haug assyr-babyloniai vallásjelvényei ragadták meg figyelmét, még távolabb időkre és vidékekre nyitották meg előtte a daciai őslakosság eredetének, mivelődési és vallási összeköttetéseknek perspectíváját. Trója s a görög szigetvilág ősculturája átmeneti kapú gyanánt tűnt fel inntől kezdve szemekben s ott, a messzi keleten, hol az emberi nem bölcsője is ringott, vélte feltalálhatónak azt az ősforrást, melyből a tordosi leleteken megörökített mithologiai és mivelődési maradványok a nemzedékek hosszú fokozatán át hegyeink közé származhattak. S miután már kezdettől fogva belevonta vala megfigyelési körébe megyénk sokat mondó, de kellően még alig méltatott népviseleti ornamenticáját is, egy Szászvároson éppen az ő közreműködésével rendezett háziipar kiállításon hivatásszerűleg tüzetesebben is foglalkozva a népviseleti ornamenticával, abban sok emlékeztetőt talált úgy a tordos-, nándorvályai, mint az assyr-babyloniai mythologiai alakzatokkal, rászánta magát arra a nem kis utánjárást igénylő munkára is, hogy megyénk egyik szélétől a másikig minden a szép phantasia által eléállított díszítményben, különösen pedig a keresztek, kapúfélfák nap- és holdjelvényeiben is keresse elméletének további erősségét. *Szinte* Gábor dévai főreáliskolai tanár évek során át nagy odaadással osztozott ebben a laikus észszel lélekölőnek tekintett vállalkozásban s olyan gazdag gyűjteményt hoztak apránkint össze, mely örökre kár hogy közkinccsé nem válhatott.

Nálunk pedig, hol megfelelő számú egyetemek hiányában, s főleg a tudomány iránti áldozatkészség fogyatékosága miatt legtöbbsnyire szűk anyagi viszonyokkal küzdő vidéki idealisták, az élet kényelmének, sőt a család szükségleteinek feláldozásával s ennek következtében nem egyszer éppen a társadalmi tisztesség elvesztésével emészti életerejüket a tudományok ápolásában, *Torma* Zsófia lelkes törekvései sem találkozhattak akkora támogatásban, hogy

készülő nagy munkájának, ha nem is tiszteletdíjára, de legalább kiadási költségeire számíthasson. Így vala kénytelen ő is oda fordulni első nagyobb munkája kiadásával, hol, ha sajátjából kell vala is fedezni a publicatio nem csekély költségeit, legalább a nagy könyvtárak és főiskolák sokasága mellett annak elterjedése is biztosabbnak ígérkezett.

Az 1884. évben Lipcsében éppen azért német nyelven kiadott *Ethnographische Analogien* című illusztrált kötetét csak előhírnökéül szánta magyar nyelvű nagy munkájához, melyen rokonai, ismerősei gyöngéd figyelmeztetései daczára szünetet alig ismerő lázas sietséggel éveken át fáradozott. A hányszor szerencsés valék közelébe juthatni, mindig megkísérlettem az éj-napi izgalmak veszélyeinek hangoztatásával változatosabb napirendet ajánlani neki. De tréfás szójátéknak vette tőlem »a betű megöl« féle ijesztgetéseket, melynek szomorú valódiságáról pedig elijesztőleg gyakorivá vált betegeskedése környezetét már évek óta meggyőzte vala. — Hova-tovább mind hevesebb alakban fellépő neuralgiája sem vala képes őt helyesebb idő- és munkabeosztásra bírni s kedvencz foliansaitól még ágyban fekve sem tágitott.

Egyetlen kényszerű pihenőjét azok a jótékonysági társadalmi mozgalmak képezték, melyek kedvéért még tanulmányait is félbeszakítva minden, még oly megalázó megbízatásra is készséggel vállalkozott. Mert a közjóra irányuló szivnemesség és könyörületesség, a régi magyar nemzeti udvarházak hölgyeinek napjainkban fájdalom már gyérülni kezdő erénye *Torma* Zsófiában a szó legnemesebb értelmében megszemélyesítőjét bírta. Az árvák, az üldözöttek, a segélyre szorultak készséges pártfogójaként mindenkinek szolgálatára állott s Szászvároson, hol annyi család áldhatja ritka szivjóságát, már ebbeli ténykedései is biztosíthatnák neve fennmaradását.

Az irgalmasság eme kényszerű szüneteit leszámítva tehát, *Torma* Zsófia az utóbbi években gyűjteményének, könyvtárának és írásainak szentelte minden percét. Csak nevelt fiának, Makray Lászlónak hasonnevű fia volt képes gyermeki bohóságaival ezt az idegrontó, életölő napirendet valamennyire enyhíteni vidám derűt és változatosságot lopva be időnként a *summer-akkad* istenségek komor képeitől és a tordosi bálványcsoportozatoktól szabadulni nehezen tudó nagynéni múzeumi otthonába.

Napról-napra szembetűnőleg szaporodtak a beírt ívek, melyeket kinzó aggodással forgatott fel minden újraolvasásnál vagy frissebb irodalmi értesülés után. S ezt a végnélküli átjavítást, változó csoportosítást átszenvedte vele együtt rajzolója, *Szinte* Gábor tanár is, a kit Déván léte alatt napokig eltudott foglalni s utóbb Budapestről is igénybe vett.

A sokat ígérő munkának azonban csak töredékes vázlatát nyerhette meg irodalmunk abban a csekélyke kivonatban, melyet Hunyadmegye monographiájának szűkre szabott terjedelméhez mért rövidséggel hosszú diplomatizálás után még 1897-ben 3 gyönyörű táblarajzzal kinyomathattam. Ebben a néhány lapnyi értekezésben azonban öszetömörítve olvashatjuk elméletének sarkalatos tételeit. Az agyagkorongokon 1881-ben még a *daciai thrak-geta* lakosság alphabetumainak nézett karczolatokban most Sayle és Haug assyr-babyloniai hasonszerű leleteire támaszkodva, a summer-akkad hierachia symbolumait állapította meg. Meggyőződése teljességével hirdeti, hogy Babylon-Chaldaeából terjesztettek szét az Európába átszarmazott árja-turáni néptörzsek által a legrégibb műveltségek, melyeknek egyik főállomását Tordos, az egykori Daciának itt az aranyhegyek alján *virágzott* akkori metropolisa képezé. Leleteinek tanúsága szerint a napimádásnak Trójába a következő jelképei származtak hozzánk: kerék, korong, gomb, bogár, háromszög, kúp, pyramis, obelisk, csillag, életfa, felfüggesztett négyszög stb. A hold és Venus jelvényei: a bagoly, a béka, szarvas, félhold, gömbös pyramis. Az assyr papok attributumaiából *Tordos*-ról a *fenyő-toboz*, a lebegő sárkány, olvasó gyöngy, kéz, zászlós oltár, feltűzhető agyag gomb stb. mind képviselve vannak *Torma* Zsófia gyűjteményének agyagkészítményein.

Lényegileg alig különbözik a monographiánk számára átengedett dolgozat attól, melylyel *Torma Zsófia* »A szolnok-dobokamegyei nők Ezredévi Emléklapját Hazánk ősmhythosának maradványai« című tanulmányával gazdagította.¹

Az ősmythologiai kutatások ügye még nem fejlődött nálunk odáig, hogy *Torma Zsófia* szóban forgó tanulmányai hazánkban viszhangot kelthetnek vala s az Erdélyi Múzeumon kívül saját kis

¹ Hazánk ősmhythosának maradványai. Irta: *Torma Zsófia*. A szolnok-dobokamegyei nők Ezredévi Emléklapjából került különnyomat 1—11. lap. — Demeter és Kiss könyvnyomdája Deés, 1896.

társulatunkon túl idehaza alig vettek tudomást kedvencz elméletéről. Annál kitüntetőbb érdeklődésben részesültek azonban ásatásai eredményei a külföldön s főleg Németországon. A budapesti congressustól számítva alig múlt el egy esztendő is, anélkül hogy különösen Németország tudósai közül valaki Szászvároson meg ne fordúlt volna. S ezek a tudósok az ő nevével együtt a hír szárnyain mind messzibbre terjesztették el Európa művelt népei között szerény társulatunk jó hírét is. A sok közül legyen elég *Voss* Albert berlini múzeumi igazgató, dr. *Domasewsky* Alfréd ez idő szerinti heidelbergi, dr. *Studnitzka* Ferencz, *Keller* Ottó prágai, *Cumont* genti tanárok megnevezése. S e magukban is számot tevő szakembereknél is jobban igazolja a Torma Zsófia küzködése iránt kialakult külföldi közvélemény kedvező voltát *Virchow* Rudolf 1898 augusztusi látogatása. A német anthropologusok *nagy mestere* ugyanis a szászok brassói Honterus ünnepeiről hazautazólag, éppen az ő elnöklete alatt, a berlini ethnologiai társulat gyűlésein *Voss* Aibert és mások által ismételten méltányolt tudósni iránti nagyrabecsülése tanujelűl Szászvároson kiszállva, dr. Hermann Antal kíséretében egy napot szentelt nagyon igénybe vett idejéből Torma Zsófia gyűjteményének. És *Virchow* is, ki Európa minden nagyobb múzeumát átélvezheti s ez idő szerint feltétlen tekintélylyel uralkodik az európai praehistoricus irodalomban, teljes gyönyörűséggel nyugtatá szemeit a tordosi *symbolicus* készítményeken s őszinte elismeréssel adózott Torma Zsófiának irodalmi és ásatásai sikereiért.

Méltó büszkeséggel töltötte el ez a valóban ritka kitüntetés Torma Zsófiával együtt társulatunkat is, mely mindig őszinte lelkesedéssel osztozott az ő sikereiben, mert hírnevének örvendetes emelkedése a hazai tájakon túl a messzi idegenből is dicsőséget árasztott a mi kicsiny társulatunkra is.

De mindennél igazibb örömmel vette 1899 tavaszán a kolozsvári tud. egyetem tiszteletbeli doctori diplomáját, mert valóban sokszor bántólag érintette, a tudományos törekvéseket a női hivatással ellenkezőnek hirdető s olykor bizony nem éppen kiméletes közvélemény; s mert tudományos törekvéseit éppen a legmagasabb hazai tudományos testületeinknél — legalább az ő hite és meggyőződése szerint — különösen a külföld magasztalásai után félreismertnek képzelte, ez a nem remélt kitüntetés meghiusult életcsalódásainak összes keserűségéért balsamként hatott túlfinom s éppen

azért felettebb érzékeny lelkületére. Mekkora bensőséggel hálálkodott a rövid életű *Kolozsvári Lapokban* az utána nem sokkal szintén örökre elszenderült *Gábor*¹ fiam, segédszerkesztő buzgalmából a doktori kitüntetés alkalmából közzétett arcképeért; milyen repeső örömmel fogadta társulatunk üdvözlő iratát halála előtt alig 10 nappal, 1899 november hó 6-ki gyűlésünkön előterjesztett szép levelében!

Ki hitte volna akkoriban még, hogy e sok ünnepeltetéstől nekihevíülő szíve alig pár nap múlva utolsót dobbanjon s annyi reménységgel szövögetett terveinek vidám szárnyalását az örök végelválas kérlelhetetlen végzete 1899 november 14-én örökre megszüntetve, őt is oly hirtelen szakítsa ki az élők sorából, mint Dacia másik úttörő munkásával, az ő szeretett Károly fivérével alig pár év előtt, 1897 márczius 1-én történt!

* * *

Nagy és fájdalmas veszteség a Torma Zsófia korai elmúlása első sorban hozzátartozóira nézve, a kik önfeláldozó gondosságát éltük fogytáig gyászolhatják. Ép oly pótolhatatlan úrt hagyott Szászváros társadalmában, melynek mozgó lelkét, összetartó kapcsát képezé évtizeden át s hol a jótékonyosság angyalaként mindenütt hivatlanul is megjelent, a hol könnyeket kelle szárítgatni, vagy a sorsüldözöttek vigasztalásáról szó lehetett. Legfájdalmasabb veszteség sújtja azonban kimúltával a mi szerény egyesületünket, mely a nyilvánosság előtt számba jöhető tudományos sikereinek javarészét első sorban az ő fáradhatatlan munkásságának köszönheti s elévülhetetlen érdemeit tiszteleti taggá megválasztásával is emlékezetesebbé kívánta tenni. S hogy minő nagy veszteségét képezi Torma Zsófia elhalálózása különösen a női nemnek, melynek dicsőségéül ő vívta ki az első tiszteletbeli magyar doctorságot: azt az én erőtlen szavaimmal ecsetelni meg sem próbálhatom.

De hogy mit bírt és nyert az ő áldásos életében megynék s azzal együtt Dacia ősrégészeti irodalma, azt az idők végeiglen hirdetni fogják értekezései mellett a könyörtelen végzet által félbeszakított írásai s legkívált a kolozsvári múzeumot gazdagító múzeuma, mely hétköznapi mérték szerint ugyan csengő ércben keveset képviselhet, de a kőszerszámok, bronzneműek és primitív

¹ Ifj. Téglás Gábor: Torma Zsófia. Kolozsvári Lapok, 1897 május.

fazekasipar ezreivel hazánk legtekintélyesebb praehistoriai gyűjteményeként még igen sokáig kincsbányául szolgáland mindazoknak, kik hasonló odaadással szentelik majd életerejüket és Istentől nyert tehetségüket szép megyénk legrégebb történetének.

S ha el is hervad a haladó idővel, a mulandóság változhatatlan törvényei szerint apránként az a koszorú, melyet mi, a hálás kortársak, elmúlása után alig egy esztendővel ebben a teremben, hol annyiszor tapsoltuk eszmegazdag előadásait, emlékezetének szentelünk, szellemi hagyatéka fenn fogja tartani szerencsés felfedezéseinek, lelkes munkásságának emlékezetét s a késő ivadékok is áldólag emlegetik bizonyára az első tiszteletbeli magyar doctornő és tiszteleti tagunk nevét, valamíg a magyarság *Geniusa* örködni fog itt a *Kárpátok* erdős hegy koszorúja felett!

TÉGLÁS GÁBOR.

Dr. Torma Zsófiáról.

(Elmondott társulatunk 1900-iki közgyűlésén.)

Midőn Téglás Gábor nagyszabású emlékbeszéde után felszólalni bátorkodom, nem azért teszem, mintha a dicsőítettel congenialis dicsőítőnek előadását bármely irányban is kiegészíteni tudnám vagy akarnám, de azért hogy a magam részéről is leróva a kegyelet adóját a megdicsőült iránt, némely személyes reminiscenciák kapcsán olyan gondolatot pendítsek meg, a mely bizonynyal él az előadó lelkében is és a mely, remélem, a m. t. közgyűlés helyeslésével fog találkozni.

A két magyar egyetem tiszteletbeli két nődoktora, a kulturtörténelem e két magasztos alakja, nagy különbségek mellett is lényegre vonatkozó szellemi rokonságot, lelki hasonlóságot mutat. Mindkettő a népélet tanulmányozásával, a nép-géniusz alkotásainak kultiválásával szerezte meg a tudománynak az ő nemüknél ritka babérját. *Carmen Sylva*, fogadott népének nevelő nemtője, e nép csodaszép hagyományait tette művészi alakításban a világköltészet közkincsévé, az ősi népipar gyönyörű alkotásait saját fenséges bűbájú alakjára öltve, a trón diszézé emelte. Van-e ennél királyibb, sőt mi több: költőibb és nőibb cselekedet? Példát vehetnek erről előkelő hölgyeink! Ápolják a nemzeti hagyományt! Pártolják a népi-
ipart! Kivált Erdély hölgyei vegyék lelkes pártfogásukba a dicső Hunyadi Mátyásnak kolozsvári szülőházában létesülő Erdélyi Néprajzi Múzeumot!

Nem véletlenség, hogy a kolozsvári egyetem díszdoktora, *Torma Zsófia*, Hunyadvármegyében szerezte halhatatlan érdemeit. Itt a dicső Hunyadiaknak nemcsak neve és emléke él, hanem szelleme is. Itt minden kő históriát hirdet, a levegőben ősi hagyomány lebeg. Itt egy klasszikus fenségű szellem, e gyűlés elnöke, a nemzeti kultúra fényes kristálymagja: körülte a tudomány egész rendszere jegeczesedett ki. Mert a szellem szellemet ébreszt, az

eszme eszmét kelt. Ez a nagyérdemű társaság is mintegy emanációja az ő nagy lelkének. Úgy trónol ő itt követői közt, mint a renaissance fényes alakja, Corvin Mátyás, tudósai körében. Csak-hogy dr. gr. Kuun Géza és köre szízültig magyar szívből és lélekből, mindmegannyi a nemzeti szellem lelkes bajnoka, Hunyadvármegye magyarsága szükségképeni ujjászületésének prófétai ihletettséggű alapozója.

E magyar tudományos Olympus Pallas Athénéje, Torma Zsófia, a tudomány örök arája, az erdélyi régészet Jeanne d'Arcja, évezredekkel ezelőtt letűnt népeket keltett emlékeinkben úgyszólván új életre, feltárta a népelet tárgyait s rejtvényes nyomokból magyarázta a nép szellemi életének mélységes titkait. És mindezekből ő is megtalálta a modern humanizmus legfenségesebb gondolatát, az emberi szellem egységét. Kimutatta, hogy ez alakítások nemcsak a távoli kelet több ezer év előtti formáival azonosak, hanem a jelenleg itt velünk lakó népek alkotásainak most élő számos alakjával is. Így él örökké az eszme ölelkező évezredek át az emberlakta egész földtekén! Torma Zsófia korszakos felfedezéseinek nagy tanulsága az is, hogy a történelem előtti idők homályaira világot vet a jelen népelet s hogy a jelenlegi ethnographia élő alakzatait sokszor a praehistoria emlékei magyarázzák. A miből talán az is következik, hogy e két testvértudományban nemcsak a tanulmányoknak kell karöltve járnia, hanem e tanulmányok tárgyi eredményeit gyűjteményekben is együttesen kellene összehasonlító szemléltetés elé állítani.

Erdélyi tudósnők korszakos felfedezései a világtudományban Trója mellé állították Tordost, Schliemann mellé Torma Zsófiát. Az egész világon híressé tették e vidéket, hírnevessé a lelkes kutatót. De nagyban nevelték nemzetünknek is jó hírnevét a tudományban. Midőn nyilvánvaló lett, hogy országrészünk van olyan gazdag az ősi kultúra emlékeiben, mint bármely más ország, egyúttal bebizonyult az, hogy az ilyen emlékeknek nemcsak ásóval, hanem tudományval való revelációjában a mi modern kulturánk is egyenrangú a legnagyobb nemzetekével.

A művelt nemzetek tudósa, (bár a bírálatot el nem nyomva) lelkesen méltányolták a magyar tudósnőt. Itthon azonban a túlzó kritika néha nem arra lett volna alkalmas, hogy helyesebb útra terelje az esetleg révedező, hanem hogy leszorítsa a kutatás útjáról.

Ez nem történt meg ugyan, de azért sok bénító keserűségnek és késeletető kétségnek lehetett okozója.

Szerény magam, a ki az ethnologia tág körében csak mellékesen foglalkozhattam a praehistoriával, kezdettől fogva lelkes tisztelője voltam Torma Zsófia bámulatos, buzgó tevékenységének. Ezt a csodáló tiszteletet a Torma szerénysége buzdításnak tekintette és legnagyobb s legnevezetesebb művének (Ethnographische Analogien) előszavában Hunfalvy Pál nagy neve mellett az én bátorításomra hivatkozik annak mentségeül, hogy merész elméletét közzétette. Volt szerencsém találkozni Torma Zsófiával külföldi kongresszusokon; tanuja voltam, hogy a tudomány szent lelkétől ihletve, olyan nyelveken, melyek nem voltak az ő anyanyelve, milyen lelkesen és meggyőzően hirdette genialis teoriáját; szászvárosi múzeumában, a tudomány e szentélyében, az ősvilág istenképei előtt többször szinte vallásos áhitattal hallgattam az avatott papnő misszionáriusi rajongással hirdetett dogmáit. És tavalyelőtt az ő nevében fogadhattam Szászvároson az emberről való egyetemes tudomány legnagyobb bajnokát, Virchowot, a ki sok híres előző után eljött, hogy a világot felölelő tudásában kitöltve talán az egyetlen hézagot, megszemlélje a tordosi őstelepet s földjének Torma Zsófia behordotta gyümölcseit és elismeréssel adózzék a magyar tudósnőnek. Bizony, lélekemelő látvány volt látnunk a 70 évet meghaladott ősz tudóst s a hajlottkorú gyöngye testü hölgyet, mintegy a tudomány életvizétől megifjúhódva, szinte repülni a tordosi Marospart göröngyein és szakadékain. Láthatatlan glóriát láttam ekkor Torma Zsófia alakja körül. Arcza, szemei tulvilági öröm tüzében égtek. A lenyugvó nap alkonya volt ez. Nemsokára végkép leáldozott az ő áldásos életének napja!

De Torma Zsófia nem halt meg. Non omnis mortua! Nem sok idő múltán bizonyára díszes emlékszobrot állít neki a hálás kegyelet. *De aere perennius* fogja őrizni az ő emlékét e mai díszgyűlés, az elnök plasztikus, lapidáris megemlékezése s a most elhangzott emlékbeszéd, a megdicsőültnek eszmékből és szavakból alkotott e remek szobra. Még jobban fenn fogja tartani emlékét az ő gyűjteménye, immár az Erdélyi Múzeum világra szóló kincsül. Leginkább megörökítették azonban az ő nevét saját munkái, a mély gondolkodás és az alkotó képzelem zseniális művei, szenzációszámba menő tudományos revelatióinak e commentárjai. Nyomatott

munkái közt a legjelentősebb, a már említettem »Ethnographische Analogien« német fordításban jelent meg. Az eredeti magyar kézirat, a szerző kezeírása, az ő baráti jóindulata jeléül *az én birtokomban* van. Tartalmilag már a tudománynak sok eszmét keltett közkincese. De azt gondolom, szívesen veszi a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat«, ha a kéziratot mint becses ereklyét, *kegyeltem jeléül felajánlom a társaság levéltára számára.*

De Torma Zsófia főmunkája, évtizedek szakadatlan lázas munkásságának eredményeit összefoglaló nagy műve, az ő életének érett gyümölcse, az ő halhatatlanságának alapzólaga még nem jelent meg. Ennek kézírata nem jutott el oda, a hová mint gyűjteményeinek magyarzója jog- és illetékesség szerint tartoznék: az Erdélyi múzeum tulajdonába.

Társulatunk működéskörébe tartozik Torma Zsófia munkálkodásának színhelye és tere. E társaság erkölcsi kötelessége örködni afelett, hogy nagynevű tagjának szellemi hagyatéka, a nemzeti kultúra e drága kincse, el ne kallódjék, amitől esetleg azért is lehetne tartani, mert mérhetetlen tudományos becse mellett alig van pénzértéke. Kérem a t. közgyűlést, esedezzek velem hódolva tisztelt elnökünknel, méltóztassék mindent elkövetni, hogy Torma Zsófia összes kézíratai s rajzai akár a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat«, akár az Erdélyi múzeum számára s a nemzeti kultúra dicsőségére megmentessenek. Ő Nagyméltósága személynének varázsa, szavának nagysúlyú tekintélye diadalra juttatott minden nemes ügyet, melyet magáévá tett. Kérjük, biztosítsa szellemi rokona, dr. Torma Zsófia emlékének örököségét azzal, hogy megmenti és közkincesévé válni segíti a megdicsőültnek szellemi örökségét. Úgy legyen!

DR. HERRMANN ANTAL.

Megjegyzések a Hermann nemzetség hunyadmegyei elágazásához.

A hagyomány azt tartja, hogy a nürnbergi származású Hermann az utána Hermannstadtnak nevezett (Nagy-Szeben) várost alapította; Keszői Simon krónikásunk pedig azt mondja, hogy »Hermann nemzetsége Nürinberkből származik, eléggé nemesek, Gizella királynéval jöttek be.«

Hogy a bajor jövevénynek Hermannstadt alapításával kapcsolatba hozott szereplését nem szabad a hagyományos adatok lomtárába dobnunk és hogy a nevéhez fűzött adatok mily irányban tartalmazznak magukban történeti magot? arról már más helyen¹ szoltam; jelen sorokban csak a nemzetség kiterjeszkedéséről akarok egyet-mást felemlíteni.

Hogy Simon krónikásunk Hermann nemzetségéről többes számban szól és ivadékait »elégé nemeseknek« mondja, tanúsága annak, hogy a nemzetség már az ő korában az ország különféle részében ki volt terjeszkedve s hogy egyes családai nagyon is jelentőséget tekintetében nem voltak éppen az utolsók. A kiterjeszkedés mellett szólnak talán a Hermány nevű helységek is, melyeket az ország különféle tájaiban ismerünk; a mi azonban az eddig nyilvánosságra került okirati anyagot illeti, el kell ismernünk, hogy ez a jelzett irányban nemcsak nem egészen kielégítő, de némi tekintetben feltűnő képet is nyújt.

Azon körülménynél fogva, hogy Hermann szereplését Hermannstadt alapításával hozzák kapcsolatba, jogosítva volnánk feltételezni, hogy a Hermann nemzetség tagjai már a legrégibb időkől kezdve Erdélyben vagy legalább Szeben vidékén birtokosok és kimagasló személyekként szerepeltek legyen; a feltűnő már most az, hogy az okirati anyag mind erről egy szót sem tud és hogy

¹ Erdélyi Múzeum 1900 évf. jun. füzete.

minden erőlködésünk mellett a XII. és XIII. században szereplők sorában Erdélyben e nemzetség ivadékait fel nem ismerjük.

Földrajzi kiterjeszkedése szerint mindeddig három ágát ismerjük, melyeknek legrégebbe, a vasmegyei, 1226-ban merül fel. Hogy ez ágat, mely kétségkívül már sokkal korábban telepedett itt le, az osztrák határon fekvő és részben németektől lakott Vas megyében találjuk, ez a nemzetség bajor eredeténél fogva könnyen érthető. Erdélyi vonatkozásairól csak annyit tudunk, hogy egyik tagja, Hermann comes fia Ruben 1278-ban erdélyi alvajda volt és hogy 1280-ban a csongrádmegyei Sövényvár előtt a kúnok ellen harczolt, a miből talán arra lehetne következtetni, hogy Csongrádmegyében is birtokolt.

A második ág, Izsép fia Antal és fivérei, 1255-ben tűnik fel Zemplénmegyében, hol a Meszes nevű helységben birtokol. Királyi adományozás útján később Abaújvár és Biharmegyében is kap jószágokat.

A harmadik és egyúttal legismertebb és legkiválóbb ágat képezi a Laczkfi-család, mely a XIV. század második harmadától kezdve Erdélyben oly kimagasló szerepre jutott, hogy ennek alapján teljes joggal azt kellene hinnünk, hogy a nemzetségnek legrégebb időktől fogva Erdélyben törzsökös birtokos és a közpályán szerepelt tagoknak egyaránt gazdag vonalát képezi. Csakhogy az okirati anyag itt is cserben hagy. A Laczkfiaknak eddig ismert legrégebb birtokcsoportja nem is Erdélyben, hanem az Arad (később Csanád-) megyében feküdt Kerekegyház körül található; annak nyomait pedig, hogy Hermann ivadékai Szeben vidékén vagy Erdélyben egyáltalában birtokoltak és hogy soraiból a közpályán szerepelt kimagasló alakok kibontakoztak volna, mindeddig sehol sem találtunk.

Dr. *Amlacher* Albert úrnak jutott azon szerencse, hogy a társulati Évkönyvünk XI. kötetében megjelent »Adalékok a Makray család származásához« című dolgozatában a nemzetség erdélyi múltjára nézve eddig ismeretlen és meglepő felvilágosítást adjon. Az érdemes szerző nem veszi rossz néven, ha szép felfedezését egy kis elemzés tárgyává tévén, egyúttal egynéhány kiegészítő adattal bővitem.

Amlacher felfedezése Bátori Kristóf erdélyi fejedelemnek 1577-ben kiállított ítéletvelén alapszik, melynek erejével a fejedelem a belsőszolnokmegyei Széplak és Szentgyörgy, úgymint a hunyadmegyei Felpertes, Tamástelke, Középtelek, Nándor, Chejelpesz, Kurcz, Bajesd, Kis-Muncsel, Németi, Nagy-Kaján és (Hos-) Szuliget helységeket csakis fiágon örökölhetőknek kijelentvén, azokat Szentgyörgyi Balázs és György magvaszakadtán az ezekkel törzsrokon szentgyörgyi Makrai Bertalannak itéli. Miután Makrai Bertalan az örökhagyókkal tartott rokonságát köteles volt kimutatni, többiek között oly hiteles okmányokat terjesztett elő, hogy azokból a következő genealogiai adatok voltak összeállíthatók.

Egy meg nem nevezett atya három fiút hagyott maga után: Dénes, Gyécsa és Gergelyt, kikről nevükön kívül mit sem tudunk. Mindegyiknek volt fia: Dénesé László, Gyécsaé János és Gergelyé Bar(n)abás. I. Károly király tanusítja 1329 aug. 20-án, hogy Dénes fia László mester előtte azon kívánságának ad kifejezést, miszerint unokafivéreivel (fratres sui patruales)¹ Gyécsa fia János és Gergely fia Bar(n)abással bármily néven nevezendő örökölt birtokaikat felakarja osztani. A király felhívja az erdélyi káptalant, hogy Gewik fia András vagy Branyicskai András kir. emberek közbenjöttével a felosztást eszközölje. Az 1330 április 11-én történt osztályozásról, melyre László mester meg nem jelent, a következőket ösmerjük: János comes megkapja a hunyadmegyei (Maros-) Németi, (Hos-) Szuliget, Kajánfő, Felső-Pestes egy részét és Középtelek helységet; László: Németi, Kajántő, Bezsán, Felpertes egy részét és Nándort; Bar(n)abás pedig Németi, Kis-Kaján, Tatamérháza, Felső-Pestes egy részét és Ölyvesságot kapta. Az ezen birtokokban lévő erdőket, berkeket, vizeket, valamint Külső-Szolnokmegyében feküdt Keech helységet továbbra is közösen bírják. Megjegyzendő, hogy Németi, (Hos-) Szuliget, Kajánfő, Bézsán, Kajántő, Kis-Kaján és Tatamérházán Mátyás fia Lászlónak és Péter fia Andrásnak is voltak birtokrészeik, melyeket a fentebbi három unokafivér közötti osztályozás meg nem érintett.

Az osztozkodók már most letűnnek az események színteréről és az okmányok csak Gyécsa fia János utódairól tesznek említést.

¹ Az ítéletvelének Torma József által eszközölt magyarra fordítása vissza nem tükrözteti mindenütt a latin eredetinek bizonyos finomságait s azért felkértem dr. Amlacher urat, hogy az eredeti szöveg egynéhány helyét velem közölje. — Fogadja ezért e helyen is köszönetem kifejezését.

E János t. i. László, Egyed, János, István és Miklós nevű fiakat hagyott maga után.

László elkísérte Hermann nb. Laczkfi István erdélyi vajdát ennek nápolyi hadjáratában, mely alkalommal a vajda személye körül oly kimagasló érdemeket szerzett magának, hogy ez őt Manfredóniában 1350 máj. 1-én kiállított okmányának erejével a Szolnokmegyebeli Szentgyörgy nevű helységgel megajándékozta. Megjegyzendő azonban, hogy e Szentgyörgy bizonyos Görgényi Péter fiai István és János birtokát képezte, kik után ez valamely büntett következtében István vajdára bírságul szállt. Halálos ágyán, 1352 végén, meggondolta azonban a vajda a dolgot és intézkedett, hogy Görgény Péter fia János az elkobzott birtokokból a tordamegyei Jára és Abafája nevű helységeket visszakapja. Laczkfi Dénes kir. lovászmester,¹ a vajda fia sietett is atyjának végrendelkezését teljesíteni, a mennyiben 1353 márcz. 31-én Jánosnak a járai és abafáji birtokot visszaadta, minek ellenében az utóbbi magát arra kötelezte, hogy János fiait: László, Egyed, János és Istvánt a vajdától kapott szentgyörgyi birtokban nem háborgatja. Midőn Lajos király e szerződést 1375 máj. 19-én újra megerősíti, akkor a következő birtokosok szerepelnek mint kérvényezők: 1) János fia János fia *Szentgyörgyi* Egyed, 2) ennek atyja János, 3) ez utóbbinak fivére Miklós, 4) László fia János, 5) János fia Egyed fia Dénes²

Átugrunk egy Szentgyörgy és Széplakot érintő 1413-ban megejtett birtokosztást és megállunk egy 1427 márcz. 28-án kelt okmánynál, melyben az erdélyi káptalan a következőket adja elő: Egyed fia: Felpestesi Péter saját, úgymint fiai: Fábíán, György, Albert, Tamás és rokonai: Felpestesi Balázs, János és László nevében kijelenti, hogy Zsigmond király a néhai kerekegyházi Laczkfiak tulajdonát képezett és Hunyadmegyében fekvő Felpestes és Németi nevű birtokokat Garai Jánosnak eladta, mi ellen ő a jelzett családtagjaival együtt, kik ez által magukat jogaikban sértve érzik, tiltakozik.

Ez utóbbi okmány már most az eddig említett személyek nemzetségére világító fényt vet. Miután biztosra vehetjük, hogy

¹ Nem mint a magyar fordítás mondja: tárnokmester.

² Görgényi Péter fia Jánosról még tudjuk, hogy 1356 január 14-én mint abafáji birtokos azt állítja, hogy ő a tordamegyei Apáti birtok tulajdonosa, mert ezt a királytól kapta. Ugyanezen ügyben szerepel még 1402 júl. 9-én, hol az »Abafáji« nevet viseli (Történelmi Tár 1896 évf. 730.; Zimmermann—Werner II. 119.)

a tiltakozók nem csupán mint az eladott jószágok szomszédai, hanem tekintettel arra, hogy ellenmondásuk a király és a hatalmas főúri családból származó Garai János ellen irányult, sokkal erősebb jogcímen jártak el: kikeressük a régebbi okmányokból azon darabot, mely erre nézve támaszpontot nyújthatna. Így találjuk aztán, hogy az 1329-ben osztozkodók közül Dénes fia László Felpestes és Németi egy részét kapta. Miután köztudomású dolog, hogy Dénes fia László a Hermann nb. kerekegyházi Laczkfiak őse, világos, hogy azon kerekegyházi Laczkfiak, kiknek magvaszakadtán Zsigmond király az üresedésbe jött felpestesi és németi birtokrészeket és tartozékaikat Garai Jánosnak eladta, csakis az 1329-ben szereplő Dénes fia László ivadékai lehettek, a mivel az e családról eddig ismert adatok fényesen egybehangzanak, a mennyiben tudjuk, hogy a Kerekegyházi László unokái László (—1421) és Mihály (1416) mint családjuk utolsó tagjai fiutódok hátrahagyása nélkül haltak meg. Miután továbbá Dénes fia László a vele osztozkodó Gyécsa fiát Jánost és Gergely fiát Barnabást »fratres patruales«-einek nevezi és az osztály alá került birtokok örökölt birtokok voltak, *megczáfolhatatlanul be van bizonyítva, hogy Gyécsa fia János utódai* Szentgyörgy, Felpestes, Középtelek és Ölyves-Ság birtokosai a *Hermann nemzetség tagjai* és hogy e nemzetség a még jelenleg is létező felpestesi és vízszentgyörgyi Makray-család ivadékaiban virágzik.

* * *

Midőn dr. Amlacher Albert úrnak e gyönyörű felfedezéséhez e helyen is őszintén gratulálok, czélszerűnek találom az általa napfényre hozott eredményhez még a következő megjegyzéseket hozzáfűzni.

Már fentebb hangsúlyoztuk, hogy a Hermann nemzetségnek, illetve a Laczkfi-családnak erdélyi ősi birtokairól mit sem tudunk és hogy az eddigiek szerint az aradmegyei Kerekegyház a család székhelye; arról azonban, vajjon László, a Laczkfiak őse e birtokot királyi adományozás vagy vétel útján szerezte, avagy örökölte? mindeddig sejtelmünk sem volt. Amlacher felfedezése erre már most nagy világítást vet.

Miután fel nem tételezhető, hogy László már 1329 előtt vagy után nemzetségi, illetve örökölt birtokait rokonaival oly módon

felosztotta volna, hogy osztalékul az aradmegyei kerekgyházi uradalmat kapta volna és hogy az 1329-ben történt felosztás már egy második lett legyen; miután a királyi okmány határozottan kiemeli, hogy László és rokonai akkor összes örökölt birtokait fel akarják osztani és ezek között Kerekgyház nincs; miután továbbá annak legkisebb nyomait sem találjuk, hogy rokonainak a kerekgyházi birtokban részeik lettek volna és miután a Laczkfiak magvaszakadta után e rokonai kizárólag az 1329-ben szerepelt birtokrészekre és nem Kerekgyházra tartanak igényt: biztosra vehetjük, hogy László fényes pályája folyamán királyi adományozás, vétel vagy esetleg házasság útján az aradmegyei uradalmat szerezte, hogy azért, mert székhelyét ide helyezte, a kéztől eső kisebb értékű ősi birtokrészeinek kezelését alkalmatlannak találván, 1329-ben már mint főúr személyesen lépett a király elé, hogy ennek beleegyezésével a rokonaival eddig tartott birtokközösségi viszonyt felbontva, jószágait külön kapja; ez magyarázza egyúttal azt is, hogy a főúr, ki már sokkal jelentékenyebb aradmegyei birtokaiban vagy a királyi udvarban tartózkodott, a kisértékű ősi jószágrészek felosztásánál személyesen meg sem jelent.

Igy tehát tudjuk, hogy nemzetsége ez ágának ősi birtokai a külső-szolnokmegyei Keech-en kívül a hunyadmegyei Felpestes, Németi, Szuliget, Kajánfő, Bezsán, Kajántó, Kiskaján, Tatamérháza, Nándor, Középtelek és Ölyvességben ismerendők fel. Miután azonban azt is tudjuk, hogy Lászlónak 1329-ben — mert fia István már 1326-ban kir. lovászmester — legalább is jó ötvenesnek kellett lennie, képesek vagyunk egyúttal az ősi jószágok korát is némileg meghatározni. Tudjuk, hogy Mátyás fia László és Péter fia András 1329-ben Németi és tartozékaiban birtokoltak és hogy ottani józágaik a három osztozkodó unokatestvér transzaktiójától nem lettek érintve; ez pedig minden kétséget kizáró módon arra vall, hogy László és András nemcsak az osztozkodó feleknek nemzetségbeli rokonai, hanem arra is, hogy a két fél ősei között már 1329 előtt oly birtokfelosztás jött létre, melyben László és Andrásnak elei csakis a németi birtokcsoportnak egy részét kapták. Olvassuk azonban, hogy László és unokafivérei nemcsak Németin, hanem Felpestesen és Keech-en birtokoltak, míg András és Péter fia László itt nem birtoktárs! ez pedig arra vall, hogy László, János és Barnabás elei már egy sokkal korábban történt osztályozás

alkalmával megkapták az 1329-ben felosztásra jött birtokokat, míg Péter fia László és András öse vagy elei Felpestes és Kech helyett valószínűleg a németi részeken kívül más jószágot kaptak osztalékul.

Hogy László atyja Dénes, János atyja Gyécsa és Barnabás atyja Gergely fivérek voltak, bizonyosra vehetjük (hisz az osztozkodók »fratres patruales«-ek), de mily rokonsági fok létezett az 1329-ben osztozkodók, valamint András és Péter fia László között, nem tudjuk biztossággal meghatározni. Nincs kizárva, hogy az 1329-ben élt összes családtagok nagyatyjai édes fivérek voltak, de az imént kiemelt osztozkodási viszonyok alapján valószínűbbnek látszik, hogy közös leszármazásuk egy sokkal korábban élt közös ösre vezetendő vissza; legyen azonban bárhogy, annyi bizonyos, hogy még azon esetben is, ha nagyatyjaik fivérek voltak, *a közösős szereplése és az ősi birtokok kora legalább is a XII. század utolsó harmadába esik.*

Mily pályát futott végig a Laczkfiak öse, míg 1328-ban az országnagyok sorában helyet kap és vajjon voltak-e neki már előkelő és befolyásos elei? nem tudjuk, de éppen ez teszi majdnem bizonyossá, hogy ifjúságát szülőföldje szűk határán rokonai oldalán mint minden más falusi nemes töltötte s csak a király szolgálatában a későbbi kimagasló állásához vezető lépcsőkre hágott. Így tehát csak természetesnek találjuk, hogy akkor, midőn, bár mint gazdag főúr, deres fővel a király elé lépett és ősi birtokainak felosztását kérte, ifjúsági emlékeivel nem szakítva, ezeknek hatása alatt a birtokok társtulajdonosait még rokonainak elismeri. Fia, a gögös vajda és főhadparancsnok, ki ifjúságát már előkelő és dúsgazdag atyja házában töltötte, megelégszik azzal, hogy a hozzá képest szegény és jelentéktelen János fia Lászlót személyi szolgálatába veszi s azután egyik birtokával megjutalmazza, de midőn erről ünnepélyes okmányt kiállít, a rokonsági viszonyt már elhallgatja; mert hogy László az olasz hadjárat alatt csakis a vajda személye körül forgott, bizonyítja a vajdának saját nyilatkozatán kívül még az is, hogy Lászlónak nem valamely királyi adományozást kieszközölt, hanem őt és fivéreit a saját tulajdonához tartozott Szentgyörggyel megajándékozta.

* * *

Az Amlachertől összeállított nemzedékrendi tábla szerint a Laczkfiakon kívül még csak a Szentgyörgyi és a felpestesi Makray

családok váltak ki a Hermann-nemzetség hunyadmegyei törzséből. A Szentgyörgyiek 1577-ben kihalván, birtokuk II. Jánosnak ivadéka, Makray Bertalanra szálltak, kitől a még máig élő Makray család származik. Amlacher szerint II. János unokája Péter volt az első, ki a Makrayak családi levéltárában létező egyik okmány tanúsága szerint 1425 márcz. 9-én »Petrus dictus Makray« néven szerepel, mely név az idők folyamán egyenes utódaira mint állandó családi név szállt át. Az érdemes szerző e nevet valamely Makray nevű helységgel kapcsolatban lévőknek tartja s ennek alapján magától értetődik, hogy e Makrai Péter és egyéb Makrai-családbeliek között bizonyos rokonsági összefüggést keres.

Szatmármegyében volt egy Makrai-család, melyből Makrai Péter 1335-ben és két András nevű tag 1374-ben szerepel¹; Makra Benedek, az ismert államférfi, kinek 1413-ból származó címere (osztott, felül kockázott, alul három száros leveles rózsa) a Szentmágoós nb. Alsáni család címerével lényegben azonos,² kétségkívül e szatmármegyei család tagja; Biharmegyében van 1469-ben a kakati Makrai-család; Zarándmegyében is van 1488-ban egy ily nevű család, mely az »ósi« előnevet használja;³ czégi Makray János fia György előfordul 1402-ben Kolozsmegyében,⁴ ezekkel tehát nem tudjuk Felpestesi Pétert összeköttetésbe hozni. Szerény véleményem szerint ez azonban nem is szükséges. Ha Péter a Makray nevet valamely Makra nevű helységtől kapta volna, akkor apodiktikus bizonyossággal meglehetnénk róla győződve, hogy az 1425 évi okmány őt, úgy mint az előbbi korszakokból ismert összes egyéb Makraiakat Petrus *de Makra* néven említette volna; a »dictus Makray« pedig határozottsággal arról tanuskodik, hogy *a magyaros Makray nem is családi név, hanem kizárólag Péter személyéhez fűzött valamely személyi tulajdonságától levezetett jelző*, mely a későbbi ivadékaira mint családnév szállt át. Ez annál is hihetőbb, a mennyiben Péternek egyik rokona, Szentgyörgyi László 1413-ban »másképp Fodor László« néven is szerepel.⁵

Miután 1577-ben a Szentgyörgyiek magvaszakadtán II. János utódaiból csakis Makray Péter sarjadéka, Makray Bertalan örökösö-

¹ Zichy-okmánytár III. 567. Anjoukori okmánytár III. 149. v. ö. VI. 150.

² Csoma József: a Turul 1897. évf. 6-ik oldalán.

³ Csánki, I. 636., 753.

⁴ Teleki-okmánytár I. 284.

⁵ Amlacher értekezése, 173. old.

dési jogait érvényesíti, jogosítva vagyunk elhinni, hogy I. Jánosnak László, István és Miklós nevű fiainak ivadéakai 1577-ben már nem léteztek; ellenkező esetben ezek is felléptek volna igényeikkel, miután a Szentgyörgyre vonatkozó adományozás 1350-ben László fivéreire is ki lett terjesztve. Ezzel azonban sehogy sem szabad meglegednünk és nem szabad határozottsággal kimondanunk, hogy a Hermann nemzetségről szóló ismereteink a fentemlített nemzedék-rendi tábla adataival teljességgel ki vannak merítve, hisz Felpestesen és Maros-Németin még később is találunk elég családtagokat, kiknek nemzetségbeli hovatartozandóságát mindeddig nem ismerjük és kikről joggal feltételezhető, hogy e nemzetséghez tartoznak. Az e téren folytatandó kutatásra tehát még elég keresni és találni valója vár és valószínű, hogy még több és talán más hangzású családokban is a Hermann nemzetség hajtásaira fog ráismerni.

Szabadjon nekem e helyen a kutatók figyelmét csak a következő, bár csekély számú példa felé irányítanom:

Midőn Zsigmond király 1390 február 24-én Posztós Mihály temesvári bírónak a hátszegmegyei Pala nevű birtokának ügyében az aradi káptalant a birtokügy rendezésével megbizva, királyi emberekként a következőket említi: 1) *Szentgyörgyi Bereczk fia Jánost*, 2) egy másik *Szentgyörgyi Jánost*, 3) *Pestesi János fia Gergelyt* (ez esetleg Alpestesi is lehet) 4) *Németi Bálint fia Miklóst*.¹ Mindezek lehettek Gyécsa fia János utódai.

Szentgyörgyi Dénes özvegye, ki 1400 szept. 1-én Belső-Szolnokmegyében fekvő Szentgyörgyi birtokán tartózkodik és Pető fia Mihály ellen bizonyos birságra el van ítélve,² valószínűleg Egyed fia Dénesnek (1375) az özvegye.

1407 márcz. 10-én találkozunk *István fia Németi Jakabbal*, ki Peterdi István fia János fiait: Andrást és Jánost, továbbá anyjukat Ilonát és nővérüket Dorottyát örökösödési igényeikre nézve kielégíti, mire a Hunyadmegyében fekvő Németi és Mezéd nevű birtokait visszakapja.³ Hogy e Jakab alatt nem szabad I. János egyik utódját felismernünk, bizonyítja azon körülmény, hogy az 1329-ben osztás alá került birtokok közül Mezéd nevűt nem ismerünk; tudjuk továbbá, hogy midőn Bátori Gábor fejedelem a hűtlenségbe

¹ Temesmegyei okmánytár I. 188., 196.

² Teleki okmánytár I. 272.

³ Ugyanott 319.

esett szentgyörgyi Makray Péternek hunyadmegyei birtokait 1610-ben iktári Bethlen Gábornak adja, a birtokok a következő sorrendben szerepelnek: Felpestes, Zsoszán, Kurcz, Keohin (Kaun), Ulm, Nándor, Tamástelke, Simisság és Runk,¹ hiányzik tehát belőlük Meződ. De midőn Németi Nemes János és fiai 1537-ben Felpestesi Mátyás ellen birtokháborgatás czimén pert indítanak, akkor a következő birtokaik szerepelnek: Németi, Nagykaján, Kiskaján, *Meződ*, Pusztafalu, Bezsán, Hosszúliget és Kőfalu.² Ebből tehát kiviláglik, hogy fennebbi Jakab, ha e birtokok ősiség útján voltak az övéi, csak Mátyás fia Lászlónak vagy Péter fia Andrásnak lehetett az ivadéka, mert ezek 1329-ben Felpestesen nem birtokoltak és így több mint valószínű, hogy egyik őjük a nemzetségi birtokok felosztása alkalmával Felpestes helyett Meződet kapta.

1496-ban találkozunk *Felpestesi László, Péter, Mátyás és Les-tákkal*,³ kiket egyelőre a nemzedékrendi táblába be nem illeszthetünk.

1537-ben szerepel *Németi Pestesi Gergely*; 1548-ban *Németi Nemes István és fivéréi András, Vid és György*; 1564-ben *Németi Pestesi László*; 1567-ben néhai Nemes János fia *Németi Nemes István* és néhai Lajos fia *Felpestesi Pestesi Lajos*; 1569-ben *Németi Pestesi László*; 1590-ben *Németi Balika Báliut*; 1549 előtt már *Horváth Bertalan* is birtokos Németi, Nagy-Kaján, Kis-Kaján, Hosszúliget, Nagy- és Kis-Bezsánban⁴ stb. stb. Így tehát több mint valószínű, hogy az e vidéken birtokolt családok egyes ágai az idők folyamán különböző hangzású neveket használtak.

* * *

Be nem végezhetem e sorokat anélkül, hogy még a következőket ne említsem.

Tudvalévő dolog, hogy a Hermann nb. Laczkfiak kivétel nélkül — legalább az eddig nyilvánosságra került példányok szerint — pecsétjükben a szarvas sárkányt használták. Mjutan azonban mai napig egy e nemzetséghez tartozott más család czímerét nem ismerjük, nem is szabad apodiktikus határozottsággal állítanunk, hogy a sárkány az egész Hermann nemzetségnek ősi czímere; hátha ezt csakis a Laczkfiak és nem egyúttal a velők nemzetségbeli rokonságban állt többi családok használták?! A Makray-család

¹ Károlyi okmánytár IV. 52.

² Társulati Évkönyv X. 72., 74., 76 (ez utóbbin Meződ).

³ Társulati Évkönyv I. 72.

⁴ Ugyanott, X. 72. skk.

jelenlegi címerében nem találjuk a sárkányt. Dr. Amlacher szíves közlése szerint a család a mostani címert I. Lajos királytól azon érdemek elismeréséül kapta volna 1351-ben, melyeket Gyécsa fia János fia László állítólag az olasz Aversa előtt szerzett magának, de az erre vonatkozó okirat eredetijét Amlacher mindedig fel nem fedezhette. E különbségre nézve, mely a Laczkfi- és Makray-címer között megállapítható, egyelőre csak azt akarjuk kiemelni, hogy ez magában véve az egyéb természetű hiteles kútfők alapján nyert családtörténeti vívmányok érvényességét azért meg nem ingathatja, mert arra nézve, hogy valamely nemzetségből kiágazott egyik-másik család a nemzetségtől eltérő címert használt, számos példánk van.

Lambert országbíró, Csanád- és Nyitra megye főispánja (1313—1324, † 1324) 1322-ből származó pecsétjének címerképét — némelyek szerint — szintén sárkány-féle állat képezi.¹ Sajnos, hogy e férfiú családi viszonyairól vajmi keveset tudunk. Az ezekre vonatkozó adatok tudtommal abból állanak, hogy feleséget és nővért hagyott, mely utóbbinak, Pózsa fia Jhones fia Tamás nejének, a Teyed, Kozmaháza és Wyk nevű birtokokra vonatkozó írományokat végrendelete értelmében kiadják, miről a csanádi káptalan 1324 július 15-én bizonyítványt állít ki.² Az ez adatban előforduló személy- és helységnevek, úgy látszik, elvannak ferdítve; meghatározásuk tehát nehézségekbe ütközik. Mindamellet mégis kiemelni akarom, hogy Krassó megyében (1337-ben) Fejesd vagy Tejesd, (1471-ben) Kozmafalva és (1471-ben) Vég nevű helységek léteztek³ és hogy Pózsa fia Tamás fia Bodoni Tamás 1347-ben a csongrád-megyebeli Arnaestelke tulajdonosa.⁴ Miután Bodon nevű helység a XIV. században Temes megyében feküdt, nagyon valószínű, hogy Lambert országbírónak fentebb említett birtokai a Krassó megyebeli Tejesd, Kozmaháza és Vég-gel azonosak és hogy nővére a Bodoni család egyik tagjához ment férjhez. Lambertnek 1313-ból származó egyik pecsétjén azonban világosan valamely madár képe látható; miután már most tudjuk, hogy a Csanád nemzetség ősi címere a sólyom és Tejes(d) a Telegdiék birtokában volt: bátran kimondhatjuk, hogy *Lambert is a Csanád nemzetség tagja.*

DR. WERTNER MÓR.

¹ Országos Levéltár. D. L. 2119.

² Anjoukori okmánytár II. 147—148.

³ Csánki II. 104., 108., 109.

⁴ Fejér IX. I., 554.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

Huszonegyedik, rendes évi közgyűlésünk.

Társulatunk 1900. decz. hó 16-án d. e. 10 órakor kezdődőleg tartotta dr. Torma Zsófia, az első magyar tudornő emlékezetének szentelt XXI-ik rendes évi közgyűlését a »Dévai Nemzeti Kaszinó« nagytermében, mely zsúfolásig megtelt tagokkal, érdeklődőkkel s a távolból érkezett vendégekkel; míg a terem egyik részét a főrealiskola és a tanítóképző-intézet ifjúsága foglalta el.

Jelen voltak: dr. gróf Kuun Géza elnökele mellett:

Rendes és választmányi tagok: Baresay Lajos, Bástori Ármin, gr. Bethlen Miklós, Boga Károly, Borostyáni Béla, Bottyán József, Buda Imre, Diósi Sámuel, Issekutz Antal, br. Jósika Lajos, br. Kemény József, Kolumbán Samu, Kontz Domokos, Krenner Miklós, László Ignác, László Zsigmond, Mailand Oszkár, Mara László, Makray Aladár, Nagy Lajos, dr. Pap Domokos, Pais Elek, dr. Réthi Gyula, Réthi Lajos, dr. Sólyom-Fekete Ferencz, Szirtes Henrik, Téglás Gábor, dr. Veress Endre, dr. Wilt György.

Mint vendégek: Bereczky Lajos, Csulay Albert, Kilyén Ferencz, Kiss József, Makay Jenő, Rignáth Béla.

Rokonegyesületek képviselőiben: Dr. Amlacher Albert, dr. Cserni Béla, Erős József, Fodor János, dr. Hermann Antal, Kovács Géza, dr. Pósta Béla, dr. Réthy László.

Hölgyek: Borostyány Béláné, br. Jósika Lajosné, Téglás Gáborné alap., v. és r. tagok. — Andersen Stefánia, Kapcza Ilona, Mara Lászlóné, Mailand Oszkárné, Mangesius Hermin, Sólyom-Fekete Margit, Schlupni Sarolta, Vitán Vilma, mint vendégek.

A közgyűlést dr. gróf Kuun Géza elnök nagyhatású beszéddel nyitotta meg, melyet e füzetünk élén közlünk. Az elnök megnyitója végén a hazai rokonegyesületek képviselőiben megjelent alábbi küldötteket üdvözölte:

Dr. Pósta Béla egyetemi tanár Kolozsvárról, a kolozsvári Ferencz-József tud.-egyetem s az »Erdélyi Múzeum-egylet« képviselőiben.

Dr. Réthy László nemzeti múzeumi ör Budapestről, »A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége«, a »Magyar Nemzeti Múzeum« s a »Magyar Néprajzi Társaság« képviselőiben.

Dr. Hermann Antal egyetemi m. tanár Budapestről, az »Erdélyi Kárpát-Egyesület« néprajzi osztálya képviselőjében.

Dr. Cserni Béla és Erős József gyulafehérvári főgimnáziumi tanárok az »Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet« képviselőjében.

Dr. Amlacher Albert t. tag Romoszról, a »Verein für Siebenbürgische Landeskunde« képviselőjében.

Kovács Géza és Fodor János urak Kolozsvárról, az »Erdélyi Kárpát-Egyesület« képviselőjében.

Téglás Gábor a fővárosi »Magyar Történelmi Társulat« képviselőjében.

Ezenkívül képviseltette magát a »Magyar Tudományos Akadémia« dr. Márki Sándor által, a ki elmaradását kimentette; miként dr. gróf Majláth Gusztáv püspök tiszt. tagunk is, a ki sajnálkozását fejezte ki, hogy a közgyűlésen gyöngékedése miatt nem jelenhetett meg.

Átiratilag üdvözölte a közgyűlést: az »Országos középiskolai tanáregyesület kolozsvári köre«, dr. Márki Sándor elnök és Biró Sándor jegyző által; a »Szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat« Deésről id. Bornemisza Károly elnök, Horváth Árpád titkár által; az E. M. K. E. Kolozsvárról, gróf Beldi Ákos elnök, Sándor József főtitkár által; a »Dugonics-társaság« Szegedről Kovács János alelnök, Békefi Antal főtitkár által; a »Szepesmegyei történelmi társulat« Lőcséről gróf Csáky Zeno elnök, dr. Hajnóczki József titkár által; s végül a nagyszebeni »Asociatiunea pentru literatura români și cultura poporului roman«, dr. Puscariu Hilarion alelnöke által; táviratban pedig Torma Miklós szolnok-dobokamegyei alispán, mint néhai Torma Zsófia rokona.

Az elnök üdvözlését mindegyik küldött külön kis beszéddel köszönte meg, melyek közül dr. Posta Béláé így hangzott:

Nagyméltóságú Elnök Ur! Mélyen t. közgyűlés!

A kolozsvári Ferencz József tud.-egyetem bölcsészettudományi kara és az Erdélyi Múzeum-Egylet üdvözli Nagyméltóságodat és a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat«-ot. Egy éve múlt, hogy Torma Zsófia, a kolozsvári tud.-egyetem díszdoktora és az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító- és választmányi tagja örökre lehunyta szemeit; egy éve múlt annak, hogy az a szellemi tőke és az az erkölcsi vagyon, a melyet az elhunyt élete képvisel, immár örökségévé vált szellemi részben a szaktudománynak, erkölcsi részben pedig ennek a mi kicsiny, de talán épp azért forrón

szeretett hazánknak. Hogy ez az egy év elmúlt, ez az érdemes testület, a mely minden működésében Nagyméltóságod nevét övezi körül fény-nyel, idejét látta, hogy azt az örökséget megismertesse az örökösökkel.

Erre az alkalomra küldött ki engem a kolozsvári tud.-egyetem bölcsészekara és az Erdélyi Múzeum-Egylet választmányja, két oly társulat, mely annak a vagyonnak értékét még akkor, midőn kezelője az elhunyt volt, nagyon jól tudta, nagyon jól ismerte és a mennyire tőle tellett, méltányolta is. Most, mikor az örökség átadatik, mikor erről az örökségről lehull a lepel, most elfogódott szívvel veszünk részt ezen közgyűlésen és egész szívünkben osztjuk azokat az érzelmeket, melyek Önöket ez örökség megismerésére vezették.

Dr. Réthy Lászlóé így hangzott:

Nagyméltóságú Elnök Ur! Mélyen t. közgyűlés!

Mint a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének, valamint a m. n. múzeumnak s a magyar néprajzi társaságnak kiküldött képviselője szívem mélyéből üdvözlöm Nagyméltóságodat azon alkalomból, hogy a »Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat« 21-ik közgyűlését ünnepli s üdvözlöm a tisztelt közgyűlést, mely szeretett elnökének vezérlete alatt munkásságának harmadik évtizedét kezdte meg.

Lélekemelő látvány az, midőn az Európaszerte ismert, nagynevű tudós, a magyar arisztokráczia egyik ékessége, egy szerényebb munkakörre szorítókozó kulturtársulat élén sugárzó arczezal néz körül azokon a bajnokokon, a kik a haza egy darab földjén, a béke gallyával kezeikben gyűltek össze, hogy leszámoljanak azon eredményekkel, melyeket a közműveltség, a hazafiság s testvériség szent érdekeiért vívott harcukban elértek, mert a nagynevű elnök tisztét nem czimnek s üres dísznek vagy convencionalis kötelezettségnek tekinti megyéje iránt, de valóban első munkása, szellemi vezére a kis, de bátor és fáradhatlan csapatnak. S így megértjük mi, kik Hunyadmegye közművelődési mozgalmait csak messziről nézzük, azt a sokirányú tevékenységet, mely nagyobb, gazdagabb társadalmakat túlszárnyal.

Még egy nagy örömmel kell ez alkalommal kifejezést adnom, annak tudniillik, hogy ma van első alkalmam együtt látni s üdvözölni s tisztelhetni a hazai történetírás azon bűzgő és érdemes bajnokait, kiknek munkássága az én szerény, e téren kifejtett munkásságommal annyira rokon, hogy a kettő egymástól el nem választható s mint ilyen a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat«-ot olyannak tekintem, melynek munkásságában részt vettem s melynek munkássága nagy befolyással volt az

én tevékenységre, egyszóval olyan tűzhelynek tekintem azt, melynek jótékony melegét én érzem első sorban a legjobban a megyén kívül élő szakírók között. Isten áldja meg a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« munkásságát.

Dr. Hermann Antal beszéde így hangzott:

Midőn a »Hunyadmegyei tört. és rég. társulat«-ot az Erdélyi Kárpát-Egylet néprajzi osztályának és abból keletkezett bizottságok és intézetek nevében elismerő tisztelettel, szerény szavakkal üdvözlöm, tulajdonképp azért beszélek, mert ennek az osztálynak programja, alkotásának biztosítóka mindnyájunknak a vezető szelleme, ugyanaz a szellem, a melytől fényt nyer ez a társaság is. Közös az elnökünk, valóságos testvérként üdvözölhetem tehát én a hunyadmegyei társaságot ezen szép ünnepen; üdvözlöm őt legmelegebben, nagy elismeréssel, üdvözlöm azzal az óhaj-tással, vajha a mi sikereink az ő különösen elismert sikereinek nyomába lépne.

Az irottak közül pedig közöljük a kolozsvári tanári körét, mely többek közt így ír:

Társulatunknak igazi nemes, az idealismusnak lángoló szeretetével végzett munkálkodását nemcsak feltétlen elismeréssel, de valódi benső örömmel és lelkesedéssel kísérjük. Midőn nagy fáradozással, talán sokaktól meg sem látva, önzetlenül kutatják és értékesítik a múlt emlékeit, találjanak örömet abban a tudatban, hogy egy nemzetet köteleznek örök hálára. Nemes ügyeknek támogatása mindnyájunknak hazafias kötelességünk. Mikor ezen ügynek áldoznak, lelkünkben együtt ünnepelünk önökkel, mert ez az áldozat a haza oltárán történik. Isten áldása legyen munkájukon!

Mélyen meghatva mondott köszönetet az elnök minden egyes küldöttnek elismerő, bízótó és kitüntető szavaiért, melyekkel szerény működésünknek hódoltak, míg az elnöki megnyitóért Réthi Lajos kir. tan. tanfelügyelő fejezte ki a közgyűlés elismerését.

Erre Téglás Gábor olvasta fel dr. Torma Zsófiáról írt emlékszerését, mely e számunk 3—28. lapján olvasható.

A felolvasás hatása alatt dr. Hermann Antal mondott el érdekes jellemvonásokat Torma Zsófiáról, melyeket szintén e fűzetünkben közlünk.

Ezután Krenner Miklós olvasta fel Koncz József marosvásárhelyi tanár ama bevezetését, melyet az 1814-ben elhalt Benkő József »Transilvania specialis« cz. kiadatlan latin művének Hunyadmegyére vonatkozó fejezeteinek általa fordított részéhez írt, mely rész (Koncz jegye-

teivel) a társulat Évkönyvében fog megjelenni. Az 1780-ban írt munka becsét emeli az a körülmény, hogy ez *első* monográfiája Hunyadmegyének, másfelől pedig, ez az *első* mutatóvány irodalmunkban Benkő kiadatlan művéből.

Rövid szünet után dr. Veress Endre olvasta fel alábbi titkári jelentését:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Idei, XI. Évkönyvünk eddig megjelent három füzetének »Hivatalos értesítő« cz. rovata sokkal bővebben beszámol a múlt közgyűlésünk óta eltelt év munkájáról, semhogy annak ismertetésével a t. közönség és tagtársak figyelmét hosszabb időre kelljen lekötöni, illetőleg kérni.

Az igazgató-választmány tartott 4 felolvasási- és választmányi ülést, melyeken 6 szerző, u. m.: (dr. Amlacher Albert, Bátori Ármin, Girauschek Adolf, Kőváry László, dr. Solyom-Fekete Ferencz és dr. Wertner Mór), ugyanannyi értekezése, vagy dolgozata olvastatott fel s nyomtatott ki, évnegyedenként megjelenő folyóiratunkban. Kettő kivételével, valamennyi családtörténelmi tárgyú, mintegy jelezve az új irányt, melylyel társulatunk ötödik lustrumát megkezdette. *Kőváry*, megyénk kihalt családjairól emlékezik, *Wertner*, a legrégebb tisztviselők jegyzékét és életrajzát állítja össze, fel az 1333-ban előfordult Márton főispánig; majd ugyancsak ő meglep a Hunyadiak eredetéről és rokonságáról szóló nagybecsű tanulmányával, melyhez *Solyom* érdekes adalékokat fűz, míg legutóbb, csak a napokban megismerkedtünk *Amlacher* értekezésével a Makray család származásáról és középkori történetéről.

E művek közül hármat önállóan is kiadtunk »Hunyadmegye nemes családjai« cz. új vállalatunkban, mely időhöz nem kötött füzetekben s időhöz és betűrendhez nem ragaszkodva kiváló családjaink történetét, genealogiáját fogja bemutatni, vagy egyes életrajzokat fog közölni, képekkel, czímer-rajzokkal, aláírásokkal és műmellékletekkel díszítve, miként ez ma már szokás.

Megakarjuk szólaltatni az okleveleket, a porlepte aktákat, melyek megyénk nemes családjai leveles-ládaiban hevernek, hogy közelebb hozzuk e családokat társulatunkhoz és önmagunkhoz. E fényes múlttal bíró megye történetét szerelnők megírni családok szerint, úgy a mint a századok folyamán ezt a történetet maguk kiküzdötték, megalakították. Talán megértjük őket s megértenek minket.

Ismertetni fogjuk az élő és kihalt főúri és köznemesi családokat egyaránt.

Felléptetjük a br. Bánffy, Barcsay, gr. Bethlen, br. Györffy, gróf

Gyulay, gr. Haller, gr. Horváth-Tholdy, a Hunyadi, br. Jósika, br. Kemény, Kenderesy, gr. Kuun, gr. Tholdalaghy-családok történetét. De nem feledkezünk meg a köznemesi Brády, Buda, Csáki, Csulay, Kenderesy, Mara, Pogány, Ponory, Puy, Szilvász, Tornya, Török, Várady, Zeyk és más családról sem. Az életrajzok közül is készül a Geszthy Ferencz dévai várnagyé és a Barcsay Ákos fejedelemé.

Hosszú évek vágyát jelzi e rövid tervezet, de reméljük, hogy próbálkozásunk nem lesz hiába való. A Benkők és Kemények, a Katonák és Telekiek, a Konczok és Szilágyiak munkáját akarjuk folytatni, mint gyűjtők és feldolgozók: szerény eszközökkel, de erős akarattal, kevés erővel de nagy bizalommal a munka nemességében, gyöngé támogatással, de azért elismeréssel e családok történeti szereplése és érdemei iránt, melylyel birtokukat s e vármegyét századokon át fentartották a közös hazának. Csak e családok érdeklődését kérjük, saját múltjuk iránt is, ha lankadnánk s elfáradnánk a munka terhe alatt!

Társulatunk köréből múlt évi közgyűlésünk óta elhunyt: két tiszteleti tagunk: dr. Torma Zsófia és Pogány György alapítónk, valamint Bernád Miklós kir. közjegyző, alapító és Mészöly Gerzson kir. közjegyző, rendes tagunk. Tagtársaink száma növekedett: két alapító és 8 rendes taggal, úgy, hogy jelenleg (leszámítva a távozottakat és töröltek) 303 tagunk van, s ebből 20 tiszteleti, 85 alapító és 198 rendes tag. Kevés szám társulatunk nagy feladatai megvalósítására, de meghaladtuk a 300-at, a mire évek óta vágytunk, reményt keltő, hogy 3 év alatt 93 taggal erősödtünk s még mindig bízunk tagtársaink ügybuzgóságában, hogy e létszámot gyarapítani fogják!

Téglás Gábor múzeum-igazgató jelentése így hangzott:

A régészeti múzeum éve.

(1899 november elejétől 1900 december elejéig.)

A lefolyt évet a múzeum javára nagyon kevés részben vala alkalmam közvetlenül értékesíteni. Nehéz hivatali elfoglaltatásomat súlyosbító rendkívüli építkezések, nagyfontosságú elrendezések már magukban annyira igénybe vevék időmet, hogy tanulmányi kirándulásokra is alig vala érkezésem. Ezekhez súlyosbítóul oly fokú sorscsapások járulának, melyek egymagokban érthetővé teszik, hogy a múzeum gyarapítására nem tehettem annyit, mint rendesen lelkem sugallata szerint tennem oly jól esett.

Munkába vettük volt a vidékszerthe még összegyűjtést váró felírást és faragványos emlékek beszállíttatását és a gróf *Betten* Miklós főispánunk

körlevelére a hátszegi járás főszolgabírája : Pietsch Sándor vál. tag nagy buzgalommal hozzá is látott az összeíratáshoz. De a nyári szünidő azon részében, mely engem nem vett igénybe, a főszolgabíró a határszéli rendezéshez utazván, az együttesen tervezett bejárást kénytelen valék a következő tavaszra halasztani ; habár akkor is támasztalanul állánk amaz örökké nyugtalanító kérdéssel szemben : hova és miként rendezhetjük el a tovább szaporodó lapidariumot ?

A várhelyi castrumot ez évben meglátogatva, habár ott jutalmazó ásatásra alkalom nem kínálkozott, azért néhány érdekes lelettel gyarapíthatám gyűjteményünket. Ezek közt szobrászatilag is figyelemre méltó az a márványból faragott sas, melyhez hasonló még múzeumunkban nem volt, de egyebütt sem igen mutatkozott Daciában. Ezenkívül két gondosan faragott oszlopfejet s egy delphines faragványt szállítottam be több bélyeges téglatöredékekkel együtt. Másik kirándulásom célpontját a vezzelei castrum képezé, honnan 5 szép téglabélyeget és számos apró bronz-töredéket, gyöngyrészletet szerezhettem. Ellátogattam a római bányák székhelyére, Zalatnára (Ampellum) is, honnan két felírással és egy faragott követ szereztem pár bélyeges téglával múzeumunknak. Déván is napfényre került kőfejtés közben egy bronzlelet, melyet vásár útján szereztem meg. A helybeli kir. törvényszék építkezésénél egy római felírással kő kerülvén felszínre, azt *Lukács* József kir. főmérnök úr előzékenységből szintén társulatunk nyerte s jelenleg a megyeház lépcsőházánál látható.

Múzeumunkról kegyesek valának megemlékezni ez évben : Fáy Béláné (sz. gróf Kuun Irén úrnő), Dédácsról 2 fiatal mamuth fogdarabbal és egy római harci kúrtként használhatott Buccinium nodiferum-mal, Koncz Gyula törvényszéki bíró : 2 bélyeges téglával a csigmói-algyógyi római táborból (Germizara) helyi néven *Turjak*-ból (Törökvárból) S. P. B bélyeggel. Fábíán Imréné úrnő Déváról 4 drb. consularis-éremmel a lozsádi »*kinces*» helyről. Részeg m. kir. főerdőőr 3 újkori réz-érem-, 1 Antonius Pius ezüst dénárjával, az első várkaputól a várhegy-oldalról. Végül fiam : Téglás Géza VIII. oszt. tanuló a dévai várhegyen az 1899/1900 évi ásatásakor talált praehistoricus cserepeket gyűjtött.

A helybeli tanintézetek növendékein, tanárain, valamint a kir. törvényszék több érdeklődő tagjain kívül az átvonuló katonatisztek, turisták s főleg a tanárok, tanítók, többi közt a kőhalmi ág. ev. iskola tantestülete kereste fel múzeumunkat. Tanulmány célból most is többen látogattak el hozzánk, kik közül névszerint felemlíthetem Dörre Tivadar festőművészünk, ki múzeumunk szebb sculpturáiból az »Osztrák Magyar

Monarchia írásban és képből» cz. vállalat számára egy csoportozatot választott ki s azt ismert ügyességével lerajzolta.

Schiller Vilmos nagy-szebeni tanár, Ferenczy József kolozsvári egyetemi tanár, ki műtörténelmi szempontból vette vizsgálat alá a daciai szobrászati műveket. Főtisztelendő Zehengruber Fr. a kalsburgi jezsuita nevelő-intézet tanára, Téglás József áll. ipariskolai tanár, ki a fémdarabokat vizsgálta meg s a régiek edzési eljárását tanulmányozta.

Társulatunk legközelebbi feladatát bizonyára a múzeum végleges rendezése képezi, mivel az állami reáliskola telkén most használatba vett épület rozzantsága miatt sokáig aligha bírja ki s a szaporodó tárgyak célszerű elhelyezése sem fogatosítható így. Ez irányban már a megelőző évi közgyűlés határozatokat hozott, melyek foganatjukat leginkább nyomasztó helyzetem miatt nem nyerhették. Végre a határozat fentartásával gróf elnök úr ő Nagyméltósága újból felkérte, hogy ezt a fontos ügyet hathatós befolyásával sikerhez juttatni kegyeskedjék. A társulat jövője függ a múzeum illetén biztosításától s az oly fontos kérdés, melyért bizonyára megyénk is áldozatot fog hozni. Végül itt is jelezhetem, hogy a múzeummal összefüggő megyei monographia első kötete az ókorral már befejezéséhez közeleg s a legközelebb átadhatjuk az érdeklődőknek.

A múzeum-ügyet a társulat jóakaró érzelmébe ajánlva, vagyok a tisztelt közgyűlés aláatos szolgája.

*

Issekutz Antal előadván a számadások és a pénztár megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését, (mely szerint a társulat vagyona 12730.08 korona, 483.56 koronával több, mint tavaly) a felmentvény megadatott Szöllősy Lajos pénztárosnak s köszönet szavaztatván neki a pénztár lelkiismeretes vezetéseért, egyúttal 2110 korona összegben megállapított a jövő évi költségvetés; míg az 1900—1901-iki számadások és a pénztár megvizsgálására ismét megválasztott: dr. Apáthy Árpád, Issekutz Antal és Pietsch Lajos.

Az alapszabályok szerint három évenként új elnök- és alelnök-választás lévén előírva, Réthi Lajos beszédére ismét megválasztott és állásaikat megtartani ígérték dr. gróf Kuun Géza és dr. Súlyom-Fekete Ferencz.

A választmány kilépő egyharmada is megválasztatván, kiegészített még: Batori Ármin, Beke Ferencz, Bottyán József és br. Kemény József által.

Az indítványok során dr. gr. Kuun Géza elnök dr. Wertner Mór kiváló családtörténeti írókat a »Hunyadiakról írt nagybecsű műveért és

egyéb irodalmi érdemeiért« a társulat tiszteleti tagjának ajánlotta a következő beszédben :

Legyen szabad egy ajánlatot tennem, egy tiszteleti tagot javaslatba hoznom. Méltóztatik tudni, hogy dr. *Wertner* Mór a múlt esztendőben és a jelen évben is igen becses adatokkal gazdagította sok alkalommal Hunyadmegyéről való ismeretünket és az idén pedig éppen a Hunyadi-családról olvasott fel itt nálunk egy nagyfontosságú dolgozatot. Tekintettel ezekre a jeles dolgozatokra, tekintettel arra, hogy társulatunkat tüntette ki az által, hogy eme dolgozatait ép itt minálunk, a mi választmányi gyűléseinken olvastatta fel, tekintettel más egyéb nagyfontosságú munkáira, úgy gondolom, hogy mindnyájunk közóhajával találkozunk, a midőn indítványozom, hogy őt a »Hunyadmegyei tört. és rég. társulat« tiszteleti tagjának válasszuk meg ; (Lelkes éljenzés.) dr. *Wertner* Mórt arról sürgőnyileg fogjuk értesíteni.

Az ő művei, melyek itt felolvastattak, országsszerte nagy érdeket ébresztettek és teszem a *Turul* nevű heraldikus lap a mi társulatunkról igen elismerőleg nyilatkozott ezen itt felolvasott dolgozat kapcsán. Mindnyájunkra nagy nyeresemény és magunkat tiszteljük meg azzal, hogy egy ily férfiút, mint ő, választunk társulatunk tiszteleti tagjának. Tehát enuncziáljuk megválasztását.

Közgyűlés után *Téglás* Gábor múzeum-igazgató hívta meg házához ebédre a küldötteket, estére pedig (a választmány több tagjával) dr. gróf *Kuun* Géza elnök, maros-németi kastélyába, hol egymás érték a felköszöntők, melyekkel a vendégek a társulat tudós elnökének hódoltak.

Benkő József Hunyadmegyeről.

(Megyénk első monográfiája 1780-ból.)

Szerző »Transilvania Specialis« cz. kiadatlan latin művéből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Koncz* József tanár.

Benkő adatait ellenőrizte és helyesbitette *Téglás* Gábor.

Azon derék férfúnak neve: ki szűkebb hazája, a kis Erdély történetének megírása, tisztázása által elenyészhetlen érdemeket szerzett, középjaitai és árkosi *Benkő* József. Ez a férfiú írta meg ezelőtt egy és egynegyed századdal ragyogó tollal nemes Hunyad-vármegyének is első monográfiáját a többi vármegyék, székely és szász székekével együtt. Azon időtől fogva sok változáson ment át e megyének is (a többivel együtt) története: fejlődött, haladott, gyarapodott, és fáradhatlan kutatások, ásatások által újabban oly okmányok, földborította tárgyak kerültek napfényre, melyek ismeretlenek voltak az első monográfia írója előtt. Ez újabb adatok, leletek alapján, az elsőnek kibővítését, gyarapítását, tévedéseinek kiigazítását, szóval tökéletesbbé tételét tűzte ki egyik főczéljául e bűzgő törekvéssel, már eddig is fényes sikerrel s dús eredménnyel működő Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat.

Legyünk elismeréssel *Benkő* iránt is, ki nagy munkájában oly adatokat juttatott korunknak, melyek nála nélkül talán örökre a feledékenység homályában maradtak, vagy az idő és emésztő lángok pusztító rombolásait nem kerülték volna ki. Ép azért teljes tisztelettel kérem a nagyérdemű társulatot, legyen kegyes elnézéssel, hogy ama derék írónk azon munkájának sorsáról, melyben Hunyadmegye története is befoglalva van és a mely — fájdalom — manapság is kéziratban hever, bevezetés gyanánt röviden szóljak.

Benkő József ismertette és írta meg nemcsak nemes Hunyad-vármegye, hanem a régi Erdélyország történetét öt fokos kötetben és ennek két első kötetét, az »általános« részt a szegény protestáns székely pap ki is adta Bécsben, 1778-ban. A második vagy »különös« részét, a »Specialis Transilvania« kiadását is

megkezdette, a mint erről maga Benkő 1783 márczius 14-én Középaftán kelt és gr. Teleki Sámuelhez, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár alapítójához, az erdélyi három országos nemzet (a magyar, székely és szász) egyesülése s pecsétje tárgyában írt levelében értesít. Panasolja ebben, hogy a szász írók »azt akarják állítani, hogy a más két nemzet a szászt megcsalta s minekutána 400 esztendőök alatt a szász natio boldogúl csak magára külön válva lett volna, rávétetett volna az uniora, még pedig I. János király idejében 1538-ban. A szász natiot állítják elébb való gradusúnak voltnak lenni, mintsem a székely natiot . . . Ezen vádnak valami kicsin részét már refutáltam *Transilvaniámnak prelum alatt forgó 3-dik tomusában.*«¹

A »prelum alatt forgó« kissé határozatlan, tágértelmű kifejezés csak azt jelenthette, hogy készen van a sajtó alá. Mert Benkőnek akkor minden idejét Bethlen Farkas Erdélyi históriájának 2-ik kiadása vette igénybe, (melynek kinyomására Mária Terézia királynőtől 1780 aug. 2-án tíz évre nyert szabadalmat,²) és Hochmeister Márton szebeni nyomdászszal alkudozott, hogy annak bevégzése után, a Specialis Transilvania kinyomását is megkezdje.

Bethlen históriája hat kötetének kiadása 1782—1793-ig tartott. E tíz év alatt nagy változás állott be Benkő életében. Csendes, nyugalmas falusi működési helyéről, papi hivatalából az egyházi főtanács Székely-Udvarhelyre nevezte ki tanárnak. »Itt tanítványai hozzá kitüntetett ragaszkodásáért hivataltársai irígységét magára vonván, miután azok folyvást keserítették s üldözték: hivatalában elkedvetlenedvén, a mértékletlen boritalban keresett enyhülést; minek következtében csak két évig folytatott tanári hivatalában 200 magyar forint fizetéssel nyugalmaztatott 1790-ben.«³

Meggyengült a jövedelem-forrás és e miatt a Specialis Transilvania kiadása leszállott a napirendről. Néhány év múlva azonban ismét színre kerül. Melyik évben? Nem határozhatjuk meg tisztán. Engel János Keresztély »Geschichte des Ungrischen Reichs« cz.

¹ Az »Új Magyar Múzeum« V. 1855. évf. I. köt. 461—463. I. és gróf Mikó Imre: Benkő József élete és munkái (Pest, 1867) 274. I.

² Közölve Wolffgangi de Bethlen: Historia de rebus Transsylvanicis I. kötetének (Cibinii 1782) bevezetésében.

³ Toldy Ferenc az »Új Magyar Múzeum« 1853-iki III. évfolyamában.

hat kötetből álló (s először 1813-ban, másodszer 1834-ben Bécsben kiadott) munkájának elején (a 34. lapon) hívja fel figyelmünket újból tárgyunkra pár sorban: »Seit langer Zeit lässt Herr Professor Herepei zu Nagyenyed vergeblich auf deren Herausgabe warten. Nur fünf Bogen sind davon gedruckt, die ich als Seltenheit besitze.«

Herepei Ádám 1790-től 1814-ig volt Nagyenyeden a Bethlenkollegiumnak Hegedüs Sámuel által méltán dicsőített híres történelmi tanára.¹ S ez idő alatt jutván az enyedi kollegium könyvtárába Benkő kéziratí művei 700 frt vételáron, mondhatni ajándékképpen²: a nagy történész — Herepei — véteknek tartotta volna a Transilvania kiadásának elmúlasztását. Hozzá kezdett tehát. Saját vagy az intézet költségén? Nem tudjuk. A buzgó törekvés nem hiányzott, az akkori anyagi viszonyokat nem ismerjük. A kiadás lassúságát, mi miatt Engel panaszol, okozhatta a nyomda gyarlósága is, melynek helyreállítása, rendbehozása főként a Hegedüs Sámuel érdeme³, ki 1814-től 1829-ig tanárkodott.

Engel meghalt 1814-ben és fia Engel József orvos-doktor az atyjáról reámaradott műveket az ötvenes években az Erdélyi Múzeum-Egylet keletkezésekor, azon intézet könyvtárának ajándékozta, a mint erről dr. Engel Imre (Józsefnek fia, Jánosnak unokája) marosvásárhelyi igen derék orvosunk értesít. A Specialis Transilvaniának Herepei által kinyomatott 5 íve tehát itt kereshető, ha az átadás, átszállítás alkalmával el nem kallódott.

A Transilvania »különös« részének ezen vázolt kísérleti kiadását illetőleg némi homály borong, mit Mikó Imre gróf sem tudott teljesen elenyésztetni és tisztázni. Én úgy látom, hogy Benkő, miután Kurtzböck az általános rész két kötetét és a Milkoviát is kiadta, a különös rész kiadását is általa kívánta kinyomatni s e végett néhány ívet fel is küldött Bécsbe s egykét ív ki is nyomattott. Időközben azonban, minthogy a nagy távolság és nehéz, lassú közlekedés igen sok időt vett igénybe és

¹ P. Szathmári Károly: A Bethlen-főtanoda története 213. l.

² A könyvek és kéziratok megvásárlására hozzá küldött két enyedi tanár 1000 frtot ígért mindjárt első szóval, Benkő pedig csak 700-at kért és többet el sem vett volna azon okból, hogy ő is tudományát az enyedi kútfőből merítette. Benkő Ferencz »Benkő József biographiája« (Kolozsvár, 1822.) 24. l.

³ P. Szathmári Károly id. műve 218. l.

sok alkalmatlansággal járt s költséges is volt: czélszerűbbnek tartotta Benkő Szebenben alkudozni Hochmeisterrel s így bezűntetni a további összeköttetést Kurtzböckkel, úgy, hogy 1784-ben már eredménytelenül sürgeti Kurtzböck a Transilvania Specialis kéziratának felküldését. Úgy látszik, Hochmeisterrel sem sikerült a kiadás terve s így került a Herepei Ádám kezébe. Mikó gróf vagy titkára Jakab Elek, bár Engelt említi, Herepeit elhallgatja.¹

Árvaságra, gyámoltalan állapotba jutott 1814-ben a Transilvania: a 74 éves elbetegedett Benkő, az édes szülő, Herepei és Engel, a pártolók és gyámok ugyanazon évben elhunytak.² Azonban csakhamar támadt gondozója az elhagyatottnak Hunyadmegyében, felső-szálláspataki Kenderesi Mihály főkormányiszéki tanácsos személyében, ki a nemzeti nyelv fölvirágozásának nagy barátja, író és szépművészeti hajlamánál fogva a kolozsvári nemzeti színház fölállításának is egyik bűzgó pártolója volt. Kazinczy Ferencztől tudjuk ezt. »Erdélynek — írja Kazinczy 1816-ban — Specialis geographiája (érti a 2. részt) most forog consiliarius Kenderesi úrnak kezeiben, hogy megigazítván botlásai, sajtó alá eresztethessék. Bár megbecsülhetetlen Transilvaniája (az első rész) is újra jelenhetne meg, melynek minden nyomtatványai elfogytak.«³

Kazinczy óhajta ez utolsót illetőleg teljesült. A Transilvania általános — generalis — része megjelent másodsor Kolozsvárt

¹ Mikó Imre id. műve 75—78. 1.

² Nem akarván itt életrajzot adni Benkőről és működéséről, csupán megemlítjük, hogy munkáinak, valamint az életére és műveire vonatkozó irodalomnak legteljesebb jegyzéke Szinyei József »Magyar írók élete és munkái« I. köt. 861/5. lapján olvasható.

³ Az »Erdélyi levelek« (kiadták Bajza és Schedel Budán 1839-ben) 336/7. l. Lásd ugyanott Kazinczy elismerését Benkő működéséről. Kazinczy Ferencz 1816-iki erdélyi utazásában, midőn a nagy-enyedi ref. kollegium könyvtárát is megnézte, ekép nyilatkozott: Engem leginkább az vona magához, a mit a bibliotheca Benkő Józseftől bir, az Erdély Kovachichától. Valahol régi irásokat talál, nem lele nyugtot, míg azoknak megtekintésökhöz nem eresztetett, s mint juta azon szereneséhez, hogy az ilyet nemcsak láthassa, hanem magáéva is tegye, aján-dékozták-e neki, vagy csak kölcsön kérte s magánál felejtette, azt jó istenek tudják. Ilyen az a folio kötet, melyben a legelső Teleki Mihály levelei s az ehhez irottak együtt állanak; valóságos kincs és olyan, melynek csak együvé köttetéseért is Benkő polgári koronát érdemel. A régi házak tagjainak azt kellene örökké prédikálnunk, szóval és írva, hogy valami leveleik birtokok védelmére nem tartoznak, kötéssék együvé, nehogy lyánkáik rajtok pogácsákat süttessenek s a ház egyéb szükségére fordít-ák. En ily helyről bírom a Rabutin aláírását, de csak aláírását. De midőn az intést a régi levelek iránt adjuk, a jobbak értik, hogy a most irottak is régiek lesznek egykor. Elkészítette-e Benkő, a mit Transilvaniája előbeszédében ígért, Historiam Transilvania és ha szavát állotta, az hol van letéve, nem tudhatom.

1834-ben minden változtatás nélkül; de — fájdalom — még a sajtóhibák sem javítottak ki, holott pedig azok meg voltak jelölve az első kiadásban: »Errata sic corrige.« Ki költségén történt e második kiadás, ismeretlen előttem. Gyulafehérvárta a püspöki könyvtárban több példányt láttam belőle ezelőtt egy évtizeddel. Innen sejtem, hogy talán az akkori püspök, csíktusnádi Kovács Miklós, vagy valamelyik emelkedett szellemű kanonok nemes buzgalmának tulajdonítható a második kiadás. Ha sejtelmem nem csal, ott valami nyomra vezető jegyzést alighanem találhatni.

*

Minden változandó, csak a változás állandó. A Specialis Transilvania is bizonyítja ezt: Kenderesi meghalt 1824 ápril 24-én s így a kiadás ismét kegyes óhajtás maradt. Különben a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« európai hírű tudós elnökének — ki a XVIII. században élt s »Daciai Janus«-nak és »Magyar Apolló«-nak nevezett gyalakúti Lázár János grófnak tudomány és irodalom tekintetében (kivéve a politikai ténykedését jellemző mádэфalvi Siculicidiumot)¹ méltó utóda — dr. *Kuun Géza* grófnak 80 év múltával nem került volna tollára e század utolsó tizedében az annyszor említett Transilvania Specialis kiadásának ismételten való sürgető óhajtása. 1893 szept. 24-én midőn a vajdahunyadi vár lovagtermében a társulat felolvasó ülésén tartott elnöki megnyitó beszédében lelkesen buzdította a gyűlés tagjait Hunyadvármegye történetének a milleniumra való megírására, ezzel kapcsolatosan így szól: »És még egy másik óhajtásomnak adok itt kifejezést, mely nem többé az erdélyi részek egyik megyéjét, hanem az egész régi Erdélyt illeti, s ez abból áll, vajha a milleniumi ünnep alkalmából a hírneves történész *Benkő József* »Specialis Transilvania«-ja nyomtatásban megjelenék!²

A vaskos kézirat kiadása bizonyára nem kis költséget igényel, de ha e célra az arra vállalkozók vagy vállalkozó részéről kibocsátott felszólítás fog közkézen forogni, nem kétlem: a történelmi múltunk iránt érdeklődők szívesen fogják áldozatuk mértékével a nagy célét előmozdítani.

¹ Ld. gr. Teleki Domokos: Erdély három államférfia a XVIII. században. A »Budapesti Szemle« 1868-iki X. kötetében.

² Az »Erdélyi Múzeum« 1893-iki X. kötete 482. 1.

Nézetem szerint, talán egyszerűsíteni s könnyíteni lehetne a kiadáson. Most, midőn a megyék és székek történetének megírása — mondhatni — napirenden van, Benkő munkája pedig forrásul szolgálhat: a munkamegosztás által a kiadási költség is megoszlanék. Mindenik megye és szék lefordíthatná s kiadhatná a reávonatkozó részt úgy, mint a kezdeményező Hunyadmegye, és alakját illetőleg ehhez szabva, tekintélyes kötet kerülne ki, nem tekintve, hogy az egyes nyomdák betűi elütnek egymástól.

A kiadás iránt való buzgó törekvés azonban Kenderesi hála után sem szűnt meg. 1828-tól 1830-ig is folytonosan igyekezett a »Nemzeti Társalkodó« szerkesztősége a Transilvaniát kiadni, rendszeres tervet készítvén hozzá, miként azt az említett folyóirat 1830-iki évf. 30, 31. és 33. számaiban olvashatjuk:

N.-Szeben. Másodszori kérésem: 1828-ban, a Benkő Transilvaniájára, egy exemplárra praenumeráltam Török urnak; méltóztasson a Redactio a hazát tudósítani, kinyomtatódik-e vagy nem? hogy tudhassuk mihez tartani magunkat. T. ur ezt felelte: Nem szükség publikálni, már vissza-adott 400 forintot. (A »Nemzeti Társalkodó« 1830-iki évf. 30. száma 240. lapján.)

A Nemzeti Társalkodó redactiojának figyelemre méltó jelentése. A Nemzeti Társalkodó 30-dik számja legutoljára van egy rövid tudósítás, mely egy érdemes úri ember észrevétele szerint, nem egészen megnyugtató. De mit tegyünk neki, ha a felelő éppen csak azt felelte. Mindazáltal 400 frt előre fizetett pénz visszaadásából azt lehet kihozni, hogy az említett praenumeráló nem nyomtattatja ki a boldog-emlékezetű Benkő Transilvaniaját — hihető, az előfizetők kevés száma miatt. — Ebben, bizonyosok levén —

Most egy új planum van ezen becses munka kinyomtatása eránt munkában, melynek ezuttal csak rövid értelmét adjuk a tudós és tudomány körül forgó ns. publicumnak tudtára, úgy mint —

1.) A Benkő Transilvaniajának az a két kötete, mely már ki volt nyomtatva és rég elfogyott, újra ki fog nyomtattatni és pedig most pompáson, ezt ígéri a redactio.

2.) Ez a két kötet azon módon adódik ki, a mint van, a boldog-emlékezetűnek meg nem változtatott textusával; de ha lehet notákkal is.

3.) Ha a *hiteles* és *csalhatatlan* aláírások száma elfogadható lesz januárius 1-ső napjáig 1831; úgy az itt következő ígélet már ma is csalhatatlan és bátorságos helyre van letéve, mint jutalom azoknak számokra.

4.) A kik az esmért két kötethez legjobb notákat írnak, együtt ketten, hárman, vagy csak egy; minden egy nyomtatott árkust tevő legjobb notákért nyer az író egy species aranyat, vagy két kötet új kiadást.

5.) A ki a kézírásban veszteglő spec'ialis részt, jó *notákkal* toldva vagy anélkül és *Imprimatur*-ral megerősítve adja által nyomtatás alá: ezen 3-dik kötetnek (vagy ha negyedik kötettel is szaporodna, annak is) minden 1 nyomtatott árkusáért, kap az író egy-egy ezüst tallért; a notáknak árkusáért (ezeket külön felszámlálva) egy-egy species aranyat.

6.) Háromféle (párisi matrixba öntött) betűvel lesz az egész Transilvania nyomtatva: az idvezült szerző munkája mediával, saját notája ciceróval, az új, idegen noták garmonddal.

7.) Egy-egy kötetnek az ára (de csak ezt a szép és kedves munkát elősegítő előfizetőkre nézve) lesz 2 frt conventios pénzben és annyi ezüst garas, a hány arany, jutalmúl kifizetődik. Az elsőre befizetendő foglaló tehát, melynek beküldése utolsó határát e folyó esztendei utolsó számú Nemzeti Társalkodóban és a magyarországi két esméretes folyóírásokban fogjuk kiszabni, csak 2 frt lesz, mint foglaló; azon előre bocsátott feltétel mellett, hogy az első kötetet általvevő előfizető, csak úgy veheti azt által, ha ugyanakkor a következő 2 forintot leteszi, a következő kötet elfoglalására.

8.) Minden elrendeltetéseknek és készen álló ígéreteknek, csak akkor lesz törvényes erejek, ha a kiadó Dec. utólján jó-szándékát annyira látja beteljesedni, hogy a valóságos *Előrefizetést* kihirdetheti és a megígért két forintok beszédhetésében bizonyos lejénd.

Valamint Erdélyben, úgy Magyarországon is a subscriptiokat jurisdictionként együtt küldeni-be, legbizonyosabb lépés volna annak bizonyossá-tételére, hogy a kiadó a munkát, mindjárt az esztendő elején kezdhethné nyomtatni, mivel már akkor és úgy, az előfizetők fizetésében bizonyos lévén, az új notákat is kezéhez veheti s ezeket a felsőbbség által kirendelendő censurai-biztosság által megvizsgálthatja. Minden 10 subscribálónak s utóbb, fizetőnek összeszerzéséért, jár a gondoskodónak gratis egy exemplár. (Ugyanott, a 31. szám 248. lapján.)

Emlékeztető. A Nemzeti Társalkodó 31-dik számja végén kibocsátott, egybeszorított *Jelentésre* útasítván vissza a tisztelt olvasókat s ezek által minden tudós és tudomány-tisztelő nemolvasókat is, azt igéri a redactio, hogy, ha a subscribálók száma október 1-ső napjáig annyira kapaszkodhatik hiteles móddal, hogy a Transilvaniara fordítandó költségnek csak fele lesz is bizonyos, a kész pénzbeli előfizetést is october elején mindjárt ki

hirdeti s újsztendeig, a pénz is, nagyobb-részént megérkezhetne; s a historico-diplomaticusok is annál-hamarább és jobban készíthetnék el jegyzéseket a munka tökéletesítésére.

A sok levelezés elkerülése végett, által lehet a subscriptiót adni: Bécsben: cs. k. priv. nagykereskedő T. Medgyaszay István úrnak; Pozsonyban T. Schwaiger András; Pesten T. Eggenberger József könyváros úrnak; Kolozsváron a Híradó és Társalkodó *kiadójának*; másutt mindenütt a két magyar hazában mindazon tisztelt uraságoknak, a kik az efféle becses munkákra örömost szoktak aláírásokat s előfizetéseket összeszedni. Tisztesség, becsület minden könyvíróknak; de az az egy bizonyos, hogy a Benkő Transilvaniajának a maga nemében egy munka sem hág elébe — 'nulli secundum.

Ha van olyan történetíró tudós, a ki a szóban forgó derék munkát, talán 4-dik kötettel is a halhatatlan Benkő systemáján, mintegy 70—80 esztendő óta lefolyt utóbbi időről folytatta volna: ennek a — talán 4-dik — kötetnek is ugyan olyan szép kiadását örömost magunkra vállaljuk, minden egy nyomtatott árkusért 1 aranyat vagy 2 kötetet igérvén, — ha a részre nem hajló historicusok critica censuráját kiállja s Imprimatorral megerősítve lesz általadva. (Ugyanott a 33. szám 264. lapján.)

Mi okozhatta e nagy részvétlenséget, hogy e derék mű egy hosszú század leforgása alatt nem látott napvilágot? Talán az ódsóság? Nem lehetetlen. A világ ujdonságra vágyik mindenben. Avúlt ruha helyett új, legújabb divatút követel, kivált az ifjúság. Ennek regény, múlattató olvasmány, érzécsiklandoztató könyv kell, a tápláló tejet elengedi a habért, a látszatért. Jól van! A serdülő fiatal korához illő virág, bokréta illeti. De ha a virág elfonyad, elhull, nem terem gyümölcsöt. Így, ki mindig és folyton csak gyönyörködtető olvasmányokkal tölti idejét s mellőzi a komoly tanulmányokat: gyermek marad, mert az írás szerint: »ha nem tudod a születésed előtt történeteket, gyermek vagy.« Kösd össze a hasznost a kedvessel — utile dulci — azt tedd meg, ezt se múlász el.

Egy másik oka a részvétlenségnek, mert idegen nyelven van írva. A latin nyelv sora volt akkor, ez járta mindenütt benn és künn. Erdélyben, Magyarországon, az egész világon. E nyelven folyt a törvénykezés, a székely ember peres ügyét egy csirkéért e nyelven juttatta és appellálta a legfelsőbb forumhoz: a király-

hoz. Országgyűlésen a karok és rendek e nyelven vitatkoztak, izengettek egymásnak, alkottak törvényeket. Voltaire és Rousseau nyelve akkor még nem szorította volt le a latint a diplomacia teréről. Csak e nyelven érthették, ismerhették meg a szomszéd és külföldi népek, nemzetek is, hogy van a földgömbön egy ős, szabad és hős kis ország: Transilvania.

Csak egy rövid példa ennek megvilágítására. Bodola János 1787—1815-ig enyedi ref. tanár, azután 1836-ig püspök, 1799-ben kiutazott Angliába, hogy a collegiumnak ott gyűjtött, de pontatlan kezelés miatt zavarba jutott pénzügyét rendbe hozza. Ez alkalommal meglátogatta az oxfordi püspököt is, ki Bodolától azt kérdezte: »Quid facit ille vester Benkő?« Mit csinál a ti Benkőtök? Bodola, a ki akkor Benkőt csak hírből ismerte, azt felelte, hogy: Mindig iszik. »Semper bibit.« A püspök erre előveszi Benkő Transilvaniáját s így szól: »Ergo vos, qui non bibitis, cur talia non scribitis.« Nos, hát ti, kik nem isztok, ilyesmit miért nem írtok!

Harmadik és főoknak tartom, hogy nem támadt pártfogó; Maro megvult, de Maecenas hiányzott. Ha társadalmi úton most sem hozhatjuk helyre

tettleg, tényleg a múlt mulasztását, legalább szóval ne engedjük, hogy a napirendről leszálljon. Egyes találkozások, gyűlések, kisebb-nagyobb összejövetelek alkalmával addig is, míg a gondviselés e cél megvalósítására is egy Széchenyit, egy Mikót, egy Pálffy Jánost állít elő, legyen a római nagy államférfi, az öreg Cato módjára szerint szállóigénk:

Transilvaniam edendam censeo: a Transilvaniát ki kell adni!

*Benkő József
Közép-Ajtai Paps.*

Addig is, míg az irodalombarátok e vágya megvalósúl, boldognak érzem magamat, hogy legelőbb Hunyadmegyére vonatkozó részét kiadhatom akkor, midőn a megye és annak írói annyi bűzósággal munkálkodnak monográfiája kiadásán.

Hunyadmegyét Benkő a Transilvania Specialisának »A magyarok földje« cz. I. könyve VIII. fejezetében ismerteti a 132—147. kisebb fejezetében, mint ő írja §-ban, melyeket mi itt czélszerűségi szempontból folyószámmal láttunk el. E munka fordításával töltöttem 1899 december hónapját, ezzel ünnepeltem s kezdettem meg az új évet. Hiányai- s fogyatkozásainak nem egészen én vagyok oka. Nem állotta ki a Horatiusi »nonum annum«-ot, s a mellett az író eredeti művét sem használhattam. Kétségkívül megsemmisítette az enyedi kollegium könyvtárának feldúlása. Két hibás és hiányos másolatból dolgozhattam, melyek itt-ott egymást kiegészítik némileg. Mindazonáltal sok helyen homályos, értelmetlen, a mi arra mutat, hogy mindkét példányból kimaradt valami. Fordításom nyelvezetén is érezhető több helyen a latinismus, minek oka, hogy az eredeti szövegtől nem igen akartam eltérni. Nekem e munka így is gyönyörűséget okozott és szeretném, ha Hunyadmegye közönsége is annyi okulással és örömmel olvasná, a mennyi készséggel bocsátom rendelkezésére: tisztelettel a megye fényes történeti múltja és nagy férfiai iránt!

1. fejezet. (§. CXXXII.)

Hunyadvármegye, németül: Hunyader Gespansschaft, Hunyadváráról kapta nevét. Határai északról Fehér- és Zarándmegye; keletről megint Fehérmegye és Szászvárosszék; délről az Oláhországot kizáró s a temesi bánáságot is kirekesztő folytonos havasok, mely utolsó Vaskapu név alatt ismeretes; nyugatról Magyarország vármegyéi, illetőleg Krassómegeye.

Földje darabos, egyenetlen, hegyes, mégis több folyó öntözi: a Maros, Sztrigy, Egregy vagy Cserna és hallal bővelkedő patakok; halmain szőlő, völgyeiben búza, törökbúza és egyéb gabona terem, erdeiben sokféle vad, hegyei belsejében arany, vas és különböző ásványok fordulnak elő, legelőin pedig a nagyobb és apróbb barmoknak sok nyáját táplálja.

I. A havasalji Oláhországot és Magyarországot elválasztó hátrvonásokon három bejárat — passus — van ezen vármegyében:

1. *A vulkáni vagy vulkáni szoros*, mely a hátszegi kerület keleti végpontján nyílik s Oláhországba vezet a Zsil folyó mentén, mely eredetére vagy folyására nézve kettős: t. i. Oláh Zsil és Magyar Zsil.¹ Ez a hunyadi uradalomhoz tartozó havasokból ered; amaz az oláh havasokból — Oszlya — ered, de az erdélyi részeken nyer medret és a Magyar Zsillel egyesülve, a Szurduk torkolatában zuhogva halad sziklás medrében kristálytisza vizével Oláhországba. E völgyben lakó oláhok zsili lakosoknak neveztetnek.

2. *A zajkáni bejárat vagy passus*, így nevezve a polgári igazgatásban Zajkán oláh falutól. A történészek széltiben »Porta ferrea«, magyarul Vaskapunak hívják, a macedonok *Akontisma*²-nak, némely geografusok *Orlae angustiae*. E nevek okát ha kérdezed, azt felelem, hogy a régiek nem azért nevezték vaskapunak, melylyel a német »Eisenthor« név is egyezik, mintha e helyen valósággal vasból készített kapu állítottatott volna, a milyent alakjára nézve némely földrajzi térképen pontosan lefestve látunk, hanem mivel itt a hegyek kulcsa, mely a Bánátba és innen Oláhországba átmenést mutat és nyújt, szűk és sziklás. Ezért neveztetett oláhuul — úgy vélem — Mare seu Marmura quasi marmorea, t. i. márvány-útnak. A mondottakból is kitűnik, hogy e vidéken a többi hegyek és havasok képletesen Vaskapu melléknévvel neveztetnek. S honnan az »Orlae angustiae« elnevezés? Megmutatom röviden. A legrégebb időkben Hátszeg városával átellenben Boldogfalva mellett egy különálló hegycsúcson volt építve egy védő erősség, bástya, mely *Orlya* és azután *Őralja*³ azaz őrállásnak mondatott. Könnyen ragadhatott tehát az *Orlae angustiae*, Orlya-szoros név az innen nem messze eső zajkáni szorosra. Ha mégis nem más, Boldogfalva körül levő hely neveztetett így ezelőtt (melylyel

¹ A Magyar Zsil egyes ágai a *Surian* és *Auscl* havasokból Petrozsény közelében, melyek 1848-ig a hunyadi uradalomhoz számítottak. T.

² Akontizo, lőni, innen szűk, szoros hely, hol az ellenséget föl lehet tartóztatni csekély erővel.

³ *Boldogfalva*, mint a *Kendeffy* uradalom központja s Hátszegvidékének a középkorban egyik elsőrendű főhelye, hova a római út is irányul a Vaskaputól, a mainál úgy látszik sokkal fontosabb szerepet játszott akkoriban. Ez a jelentőség fejeződött ki, Vaskapura vonatkozásában is. Az *Orla*-elnevezés azonban nem germán, hanem szláv eredetű és sast jelentett. T.

Scuterus is Orla-szoros elnevezését jegyezze) Tröster véleménye szerint e szó (t. i. Orla) Orlogh régi német szóból eredett, mely háborút jelent és így Orlae angustiae, mintha hadi zárt vagy sorompót jelezne. Megjegyzendő, hogy e hegy tövénél fekszik Vár-alja falu, melyen át megy Traján útja, még pedig éppen a szoroson. De ezt a véleményt megczáfolja a fennebb elősorolt módja az elnevezésnek. Egyébaránt jól tudjuk, hogy ez a vidék igen ismeretes a háborukról, melyek közül csak azon egyet említjük föl, melyben Hunyadi János ezen vaskapunál a törökök 80.000 főből álló seregét 15.000 emberével megverte s csaknem semmivé tette, a mint Bonfinius elbeszéli, (Decad. 3. libr. 3.) hogy azok vezére Siabedin (Scachum Abedin) elfutott, de a török évkönyvek azt írják, hogy ez a beglerbég is megöletett e harcban 1441-ben.

3. A *dobrai szoros*, mely a Bánátból Déva felé vezet éppen nem kényelmes úton, a mint Fridvaldszky megjegyzi Minerológia-ja 5. lapján.

II. Az Oláhországot és Bánátot kizáró hegyek különböző neveteket viselnek és kövér legelőikkal sok juhnyájat táplálnak. Hegyei között legnevezetesebb és szélesebben kiterjedt a *Retyezát*. (Lásd I. rész §. 31. sz. 1.) Így nevezték az oláhok tompa vagy megcsonkított, elmetszett tetejéről, mintha leborotválva vagy ollóval elvágva lenne. E hegy teteje egy bámulandó mélységű tó¹ miatt vizes,² melyben, hogy pisztrangok találtaknak, a lakosok nem fogják tagadni.

III. Fő folyó e megyében a *Maros*, mely Fehérmegyéből (§. 23. sz. 3. o.) Szászvárosszék nyugati határszéle felé halad s partjain (hogy ne említsem mind) következő falvak vannak: Bokaly, Algyógy, Folt, Bábolna, Rápolt, Arany, Kéménd, Solymos, Branyicska, Magyar-Brettye és Illye város a nyugati vagy inkább az északi partján a nyugatra forduló folyónak; a déli partján pedig szembe menve a vízzel, vannak: Dobra mezőváros, Maros-Németi, Deva mezőváros stb.

¹ Szentanak állítása szerint, e mély tó a Retyezátnak nem a tetején, hanem az oldalán van. A tetején is van tó, de az nem mély és nem is nagy. Minden e hegy területén lévő tó: tengerszem, azaz kristálytisza hólé és ebből a kristályvízből halászszak a szép nagy pisztrangot.

² A retyezáti tavak részint az északi oldalon, részint a déli Zlata völgyén képződtek ki. A szűk tetőn nincs elégséges terület még hólé befogadására sem. Ott tehát tó nincs.

A *Sztrigy*, másként *Sargetia*, (németül *Strell* és *Strolla*) a hátszegi kerület keleti kissé délre hajló határain ered s halad nyugatra északfelé kanyarodva s völgyében több másokkal következő falvak vannak: Baár, Livadia, Puj, Galacz, Bajesd, Kőalja, Ohába, Csopea, Váralja, Balomir, M.-Brettye, Baczalár, Sztrigy-Plop, Sztrigy-Szt.-György, Sztrigy-Szacsal, Boldogfalva, Pestény, Batiz, Bácsi, Piski, Tóti, Tompa s ezeken alól a Marosba ömlik.

A *Cserna*, azaz *Niger*,¹ a régiéknél *Albisne*,² magyarul *Egregy*, ered e megye déli részén a Kornu Ruzska nevű helyen, mely Vajda-Hunyad mezővárostól egy napi távolságra van és öntözi *Cserna* és *Csolnakos-Telek* falvak földjeit (*Csernáról* ragadt a folyóra a szláv és oláh név) és azután Vajda-Hunyadon magába veszi a *Zalasd-patakot*, Hunyadon alól *Alpestes*, *Keresztur*, *Nagy- és Kis-Barcsa*, *Szántóhalma*, *Szent-András*, *Déva* város községek mezeit öntözi s *Dévától* nem messze a *Marosba* ömlik.

Kisebb patakja igen sok van, főként a hátszegi járásban, melyek minél tisztábban folynak, annál egészségesebb halakat: pisztrángot, galóczát, lepényhalat táplálnak. E halakkal dicsekszik a *Zsil* folyó is, melyről *P. Timon*, miután megmutatta, hogy az a régi *Rábon*, vagy *Kátarhabon*, azon következtetést vonja le, (*Imago antiquae Hungariae cap. 15.*) hogy ily nagy tévedésben meg kell bocsátani a tudós *Cellarius*nak, hogy a *Marost* összetévesztette és zavarta a *Rabonnal*.

4. Szőlő sok és jó van e megyében. *Nagy-Oklos* községnél a szőlőskertek vagy hegyek oly hosszú láncolatban terjednek, hogy a szőlőtulajdonos urakat nem könnyen számlálhatnók föl rendre. Híresek a dévai borok is, de különösen a bálolnaiak, melyeket a köves *Pléshegy* terem és sokak ízlése szerint a tokaji borhoz hasonlítanak. Kedvező szüret után a megye oláh népe borral mutatja ki nagy szívességét mind a háziak, mind az idegenek iránt. Azt hinné az ember, hogy az év e részében tartatnak mindennap a rómaiak *Meditrinalis*³ ünnepei, melyeken a must-kosztolók így szoktak szólani: *régi újbort iszom, régi újbortól gyógyulok* = *vetus novum vinum bibo, veteri novo medeor*.

¹ Két példányunkban különböznek e nevek: egyikben *Xiger*? a másikban *Niger*. Utóbbi a helyes. T.

² Egyik példányunkban *Abistus*.

³ *Meditrinalis*, Rómában a gyógyászat istennőjének ünnepét nevezték így, melyet október 11-én szoktak volt megülni.

5. A búza és más gabonák e vidéken gyorsabban érnek, mint egyebütt Erdélyben. Az indiai gabona, (Linné szerint *Zea Mays*) magyarul törökbúza, Magyarországon széltiben tengeri, azaz *turcicum triticum*, oláhul kukuruz) Erdélyben a több gabonák felett nagymennyiségű, e megyében a megelőző század vége felé kezdte a nép mindenekelőtt művelni és innen vitetett át a többi megyékbe, a szász földre és a székely székekbe. 1640 körül a németek és kíváncsiak kertjén kívül alig találtatott törökbúza. Századunk elején a mágnások és nemesek is nagyban törekedtek eltartóztatni a köznépet ezen gabona művelésétől. Attól tartottak ugyanis nem minden számításon kívül, hogy alattvalóiknak, kik ezen gabona-művelésre adják magokat, (mely igen kevés igásmarhát igényel) az ekék és ökrök száma csökkeni fog a búza becsének rovására. Többet olvashatni e tárgyra néhai gróf Bethlen Miklósnak 1702-ben a kereskedésről magyar nyelven írt tervezetében.

6. Arannyal a megye azon része dicsekszik, mely a Marostól északfelé Zaránd és Fehérmegye határainál fekszik. Ott vannak a bányász falvak: Nagy-Almás, Pojana és Porkura, melyek területén ered az arany fővényéről híres Gyógy folyó, mely Algyógnál a Marosba ömlik. Csaknem ugyanazon vonalban vannak Csertés és Nagyág falvak, aranybányáikról hasonlóan igen nevezetesek. A hunyadi aranyváltásról olvass Fridvaldszky Mineralogiája 95. lapján.

7. Mindazon hegyek, melyek Vajda-Hunyadon túl ezen vonal határaiban emelkednek, kitűnnek vastermő kövekkel s ezért nevezték a régiek (némelyek véleménye szerint) Vaskapuknak. Ide czéloznak úgy látszik Fridvaldszky szavai is, ki azt mondja: Zamosius¹ azt állítja, hogy a ti hegyeitek nem Vaskapunak, mint most ti hívni szoktátok, hanem vaskapuknak mondattak a múltban, az ókorban, t. i. a rómaiak a Vaskapuknál, a vasban igen gazdag hegyeknél kovács testületet (*collegium fabrorum*) állítottak; az Osztró község mellett kiásott emlékből eléggé világos, hogy már a rómaiak idejében virágzó állapotban volt a kovács testület.²

De hihető, hogy a közönséges néprege nem egészen alaptalan, miszerint a zsidó nép a rómaiak előtt, még a dákok virágzó

¹ Stephanus Zamosii *Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*. Patavii, 1593. A híres Szamosközi latin munkája Erdély régiségeiről.

² Fridvaldszky id. műve 93. l.

korában megkezdette a bányászatot. A Gyalár község mellett levő, keletre néző Kropilele nevű hegy, mely több századtól fogva Mars szolgálatában állott, az igen régi Vajda-Hunyadtól két mérföldre van. Két bánya van e hegyben: régi és új. A vajda-hunyadi uradalom hatáskörébe tartozik és azon bányák is, melyek Szászvárosszékből Sebeshelyhez közel vannak, melyről neveztetnek.¹

8. Az állatország azon ajándékot nyújtja a lakosoknak, minőket Erdély többi vidéke; de különösen csigák itt igen bőven találhatók és más vidékekre is vitetnek a mágnások és nemesek asztalára.

2. fejezet. (§. CXXXIII.)

E megyét magyarok kevesen, oláhok sokkal számosabban lakják. A magyarok nagyobb részint mágnások és nemesek s a városi polgárok, igen kevesen pedig az alárendeltek. Az oláhok, néhány nemes kivételével, részint határőr katonák, nagyobb részint pedig a mágnások és nemesek alattvalói, alárendeltjei. Van kevés német is a városokban, Déván pedig len bolgárok is laknak.

1. Igen sok mágnás és nemes család lakik e megyében, melyeket mind felsorolni hasztalan akarnók. Azoknak kedvökért, kiket a régiek nem kevésbé érdekelnek mint az újak: előterjesztjük azt az 1792-ben készített jegyzéket, melyben a *nemes darab t. i.* só használatára jogosított nemesek előszámláltak községek szerint, a hol lakhelylyel bírtak.

I. **Az illyei járásban.** *Illyén:* Jósika, Rác, Petneházi, Kenderesi, Visolyi, Martonosi, Ribiczei, Krakkói, Krajnik, Szatmári, Szilágyi, Dálnoki, Buda, Rigó. *Magyar-Brettyén:* Jánosi. *Branyicskán:* Jósikák.

II. **A laposnyaki járásban.** *Laposnyakou:* Bik, Süveg, Sztaniszló, Nemes; egy lakhelylyel bíró nemesek (nobiles unius sessionis): Juga, Nagy, Togyor, Buda, Brundusa, Popa, Ádám, Birle, Miklán, Reni, Gosztoj, Rejin, Kaba. *Vulcsesden:* Rác, Falkár. *Branyicskán:* Forró. *Mihajesden:* Tomje, Szingye. *Roskányon:* Kaba. *Felsőlapuson:* Vajda.

III. **A dévai járásban.** *Déván:* Kendeffi, Naláczi, Baresai, Nádudvari, Macskási, Markucsán, Gargócs, Tordai, Károlyi, Somodi, Szentgyörgyi, Rác, Polyák, Jánosi, Magulicsáni; egy lak-

¹ Ezeket és többet is láss Fridvaldszky id. műve 93—95. 1.

helylyel bíró nemesek : Felfalusi, Komlósi, Bánffi, Csiszár, Béli, Nagy, Ungur, Maris, Ötves, Szilvási, Boros, Nyárasdi, Pilcz, Váradi, Kőrösi, Szócs, Lemota, Deák, Gálfi, Linka ; *Maros-Németiben* : Gyulai, Nádudvari, Horváth, Barcsai, Nagy ; *Kozolán* : Kozolai. *Kerseczen* : Garzó egy ülésű : unius sessionis. *Aszualmásón* : Szabó (egy telkes : u. sess.). *Veczelen* : Popa.

IV. **A harói járásban.** *Harón* : Jósikák, Simon, Rác, Szunyog, Horváth, Kéméndi, Bacsó, Szabó, Máramarosi (un. sess.) Horváth, Csikós, Csuka, Sebő, István, Bakó, Nyiksa. *Solymoson* : Barcsaiak, Nagy, Uzoni, Bajesdi (un. sess.), Horváth. *Berekszón* : Fodor, Váradi, Tisza, Bajesi.

V. **A kéméndi járásban.** *Bábolmán* : Nalácz István. *Nagy-Rápolton* : Jósikák, Bara, Földvári özvegy, Horváth. *Folton* : Folti, Kimid, Váradi, Jaxi, Kresz.

VI. **A benzenczi járásban.** *Benczenczen* : Macskási, Olasz, Barcsai, Fiát, Gámán, Tóth, Urány, Orbonás, Fekete, Rác. *Gyalmán* : Jaxi, Gyalmári, Gyógy, Kun, Orbai, Thuróczi, Kenderessy.

VII. **A lozsádi járásban.** *Piskiben* : Barcsai, Karácson, Ferenczi. *Lozsádon* : Györfi, Bükkös, Deák, Herczeg, Fekete ; nobiles unius sessionis : Vincze, Bálintfi, Bereczk, Fekete, Takács, Kiss, Kómvés, Ferencz, Zudor, Székely, Litteratus, Herczeg, Kökös.

VIII. **A bácsii járásban.** *Batizban* : Nalácz. *Sztrígy-Boldogfalván* : Boldogfalvi, Kőrösi, Séra, Zudor, Farkas, Bácsi ; unius sessionis : Nagy, Pap, Ferencz, Kereszturi, Rác.

IX. **A keresztúri járásban.** *Kis-Barcsán* : gr. Bánffi ; unius sessionis : Tarczali, Kis, Nagy, Antal. *Nagy-Barcsán* : Barcsaiak. *Sárfalván* : Csáki László. *Szántóhalmán* : Tordai, Vajda. *Kereszturon* : Bár, Furka ; unius sessionis : Lugosi, Juga, Horváth, Bár, Bíró, Halmágyi, Tóth.

X. **A pestesi járásban.** *Alpestesen* : Balog, Veress, Telegdi, Gellefi, Szentjóbi, Somodi, Bereczk ; unius sessionis : Abrudi, Balog, Bíró, Demeter, Budai, Csinád, Pap, Gálfi, Veress, Lengyel, Nyitrai, Nagy, Horvát, Váradi, Buda, Sztrolyka, Kovács, Herczeg, Antal, Lengyel, Szalácsi. *Felpestesen* : Makrai, Macskási, Jósika, Gyurma, Fáncsi, Lakatos, Bina. *Keresztény-Álmáson* : Gargocs, Herczeg.

XI. **A rákosdi járásban.** *Rákosdon* : Farkas ; unius sessionis : Váradi, Jakab, Farkas, Bora, Balácsi, Orbonás, Laboncz, Kondor,

Csentei, Drávai, Buda, Kállai, Csizmadia, Mircsuly, Dési, Bükkös, Körtvélyesi, Birtalan, Dávid.

XII. A vajda-hunyadi járásban. *Vajda-Hunyadon*: Apafi Mihály fejedelem, Naláczi, Buda, Zeyk, Várad, Sebesi, Macskási, Markucsán, Fogarasi, Somodi, Litteratus, Karácson, Német, Bányai, Pap, Ónodi, Arnóth, Kadia; nobilis unius sessionis: Nagy, Kodán, Baszaraba, Dima, Markucsán, Bokán, Hosszu, Paraszkó, Jeremias, Szuba, Szabó, Selesán, Békési, Farkas, Bethleni, Olasz, Sorva. *Zaladon*: Barcsai. *Bósban*: Marillai *Hosdátton*: Alvinczi, Antalfi; unius sessionis: Gálffi, Nagy, Jakab, Vitéz, Antalfi, Bakó, Csernátoni, Gergelyfi, Paizs. *Szentkirályon*: Nemes, unius sessionis.

XIII. A nádasi járásban. *Alsó-Nádason*: Bugyul. *Zeykfalván*: Zeyk. *Russon*: Buda. *Vályán*: Buda.

XIV. A teleki járásban. *Teleken*: Drágán, Toma, Ruda, Bógya. *Cserisoron*: Bógya. *Lindsinán*: Ungur, Palkó. *Csernán*: Apafi Mihály fejedelem, Kendeffi, Cserményi, Bugyul. *Oláh-Brettyén*: Aradi, Baczellári, Cserményi, Gridi, Körmöndi, Kőrösi, Baczalár, Puj, Toplicza.

XVI. (?) A szacsali járásban. *Kitiden*: Telegdi, Balika, Moldovai, Balia, Fékesházi. *Szacsalon*: Margai. *Szent-Györgyön*: Barcsai, Gargocs. *Griden*: Csulai. *Piskinczen*: Jósika, Henter. *Bokalyon*: Jósika, Horváth, Földvári, Kőrösi. *Dánpatakán*: Szilvási. *Padon*: Barcsai. *Aranyon*: Jósika.

XVII. A hátszegi járásban. *Nalácson*: Nalácziak. *Malomvizen*: Kendeffiek. *Boldogfalván*: Kendeffiek, Balog. *Galacson*: Buda, Hernya. *Pujon*: Puj. *Borbátvizen*: Zeyk, Buda, Szabó, Sebesi, Csóka, Kalugericza, Jordán, Farkas. *Demsuson*: Lukács, Bakosniczai, Nagy. *Reketyefalván*: Cserményi. *Nagy-Csulán*: Csulai Lunkavicza. *Tustyán*: Buda, Tornyai, Csulai, Csura. *Felső-Farkadinon*: Maczesdi. *Alsó-Farkadinon*: Kuk, Bakosniczai, Fodor, Makra, Csernátoni, Balia, Litteratus. *Szacsalon*: Szacsali, Litteratus alias Erdőbényi. *Felső-Szálláspatakán*: Keresztesi, Mara, Kenderesi, Székely. *Rusoron*: Rusori, Fekete. *Szacsalon*: Kenderesi, Paklisán, Brázovai. *Móréban*: (talán *Poklisán*: Móre?) Kerecsényi. *Kernyesden*: Mara, Popa, Golya, Jordán, Brazovai. *Nagy-Osztrón*: Kun, Pap. *Nagy-Pestyéncen*: Naláczi, Ivuly, Szegedi, Tornyai, Pap, Makra, Liheczki, Hajánczki, Bakosniczai. *Nagyklopotiván*: Pogány, Nándra, Fodor, Popa, Lakatos. *Haczasclen*: Gáspár. *Ponoron*: Ponori,

Jordán. *Felső-Szilváson*: Buda, Balia, Danilla, Litteratus, Makra, Nopcsa, Dávid, Dragota, Góla. *Alsó-Szilváson*: Brazovai, Nagy, Szalánczi, Nán, Pára.

Előszámláltattak ezenkívül azon jegyzékben az egy ülési (unius sessionis) nemesek is: Bár községben 11, Pároszban 33, Felső-Szálláspatakon 27, Zajkán 13, Pestyén 6, Bajesd 23, Fejérvíz 27. Készítették ezen regestumot demsusi Bakosniczai Izsák Hunyadmegye egyik főbírája és Macskási János Hunyadmegye egyik alispánja.

E családok közül sokan elenyésztek, hanem azok helyébe többen származtak be e megyébe.

Megjegyzendő ugyanis, hogy a meg-megújuló török háborúk és túrhetetlen folytonos pusztítások miatt, Magyarország alsóbb részeiből és a Bánáttól sok nemes költözött Erdélybe s főképp e megyébe a fentebbi századokban, kiknek ottan birt javaik visszaállításáról nem igen régen t. i. 1747-ben tétetett említés a szebeni gyűlésen.

2. A hajdankorban magyar lakókkal igen virágzó Hunyadmegye, miután az előbbi lakók a pusztító háborúk miatt csekélyszámra apadtak, oly nagy számban fogadott be oláhokat, hogy azok most hatszor könnyen felülmulják a magyarokat. A mit mondunk, mutatja az oláhok 1761-ben történt összeírása, mely az oláhok templomait (bár azok fából valók és kicsinyek) 298-ra teszi, a lelkek számát 34,257-re, a családokét 5275-re, a papokét 359-re, a tanítók, kántorok és harangozókéét 359-re. Erdély többi megyéi- és székeinek oláhaitól, úgy látszik valamit különböznek erkölcsre és szokásra nézve, sőt nyelvre is sok helyen, különösen a Hátszeg vidékén lakók. Pl. Erdélyben más oláhok a Rhenens forintot *zlotnak* és *nemtzeszk*-nek hívják, de ezek *manger*-nek. E kis pénzt a magyarok *fél poltrá*-nak, a németek *Greschl*-nek hívják; oláhuul közönségesen *Gresch* és *Batkáj*,¹ de ezeknél *Fenits*. A patak másoknál *pareu*, ezeknél pedig *riu*. A kapu másoknál *porta*, ezeknél pedig *vranitza* stb.

Hunyad- és Zarándmegye oláhjai rablással és tolvajlással már régen bepiszkolták magokat, sőt a mi nagyobb, okmányok mutatják, hogy a zarándi nemesek közül is némelyek befogadták azo-

¹ Egyik példányunkban: Dutka.

kat. Az 1670 deczember 1-re Gyulafejevárra hirdetett országgyűlés 42. czikke ez ügyre vonatkozólag így szól:

»Értjük ezt is, hogy a latroknak rettenetes tolvajkodása Hunyad- és Zarándmegyében igen eláradott, mely mit az kereskedés, annál is inkább az ország adójának esztendőnként való beszolgáltatása megakadályoztatnék, lévén Zarándvármegyében sokan a nemes emberek közül is orgazdájok, a kik tartják, táplálják őket s fovealnak nékik, igen öszve czimborálván az oláh tolvajokkal, és az tolvajlott marhákban részt is vesznek. Hogy azért a kisebb gonoszszal a reánk következő nagyobb veszedelmet inkább elháríthassuk, végeztük, hogy ezen egy esztendőben Hunyad- és Zarándvármegyében (ide nem értvén e hazának több vármegyéit és székeit) küldessenek ki hiteles inquisitorok, a kik per inquisitionem végére menvén, azoknak a nemzeti szabadságot megmocskoló embereknek, bévévén az ilyen casusban jámbor, paraszt embereknek is hiteles fassiojokat, a kik vétkeseknek találatnak, captiváltván és azon vármegyéknek főtisztei azon nemes vármegyéknek törvénytevőit convocaltván, a kik is minden exceptio nélkül igazságosan igazítsák el dolgot; az paraszt latrok ellen pedig annál is inkább procedálhassanak a tisztek azon szoros úton.«¹

Azon gyűlés 8-ik végzése szerint megállíttatott, hogy a kőzatonai őrség számára különben is fizetni szokott adóval állíttasék Hunyadmegyében egy derék őrsereg a tolvajok üldözésére.

A végzés szavai:

»Noha a Hunyadvármegyebéli szegénység is a praesidium számára contribuált, mindazáltal mégis gyakorta az ottvaló nemességnek a tolvajok kergetésére kételen insurgálniok kellett: Végeztük azért Nagyságod annuentiájából közönségesen, hogy az praesidium számára felvetett adó fordíttasék arra, hogy a tolvajok kergetésére Ő kegyelmek között tartasék bizonyos presidium, ne terheltesseken ottan-ottan szokott insurrectioval.«²

A mai csendes és nyugodt időben a rablásra nincs annyi alkalom, de azért a nemesek vagyona még sem biztos mindig s valóban néha súlyos csapásokat is szenvednek az oláhoktól. Ime néhány példa erre: Pogány Jánost Klopotiván saját házában gyilkolták meg a rablók 1775-ben. Hasonló sors érte Apáthi Ádámot is mintegy 18 évvel előbb.³ Buda Sándort mintegy 30 év előtt ga-

¹ ² Kiírva Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek 15. kötete 183—184 és 171 lapjáról.

³ Ez az eset a szilvási hegyen történt.

laczi udvarából a havasokra vitték és szánandó módon ölték meg. Ezek s hasonlóan büntetést érdemlő gonoszságok végrehajtóinak nagyobb részint a havasontúli vidékeken lakó oláhokat tartják. Oláhország fejedelme 1776-ban Bukurestben erdélyi tanu előtt több ilyent kínosan kivégeztetett. Az erdélyi határőrvidéki katonák ugyan éber figyelemmel kísérik, éppen úgy, bár kevesen, némely önként vállalkozó katonák is alkalmaztatnak a rablók üldözésére; de magok a havasok több rejtkehelyet engednek a gonosztevőknek, semhogy egyszerre semmivé lehetne tenni azokat. A megye mostani főispánja semmit sem mülaszt el ezen rosszak megszüntetésére.

3. fejezet. (§. CXXXIV.)

A megyét a Déván székelő continua tábla¹ kormányozza. Ennek tagjai: A megye főispánja, mint rendes elnök, 12 ülnök, kik közül kettő legfőbb törvényszéki, 3 királyi perceptor, két alispán, egy rendes jegyző, egy aljegyző és végre 3 assessor. Ezekután van 12 számfelüti ülnök ugyanazon táblánál, két táblai írnok, ügyvédek és 15 albíró a nemesek közül.

E megye főispánjai névsorát leakarván írni az 1500-tól fogva írt jegyzőkönyveket, nem forgathattam át. De jegyzeteimből néhánynak a nevét megemlítem:

1.) *Dobrai István* lesnyeki, a megye ispánja és vajdahunyadi kapitány 1520 körül.

2.) *Veszei Mihály* és *Ferencz* szent-lászlói, megyei ispánok és vajdahunyadi várkapitányok 1542-ben.²

3.) Ennek fia *Veszei Ferencz* 1557ben.³

4.) *Török István*.⁴ 5.) *Bethlen Gábor*. 6.) *Bethlen István*.

¹ A megyék, vidékek és székelyszékek continua táblái, minden körnek külön testülete 1764-ben állítottak fel, s a politikai és gazdasági ügyeket az elibök írt szabály szerint, a törvényszékhez tartozókat pedig a törvények szerint kezelik és intézik. (Benkő Transilvania pars generalis tomus II. §. CLXXXIX.)

² Fridvaldszky: Minerologia 96. l.

³ Lampe: Historia ecclesiastica 68. l. Itt Török Bálintról van szó mint hunyadmegyei ispánról, ki török fogságban halt meg. Melius Péter egy munkáját (mely megjelent 1570-ben Debreczenben) enyingi Török Ferencznek, Hunyadvármegye főispánjának ajánlja, Bálint fiának.

⁴ Pápai Páriz Ferencz. Rudus redivivum, 171. l.

7.) *Bethlen Péter*, Bethlen István fia, Hunyad és Máramaros megyék örökös főispánja, meghalt 1646 aug. 3-án.

8.) *Barcsay Ákos* 1653 körül.

9.) *Zólyomi Miklós* fia Dávidnak, ki I. Rákóczy Györgyöt a fejedelemségre segítette. Ez nőül vette Alia Sámuelnek Rákóczy fejedelemnő nővérétől született leányát, Rákóczy fejedelem közbenjárására, de ezen házassága kevéssel azután bekövetkezett elválás miatt megszűnt és a viszályok a Rákóczy és Zólyomi családok között, melyek némileg csillapultak volt, újból nagyobb erővel törtek ki, midőn Barcsay Ákos a fejedelemséget elnyerve Zólyomit Hunyad ispánjává tette. Azonban II. Rákóczy György Erdélybe jövén a Szebenbe vonúlt Barcsay ellen, Zólyomit is Hunyad várában ostrom alá fogta s mind magát, mind a várat feladott Zólyomit békóba verve Magyarországra ecsedi várába küldötte, honnan Rákóczy halála után özvegye bocsátotta szabadon, Rákóczy pedig Hunyad ispánjává Kapi Györgyöt rendelte volt, de Rákóczy halála után Zólyomi visszaállítatott tisztébe, de csak rövid ideig, mert Kemény János elnyervén a fejedelemséget Zólyomit ismét őrizet alá vetette, de Keménynek gyorsan bekövetkezett halála megrövidítette Zólyomi fogságát s így ismét vissza kapta hivatalát, sőt a tanácsosok közé is fölvétetett. De Zólyomi nem sokkal azután Apafy fejedelem előtt árulással vádoltatván Fogarasba küldetik fogságba ártatlanul, honnan 9 hó múlva kiszabadul ugyan, de Hunyadi ispánná Kun István választatik, mellőzésével azon házai szokásoknak, melyek értelme követelése szerint csak az elhunyt, vagy az ország törvényei által elítélt ispánok helyébe állíthatnak más ispánok. E szokás Apafy alatt kezdett lassanként megszűnni. (Láss többet ez ügyről Bethlen Jánosnál és Kemény Jánosnál.) Két év múlva Kun helyébe az előbb említett Kapi Györgyöt állították. A szerencsétlen Zólyomi ez alatt kiszabadúlva fogságból, félelem vagy méltatlanságtól indítatva Magyarország szomszédos vidékeire vonúlt, semmiféle gyűlésben meg nem jelent, részt venni nem akart. Azután a váradi papsághoz (purpuratum) ment s a törököknek följánlotta mindazon várakat, melyeket eddig soha sem bírtak s az évi adót megkettőzi, csak tétessék erdélyi fejedelemmé, azután Konstantinápolyba ment. Mennyi félelmet okozott Apafy fejedelemnek és az erdélyieknek, bőven elbeszéli Bethlen János históriájában.

10.) *Kapi György* és 11.) *Kun István Zólyomi* után.

12.) *Naláczai István*, I. Apafy Mihály alatt belső tanácsos, Hunyad és Zaránd megyék főispánja, dévai várkapitány és a fejedelmi udvar főgondviselője (praefectus) 1699-ben még viselte főispáni hivatalát, nem tudom élt-e azontúl. Az ő fia *Naláczai József* szabadbáró 1736 körül kormányzékai titkos tanácsos volt. Második fia pedig

13.) *Naláczai Lajos* szabadbáró, Eleonora császárnétól 1711-ben főispánná neveztetett ki (a mint Cserei Mihály tartja) s igen dícséretesen folytatta hivatalát.

14.) *Jósika Zsigmond* szabadbáró, branyicskai.

15.) *Gróf Korúis Antal* göncz-ruszkai, sz. b. 1640 körül.

16.) *Macskási Péter* tinkovai.

17.) *Jósika László* branyicskai sz. b.

18.) *Balog László* radnóti.

19.) *Kendeffi Elek* malomvizi gr. 1765-től 1774-ig kir. fő-kormányzékai valóságos belső tanácsos.

20.) *Bornemisza János*, kászoni, felséges cs. k. apostoli Felsőnének kamarása, ma a megye főispánja.

Találtam egy jegyzéket, melyben 1585-ben mint hunyadi ispánok említetnek: Almási György,¹ Dobrai Péter, Rusori László és Zeyk Miklós; de hogy ezek fő vagy alispánok voltak-e, nem fejezi ki.

Sokan azon véleményben vannak, hogy az előbbi századokban, midőn egy vármegyének egyszerre két főispánja szokott lenni, Hunyadmegyében csak egy teljesítette a főispáni tiszteletet, még pedig a fejedelemnek vagy fia, vagy rokona. De e vélemény onnan eredt, hogy az iktári fejedelmi Bethlen familia időközönként örökös főispáni joggal bírta a vármegyét. Példa erre Bethlen Péter ki egyedül állott a vármegye élén, mint főispán. Kétségen kívül áll azonban, hogy a megelőző időkben egyszer és egyszerre két ispán volt.

Ezelőtt az alispánok Hunyadmegyében rend és méltóság tekintetében a nemesség főbírái előtt állottak, de Balogh László főispánsága idejében a nemesség főbírái állottak nagyobb méltóságban.

¹ Ez a ma már eloláhosodott Almasan család.

4. fejezet. (§. CXXXV.)

Hunyadmegye három részre oszlik az ugyanannyi járási adóhivatal szerint, t. i. Hátszeg vidékre, Maros vidékre és Marosvölgyre.

1.) **H á t s z e g v i d é k e** a hasonló nevű várostól nevezve azon területet foglalja el, mely a Marostól délre távol a havasok és hegyek között oly kellemes helyen fekszik, miszerint mondhatjuk, hogy Fridvaldszky igen szemléltetőleg írta a Skumpiáról¹ vagy bőrkészítő festékről szóló értekezésében, hogy: Vajda-Hunyad vidéke, mely ezen vidékhez igen közel van hegyeivel, folytonos bércei soraival bámulatot gerjeszt ugyan, de öntözött vagy nedves völgyei, s különösen a Hátszeg nevű oly kedves fekvésű, hogy azt mondhatná az ember, miszerint Ceres és Flora (a gabona és virág istennői a pogányoknál) itt ütöttek tanyát állandóan, a hol pedig szelidebb völgyeivel lejtőre hajol szőlők vannak és mivel a déli szél folytonosan találja, az erő edzésére és fölfrissítésére igen alkalmas bort teremnek.

2.) **M a r o s v i d é k e** t csaknem középen vágja a Maros folyó, melynek nyugat-északi pontjától kiterjedve Zaránd megyéig vannak: Bokaly, Algyógy, Homoród, Bulbuk, Nyirmező, Bakonya, Nagy-Almás, Pojána, Porkura, Voja, Balsa, Renget stb. Innen vissza fordúlva a szemben lévő vidéken a Maros és Hátszeg között, melyet a Sztrigy és Cserna öntöz, vannak: Benczencz, Szászváros széken felül; azon alól pedig: Alsó és Felső városzive, Gonczága, Bosoród, Sztrigy-Plop, Sztrigy-Ohába, Sztrigy-Szentgyörgy, Sztrigy-Szacsal, Kő-Boldogfalva, Petrény, Batiz, Bácsi, Piski, Tóti, Tompa, Répás, Pad, Dédács, Szent-András, Szántóhalma, Barcsa, Keresztúr, Pestes, Drósán, Hunyad város, Csolnakos, Zeykfalva, Alsó és Felső-Nádasd, Nagy-Oklos, stb. E falvak azonban nincsenek mind az elősorolt egymáshoz való állásban, kölcsönösen váltakoznak.

¹ Skumpia (*Rhus cotinus*) a mit Fridvaldszky talált fel, melyet a spanyol tímárok használtak, főként a kordovaiak, a honnan az e növénynyel készített bőrköknek »kordován« a nevék. Benkő az ezetfát használta erre s megmutatta, hogy a középajtai skumpia (*rhus coriarii*) a tímároknak alkalmasabb a Fridvaldszky skumpiájánál, a *rhus cotinus*-nál. Böven termesztette az ezetfát s egy brassai szegény tímárral próbát tétetett, miért az uralkodótól 100 frtot kapott, hogy közhasznúvá tegye. (Benkő Ferencz: Benkő József biographiája 14. l. és Mikó Imre: Benkő József élete és munkái 42—43. l.)

3.) A Maros völgyét szintén a keletről-nyugatra futó ugyanazon Maros választja el. A Maros északi partja és Zaránd megye között vannak: Folt, Bábolna, Rápolc, Bun,¹ Arany, Bánpatak, Kéménd, Haró, Vormága, Csértés, Kecskedága, Novalyfalva,² Soly mos, Branyicska, Tirnavicza, Tirnáva, Fornádia, Furksora, Magyar-Brettye, Illye város, Viszka, Godinesd, Bursuk, Zám, Cserbia, Mikanésd, Szelistye, Braza,³ Almasel stb. A Maros másik partja és Hátszeg vidéke között: Dobra város, Laposnyak, Runk, Roskány, Szteregova, Pojnicza, Feresd, Radulesd, Veczel, Maros-Németi, Déva város.

5. fejezet (§. CXXXVI.)

1. **A hátszegi kerületről.** Ebben a kerületben (circulus) város Hátszeg, Hazeg, Hazok és Haczkok, a Sebes patak mellett, heti vásáraitól nevezetes, a határőrvidéki oláh katonák igen kevés magyarral együtt lakják.

1.) A város neve e két magyar szó összetételéből van: hát (dorsum) és szeg vagy szegelet (angulus) a mi magának a városnak és a járásnak (districtus) fekvéséből érthető. Haczkok tehát bár a történészeknél és a gyűlések legrégibb határozataiban olvashatók, nem egészen ép elnevezés. Haczak és Hacok nevek is, (melyeket Kreckwitz két különböző helynek tulajdonít hibásak) egydől ezt a várost és ennek vidékét illetik.

2.) Régi időkben ide gyűltek, jöttek össze a hivatalnokok minden hétfőn a peres, vitás ügyek elintézése végett. Azon napon pedig korunkban igen népes heti vásárok tartatnak, melyeken oly nagy számban vágunk le barmokat, mint Erdélynek egy mezővárosában sem lehet látni.

3.) Egykor az egész város magyar volt, most csaknem egészen oláh. Még I. Rákóczy György fejedelem idejében is e város polgárai nagy részét oláhok tették. Rákóczy azért postamentességet (angariae) adott nekik azon föltét alatt, hogy a magyar papot, iskolát és templomot tartozzanak oltalmazni, szolgálni. »Rákóczy György fejedelemtől lévén privilegiumok a Haczokiaknak, hogy a postálkodás ő rólok tolláltassék (levétessék), de úgy, hogy magyar prédikátort, scholat és templomot tartozzanak tartani.

¹ Ma Boj, Bun Csigmó és Folt mellett. ² Nyavalyásfalva. ³ Brassó. T.

Melyre mivel mostan is (1665) kötelezik magokat azon fejedelem adta *immunitásokban* (mentesség) *privilegiumokban* (kiváltságok) meghagyatnak.« (Compilata Constitutio Pars III. Tit. I. art. 2.)

Ugyanezen fejedelem alatt elhatározottatott 1637-ben, hogy Hátszegen is magyar iskola állittassék úgy, mint Kézdi-Vásárhely, Sepsi-Szt.-György és Székely (Maros) Vásárhely városokban és a felügyelet a helvét hitvallású superintendensre bízassék. De sem az iskola nem állittatott fel, sem az intézkedések nem mentek teljesedésbe. Van ugyan ma is (1780-ban) predikátor, van iskola, tanító, van templom, van római kath. parochia is, de a pásztorok, papok majdnem nyáj nélkül állnak. A vidéken levő kevés nemesség innep- és vasárnapokon Déván elégti ki lelki, vallásos szükségleteit.

6. fejezet (§. CXXXVII.)

Ehátszegi kerületben lévő 81 község neve: Alsó-Farkadin, Alsó-Szálláspatak, Alsó-Szilvás, Balomir, Bancsor, Bojesd, Baresd, Boicza, Borbátviz, Brazova, Bukova, Csopea, Demsus, Farkaspataka, Fegyér, Felső-Farkadin, Felső-Szálláspatak, Felső-Szilvás, Fejérviz, Fűzesd, Galacz, Gauricza, Gurény, Haczasel (Kis-Hátszeg magyarul), Hobicza, Várhely-Hobicza, Kékesfalva, Kernyesd, Kimpu luj Nyág, Kis-Bar, Kis-Csula, Kis-Pestyén, Kis-Osztró, Klopotiva, Korojesd, Krajnics, Krivádia, Kőalja-Ohába, Livadia, Livadzel, Macsesd, Malajesd, Malomvíz, Merisor, Nagy-Bár, Nagy-Csula, Nagy-Osztró, Nagy-Pestyén, Nalác-Vád, Nyiresfalva, Nuksora, Ohába, Ohába-Sibis, Orlya-Boldogfalva, Osztrovel, Pad, Párosz, Paucsinesd, Pestere, Petrilla, Petrósz, Poklisa, Ponor, Pojén, Puj, Rea, Reketye, Riuser, Serel, Sibisel, Szacsal, Szent-Péterfalva, Tótesd, Tustya, Uncsu kfalva, Unk, Váralja, Várhely, Valeadilsi, Vajdáj, Zajkány, a Vaskapúrál. Ezek közül csak katona-köteles község.

E falvak nevezetesebbjei :

- 1.) *Alsó-Szálláspataka*, a Mara család öröksége.
- 2.) *Balomir* a Naláczi-család mindkét ágon levő falúja, a Sargetia és Hátszeg városától lejövő folyó egybeszakadásánál. Némely írók szerint *Valamir* régi dák királytól kapta nevét.

Timon pedig »Imago antiqua Hungaria« cz. műve fejezetében kétesnek tartja, vajjon Petovium s Volmirium volt-e valóban Da-

ciában. Vannak ugyan is Balomir felett iszonyú erdőkkal borított hegybérczek, melyek Szászváros felé utat engednek, melyeket némely írók Valamiri bérczeknek tartanak.¹

3.) *Bancsor* szénás helyei kinyúlnak a Vaskapuhoz, a harminczadig.

4.) *Demsus*. A Lukács, Jósika, Naláczi, Bakosnyiczai, Cserei, Antalfi, Bodoni, Nagy és Benkő családok itt birtokosok. Nevezetes az oláhok templomáról. Nagy és tudós férfiak e vidéken járva, mindenekelőtt e templomot nézik meg és méltán, mert egész Erdélyben ez a legrégebbszintű tartatik, melyet a zsidók Decebal dák király idejében vagy még előtte építettek és azután a rómaiak használták. Igen erős és széles fallal emelkedik, minden fedél nélkül, hegyes teteje magából a falból majdnem prizma alakúlag boltozott, melyen az áldozati füstöt kivezető hely látható. Faragott kövekből álló oltára van; a köveken régi római betűk és némely állatképek látszanak, melyekkel talán a rómaiak itt áldoztak: Jupiternek fehér ökörrel, Neptunus, Mars és Apollónak bikával, kossal, disznóval, Aesculapnak kecskével, tyúkkal, Junónak báránnyal, Vénusnak galambbal. Sok, de értelemmel alig olvasható római feliratok vannak a falakon, melyek között még e században is J. O. M. (Jovi, Optimo, Maximo) betűket olvasták, úgy hallottuk. Ily régi csudálatos módon napjainkig épen megmaradt épület, méltó hogy különös gond fordítottassék megőrzésére s föntartassék a jövő nemzedéknek.²

5.) *Farkadin*, alsó és felső, a Csongrádi és Lukács család birtokosai.

6.) *Felső-Szálláspataka*, ezelőtt a Keresztesi család birtoka, most az igen régi Mara családé, melynek előneve (predicatum) innen van, Keresztesi Sámuel Fehérmegye főispánja is (meghalt 1706-ban) az előbb említett Keresztesi családból való, mely család

¹ Fasching: *Vetus Dacia* 40, 41. lapján.

² A demsusi templom Várhely római köveiből és tégláiból a XIV. század körül épült román stílusú templom vala. Eredetileg római kath. templomnak épült s az előcsarnok fresco-festményeiből több részlet is igazolja ezt. Benkő előtt kevésbé bejárta Hunyadmegyét báró *Hohenhausen* csajkás-kerületi határőrvidéki őrnagy, a ki felületes tudálékosságával a román stílusú templomokat *rómaiaknak* nézve, ezt a demsusi templomot is *Mars* templomának nyilvánította. Ezt a hiedelmet azóta alig lehet a köztudatból kiirtani, s még iróinknál is minduntalan felhangzik. Ép oly alaptalan feltevés az, mely Longinus sírjának nézi a demsusi templomot. Az abba befalazott római sírkövek és oltárok szövege szintén ez ellen bizonyít. T.

fiágon kihalt, nőiágon tovább terjed a Zeyk, Dobai, Jósika, Váradi családokban.

7.) *Felső-Szilvást* azért számláljuk ide, mert a Balia és Nopcsa családok Felső-Szilvásról íratnak.

8.) *Galacz*, a galaczi Buda család öröksége. Buda János és László ezen megye alispánjai voltak, kikről igen dicsérőleg szól Dobai.

9.) *Kernyesd*. Barcsay Ákos fejedelem egykor itt lakott. Dacia régi írói Kornesdnek hívták.

10.) *Kis-Csula* részint a Csulai, részint a Lukácsi család birtokában.

11.) *Klopotiva*. Dobai szerint Nagy-Klopotiva, a nagy-klopotivai Pogány család birtoka. Némelyek úgy vélekednek, hogy e helyen állott hajdan *Patavicensis falu* és ez Patovio várostól kevésbé volt félre. Figyelmet érdemelnek itt Seivert János szavai, melyeket »Inscriptiones monumentorum Romanorum« című munkája 169. lapján a szászvárosi felíratokra vonatkozólag ír: Petovium ugyanaz, mint Patavicensis falu, melyről említés van Justinianus Pandectaiban (I. C. § 8, 9.) a polgárkönyvbe való beírást (census) illetőleg, mely Septimius Severustól (ius coloniae) gyarmat-jogot nyert. Szamosközi úgy vélekedik, hogy nem lehet határozottan állítani, hol feküdt ezen gyarmat. Két falunk van — így szól — egyik Klopotiva, közel a Vaskapuhoz, a másik közel Kolozsvárhoz: *Pata*. Ezek közül melyik Patavicensis falu? Nem tudhatni.¹ Timon pedig *Imago antiqua et nova Hungaria* cz. munkája 129. lapján (n. 2.) kétségbe vonja: volt e valóban Petovium és Volmerium is Daciában,² mivel P. Aelius, kiről a következő tordai felirat említést tesz, lehetett végrehajtó, adószedő, aranyvizsgáló (coactor auri lustralis) Daciában. És gondviselője

¹ *Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum* cz. id. művében Patavii 1593.

² Ez az okoskodás is jellemző világításba helyezi a XVIII-ik századbeli írók régészeti tájékozatlanságát. A *Patavicensis* névben rejlő Pataviat, melyről ma már széltilben tudjuk, hogy *Torda* helyén állott, Seivert szászföldi író képes vala a Stájerország déli részén, a mai Pettaunál állott Paetovio-val azonosítani, holott már Ptolemaeus Geographiaja után akkor is eldönthető vala Petovium hollétének a kérdése. És e nagymérvű tájékozatlanság betetőzésül mindkettőt Klopotivánál, Várhely, vagyis Sarmizegetusa tőszomszédságában keresték. Benkő József helyes érzelme ebben is megközelíti a valóságot, épen úgy, mint *Klopotiva* helynévnek az oláh klopotból származtatásában s a váralja-hátszegi szorosban fekvő *Balomir* község nevének a Valomir = Balomir hegységre vonatkoztatásában. A kolozsmegyei *Pata* községnek semmi köze e nevekkel; sőt nem is tartozik a római telephelyek közé.

felvigyázója (curatora) Volmerium és Petovium városoknak más tartományokban s világosan rámutat, hogy Petovium az alsó stiriai Petoviummal egy és ugyanazon város; úgy látszik ugyanis, hogy az összes városok közül három tartotta meg a régi nevet: *Sabaria*, *Petovium* és *Sala* vagy *Salavarum*.

Nem mellőzendők Fasching szavai sem, a ki Dacia Vetus cz. munkája 40. és 41. lapján azt

írja, hogy Petovium és Valemirum városokról alig van szó, mégis azokról hírt indít Szamosközi szerint Torda külvárosában egy ökörpajtánál talált kő, melyen ez áll:

D. M.
P. Aelio T. F. Quaest. R.
Auri Lustralis coactori
Ac Civitatum Volmerii et
Petovii Curatori Q. Laelius
Aesopius B. M. M. P.¹

Az utolsó sor olvasása: Bene meritis Manibus posuit, magyarul: az érdemes vagy méltó szellemnek állította. Arany behajtónak (auri coactor) vagy aranyvizsgáló-beszedőnek (collector lustralis) nevezték azért, mivel minden vizsgálat alkalmával (öt évben egyszer tartottak lustrumot) a tartományokból adót szoktak fizetni, s ezért »aurum lustrale«-nak nevezték. Ezen szavakból nem lehet bebizonyítani, hogy e városok Daciában voltak volna, (jóllehet Petovii sírját maradt fenn Szászvároson a templomban. Mert, hogy azon sírjátot valaki azon városokból való tette Daciába, nem következik, hogy azon városok itt léteztek. Ptolomaeus említi Petoviumot Pannoniában, melyet Tacitus (Histor. III. könyve 1 fejezetében) Petovio-nak nevez, a mai Stiriában. Szamosközi mégis azt írja, hogy Volmerum, melyet a tordai kövön fölhoztunk, azon városnak volt neve, melyen a Sargetia (Sztrigy folyó) a hegyszorulatokon keresztül Ulpia (Várhely) sorompójából kitörve, a Marosba ömlik. Ezen hegyeket a lakosok régi névvel Valomiri bérczeknek nevezték, t. i. Valomiro dák királyról stb. Próbálja meg, a kinek kedve van, vajjon nem könnyebben hozhatja-e le Klopotivát az oláh *klopot* szóból, mely harangot jelent, mint Balomirt Pataviensi falutól, vagy Petoviumtól, mely a Marostól különben is jó távolságra esik.

¹ Magyar fordításban: A császár parancsából (Divino Monitu) Publius Aeliusnak, a Titus fiának (T. F. = Titi Filio.) Római Quaestornak (kincstári hivatalnok) az arany behajtójának (a kereskedőtől az állami kincstárba minden 5-ik évben fizetendő adó) és Volmerium s Petovium városok gondnokának állította Quintus Laelius Aesopius.

12.) *Macsesd*, a Macsesdi család neve, a Balia nemes családnak adott előnevet.

13.) *Malomvíz*, hírét a régi nevezetes Kendeffi családnak köszöni, mely címében használja is. Dobai *Kolczvár* neve alatt említi: Malomvízi Kendeffi Pált, kinek Magyar-Brettyén udvarháza volt; aztán Kendeffi Miklóst, az orlya-boldogfalvi kastély urát, Mihály és Gábor hősöknek atyját, ennek megint Gábor fiát, gróf Kendeffi Elek atyját. Kendeffi Eleket, mint kormányzékai belső titkos tanácsost, Mária Terézia az erdélyi nemesek közé igtatta. Erdélyben sok birtoka van elszórtan a Kendeffi családnak. Malomvíz falu felett egy magas hegy oldalán látszik Kolczvár romja. A vár déli oldalából nyúlik ki mintegy két öl hosszú szikla, mely alakjánál fogva zápfoghoz lévén hasonló, az oláhok *Kolcz*-nak nevezték, mi az ő nyelvükön fogat jelent. Régi időktől fogva a Kendeffiek öröksége volt, melyhez mint főbirtokhoz, (mint Dobai rta) 600 alattvaló (jobbágy) család tartozott régen. Némelyek véleménye szerint Kolczvára mezőváros vagy falu.

14.) *Nagy-Csula*, több századon át a Csulai család öröksége. E családról dicsérettel emlékezik Dobai, s főlemlíti Csulai Gáspár dévai várkapitányt, ennek fiát Balázst, e megye alispánját, Imrét, kir. táblai ülnököt stb.

15.) *Nagy-Osztró*, nevezetesebb birtokosai a Pap, Kenderesi, Cserményi, Szilvási és Szacsali családok.

16.) *Nagy-Pestyén*, néhai Nalácz István birtoka és kedves lakóhelye volt. Virágzik talán ma is a Pestyéni nemes család is. P. Szegedi János («Tripartitum iuris Hungarici tyrocinium» p. 3. t. 3. §. 14.) úgy vélte, hogy Pestyén és Vaskapu egy és ugyanazon helyen állanak. De Vaskapu hely ettől ellenkező irányban van.

17. *Nalácz*, másként *Nalácz-Vád* nevezetes a főnemes és báró Nalácziai nemzetségéről, kik e Naláczról szoktak neveztetni. E régi nemzetség több nagy férfit adott a haza boldogítására. Ilyenek voltak Nalácz István és László főispánok, András kir. táblai elsőrendű ülnök és ennek fia Nalácz József szabadbáró, kormányzékai belső titkos tanácsos 1736 körül.

18.) *Orlya-Boldogfalva*, Orlya melléknevét kapta azon bástyától vagy névtől, melyet már fentebb említettünk. Boldogfalva Boldogfalut, vagy boldogok faluját jelenti, mely név a Boldogsá-

gos Szűztől eredett-e nem tudjuk megmondani.¹ Kendeffi tulajdon.

19.) *Petrosz* a Sztrigy mellett levő falvak között a folyó eredete felé a legszélső, melyet a Maczesdi, Bakosnyiczai és Keresztesi birtokos család tart, köves és mégis itt-ott szénás-rétjeivel kellemes helyet foglal el. Innen némelyek azon véleményben vannak, hogy *Petrosova* nevű római gyarmat volt itt. De mint-hogy eddig onnan semmi római emléket nem láttunk saját szemünkkel, semmi bizonyost nem merünk állítani. Nyomozzanak a közelebb lakók. A Ptolemaeus írta *Patroissa*-t Huszti György ide teszi, mi pedig innen Szentiványival és másokkal Kolozsvárhoz helyezzük.

20.) *Poklisa* vagy Paklisa, a Móre család öröksége, mondja Dobai és Mórén Mózés a megyében a németek főbírája volt.

21.) *Ponorfalu*, a Ponori család innen íratik.

22.) *Puj*, a Puj nemzetségnek nyújt predicatumot.

23.) *Rekettye* vagy *Rekettye-falva* nevezetes a Tornyai nemzetségről. Dobai azt jegyzi meg, hogy helyesebb a Tornyai, mint a Tornyai nevezet Toronyfalváról vagy egyszerűen Toronyról, mely falu a Bánátban volt s arról Toronyi, azután Tornyai és Tornyának íratott a család. Nevezetes ezen családból Tornyai vagy Tornyai Tamás, előbb a gyalui határőri vár parancsnoka, azután lugosi s egyszersmind karánsebesi bán; Erdélyben Pusztakamarás és Magyar-Gáld falukat ajándékba kapta. A török pusztítás miatt nem lakhatván a Bánátban utódainak ezen erdélyi részekben szerzett lakhelyet. Tamás utódai közül egyik: Tornyai Zsófi, Kemény János fejedelem anyja volt; Tornyai Borbára pedig Naláczi István neje s Naláczi Ádám, Lajos, György és Johanna édes anyjak.

24.) *Tustya*, a Balia családról említendő.

25.) *Váralja*, az Orlyai-Boldogfalva felett lévő várról vette nevét, mivel a vár nem esik távol.

26.) *Várhely*, oláhul *Gradistya*, neve azon falunak, mely, ha annak mostani oláh lakóseit tekintjük homályos; de ha a régi, itt virágzott római gyarmatot vesszük fontolóra, egész Daciában igen nevezetes, híres volt. E helyen ragyogott hajdan a dákok

¹ Boldogfalva = Boldogasszonyfalva a Boldogságos szűznek szentelt templomáról kapta volt ősi magyar nevét. Minthogy a Sztrigy mentén két Boldogfalva is van: a Kendeffyek fenti uradalma központját Orlyai (Őralja) Boldogfalvának, az alsót Kis-Kalán átellenében, a köbányák helyén: Kő-Boldogfalvának nevezték. T.

legpompásabb királyi udvara, mely Ulpia Augusta, vagy Ulpia Trajana, másként Zarmizegethusa, a rómaiak híres városává és gyarmatává változott. Semmi sem maradt fenn abból a régi nagyságát tanusító iszonyú romjain kívül. Szamosközi ezen Hátszeg völgyében levő sok romhalmazból azt következtette, hogy több mezőváros volt, s azok között vélte Sergidávát közel Sarmizegethuzához. Ezt nem vitatjuk. Hanem a romok, a merre csak szétterjednek Várhelytől, nem habozunk kimondani, hogy az Ulpia Augustához tartozó épületek és építési módok maradványa, s ugyanannyi toldaléka. Voltak ugyanis azon a területen kertek, szobrok s vízvezetékek stb. Ezen romokból római téglákat és pénzeket ásni és gyűjteni ma sem szokatlan dolog, hajdan pedig igen gyakori volt. Egy négyszögű kövekből készített padimentomból, melyről azt hiszik, hogy valamely fényes templom talaja volt, veres, fehér, zöld és kék köveket ásnak ki, milyenek a nagyenyedi ref. kollegium könyvtárában láthatók és a melyekhez hasonló egy táblát ástak 1773-ban, hogy az akkor itt Erdélyben utazó felséges római császárnak ajándékozzák. Igen sok és legjobb forrás vizeket (a milyenekben e járás bővelkedik) víz csatornákon vezették le a városhoz. Szerfölött pompás mű volt az amphiteatrum, melyet a rómaiak ezen városnak völgybe néző oldalához építettek. Ennek talaját (padimentum) a romok már beiszapolták, de kőásás végett kitakartatván, mondják, hogy veres talapzatú, az pedig a veres porond bővségiért, melylyel az a hely széltiben bővölködik, s úgy véljük, hogy az amphiteatrum alja azzal volt hajdan beherítve. Szokás volt ugyanis a rómaiaknál — írja Suetonius — a circusokat veres, utánczott cinober porral, homokkal behinteni, hogy a bajvívók kiomlott vérét azonnal beigya s a megsebzettek aludt vére a földön ne legyen látható. Így ír Fasching (id. műve 37. l.) a 33. lapon pedig a 3-ik czikket ezzel zárja be: E várost, melylyel a régi Dacia büszkélkedett, a rómaiak oly költséges építkezésekkel, igen pompás templomokkal, kapukkal, amphiteatrummal, szobrokkal, kertekkel, vízvezetékekkel, fürdőekkel s a római hatalomnak más műveivel látták el, hogy a lakósoknak nagyszerű lakhelyet nyújtsanak: ez ma egy falu, a mint említettük és a büszkeségnek sírja.

Kormányzók vagy helytartók, kik a római császárok tisztét Dacia igazgatásában vitték, ezen Ulpia városban tartották székhely-

lyöket, s innen gyanítjuk, vajjon nem ezen város kiemelkedettebb része neveztetett-e Praetoria Augusta-nak, hol a kormányzók palotái kitüntek. De mivel a ptolemaeusi álláspontok (gradus) különböző helyeken tanácsolják, hogy ezen Praetoria Augusta és Sarmizegetusa állott: inkább akarjuk ezt (Praetoria Augustát) azon helyre hozni, a hol Székelyvásárhely (Marosvásárhely) állott. Tudjuk azonban, hogy Ptolomaeus az égtájak állásában, vagy elhelyezésében, honnan a helytávolságok felfoghatók, ottan-ottan botlott s az újabb geografusok egészen másképp jelölik az égtájakat. De mi csoda, midőn ezen hely fekvése, mely a Vaskapútól nincs távol, az újabb emberek előtt sem eléggé ismeretes. A római feliratú kövek, márványművek, melyek eddig a falukon (Boldogfalva, Pestyén, Osztró, Brettye, Nalác, Klopotiva, Kernyesd, Zeykfalva) elszórtan láthatók voltak; úgy véljük, nagyrészt ezen gyarmat romjaiból hordattak el, ámbár legkisebb kétségünk sincs, hogy a Daciat meghódított rómaiak, miután Sarmizegethusát elfoglalták, a körülfekvő egész vidéken és a hátszegi járásban is kevés dacianak engedtek tovább lakóhelyet, hanem székhelyeiket megerősítették s római emlékekkel mind megtöltötték.

Térjünk már némelyek tévedéseinek kiigazítására.

Némelyek úgy vélik, hogy *Sarmis* városa (azaz Sarmizegethusa) Gyulafejevárnál állott. Mások pedig, hogy az, *Zarmizeg* vagy *Ulpia-Trajana* Veczellel egy és ugyanazon város volt, mi megtetszik Fasching szavaiból, ki id. műve 64. lapján így szól: Zamosius ugyanis figyelmez a romokra, mondván: Ulpia Trajana Augusta, oláh falucska és Gratistria? Magok a romok, Decebal elrontott nevéből *Veczel*-nek neveztettek. Ezekről Ortelius »Thesauro geographico«-jában Sarmizegethusa szó alatt így szól: *Dacia* város, (éppen nem) melyet Sambucus *Veczel*nek és *Venecziá*-nak nevez, *Várhely* németül (sőt magyarul) és szlávul *Gradisca*. De meg kell jegyezni, hogy Veczel hely, ettől egészen különböző helyen mutat római gyarmat-romokat, a Maros-völgyben, igen közel Maros-Németi községhez, mely innen ugyan nincs távol (a mennyiben ezen megyében van) de mégis két mérföld távolságra áll.

27.) *Valeadiksi*, ezen oláh szóból: *Valea*, mely völgyet jelent, Dák vagy Dákok völgyét jelezni látszik. Lehetséges t. i.,

hogy a rómaiak a fennmaradt dákokat ide szorították, vissza, hogy itt lakjanak, s az említett nevet adták e helynek.¹

28.) *Zajkán* vagy *Zajkány* falu, melyben Szkender pasa midőn 1613-ban a török császár parancsából Bethlen Gábort az erdélyi fejedelemségre kísérte sereggel, fejedelmi fegyverrel övezte. E vidéken, hol a falu fekszik, vagy mondhatnám: a Vaskapunál, a mult századokban sok ütközet volt.

7. fejezet (§. CXXXVIII.)

I. **A marosi kerületről.** Ezen kerületben egy mezőváros van: Vajda-Hunyad, falu pedig 91.

8. fejezet (§. CXXXIX.)

Vajda-Hunyad a Cserna és Zalasd folyók egybefűzésénél fekszik és jeles várral erősítve, melynek neve *Hunyad*, talán a hunnokhoz, előneve pedig: *Vajda*, bizonyosan Erdély leghíresebb vajdája: Hollós Jánoshoz fűződik; a vajda-hunyadi kincstári uradalomnak feje; nevezetes az említett várról, császári és királyi vasbányáról, a Ferencz-rendü atyák káptalanjáról, a helvét hitűek templomáról, vásáraitól s több egyebekről; de legfőképp ezen hely régi urairól, kik között kimagaslott Hunyadi Hollós János és az ő fia: Hollós Mátyás, Magyarország királya. Nem kisnevűek voltak: hasonlóan Hollós János, Mátyás király természetes fia, az enyingi Török család, a Bethlenek: Gábor és István, Erdély fejedelmei, gróf Bethlen Péter, István fia, Zólyomi Dávid és mások, kiknek kihalása után ezen uradalom a kincstárra szállott.

1.) Mellen Jakab Magyarország királyai sorában úgy² tartja, hogy ezen város és ennek vára, Kolozsvár és Nagyvárad között fekszik. De hogy azon helyen Bánffy-Hunyad van, másutt megmutattuk. Hunyad helyet némelyek hibásan írtak *Moniatá*-t.

2.) A mi azt illeti, hogy ezen vajda-hunyadi magas helyen fekvő csupa sziklára alapított vár, a hunnoktól hajdan itt épített valami váraeska volt: mi is osztjuk azon véleményt, de bizonyos, hogy annak ma semmi jele. Azon igen régi kőfalakat ugyanis, melyeket akár a hunnok, akár mások építettek, megsemmisítette

¹ Nem szorúl bővebb magyarázatra, hogy ez állítás minden alapot nélkülöz, s a község nevének: Valcadilsinek semmi köze a dákokhoz.

² Mellen munkájának czime: *Series regum Hungariae e numis aureis collecta et descripta.* (4-r. Lübeck, 1699.) Németre fordítva és bővitve kiadta G. Heinrich Burghardt. (4-r. Breslau und Leipzig) 1750-ben.

Hunyadi János és a várnak ma látható falait, (melyeket Szászki¹ helytelenül állít romnak) és a fallal körül vett házakat nagyszzerűen építette. Igen sok bizonyosság van erre az egész várban: magának Jánosnak és nejének Szilágyi Erzsébetnek nemzetségi címerei, úgyszintén a mű alkotóját feltüntető, rövidített goth betűs felirat: *Magnificus Joannes de Hunyad R. H. Gubernator An. Dni 1452. hoc opus fieri fecit.*

A fal keleti részét Bethlen Gábor fejedelem azután megújította, mutatják ezt a bástyára irt betűk: G. B. A. 1618. A várba vezető hidat pedig gróf Bethlen Péter építette, miként a híd oszlopán olvasható P. B. betűk bizonyítják. A fényes büszke márvány-oszlopos paloták és lakházak részint vagy összeomlottak, vagy romlással fenyegetnek, részint a vajda-hunyadi kincstári uradalom királyi igazgatójának és a többi hivatalnokoknak adnak szállást. A palota, mely egykor törvényszéki gyűlések helye volt: most vastartó hely. Ez alatt volt a kaszatömlőcz, ma is látható, erről írja Fridvalszky id. műve 95. lapján: a hol most vasat tartanak, hajdan gyűlés hely volt; alant egy részen a hely annyira kivájt és kinzó eszközökkel kifeszített, hogy a ki arra állított, az eszköz csavarodásával darabokra vágatott s lelkét kilehelte. Ugyan ő mondja a vár kápolnájáról, hogy: A szent templomocskában, melyet Kern Filep, ezen uradalom kezelője Szűz Mária igen ékes képével és számos szent diszitménnyel gazdagon ellátott, látható azon ülőhely, honnan Capistran János a gyülekezet előtt beszélni szokott.

3.) A hunyadi vashányáról olvass a 132. czikk 7. sz. és az I. rész 34-ik czikke I. száma, a vajda-hunyadi uradalomról pedig és annak kezeléséről az I. rész 200-ik czikke alatt. De meg kell jegyezni, hogy ezen uradalomhoz tartoznak még a körül fekvő vidéken némely birtokok és rész jószágok. Vajda-Hunyad városa a kincstáré, hanem több nemes birtokosok is számosan bírnak kisebb örökségeket, mint a Naláczi, Eperjesi, Berivói, Koszta, Válya, Karácsoni, Bogya, Orgonás családok.

4.) A reformátusok templomát, mely nem a várban, hanem a városban látható, legszebbnek tartják ezen egész megyében; kinek a pártfogása alatt és költségén építettett, a templom belső falán levő verses felirat (melyet pestyéni Berivói János úrtól kaptam) eléggé mutatja:

¹ Szászki József: *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et mediæ aevi e veterum monumentis eruta et VI tabulis illustrata*; 8-r. Posenü, 1781.

Hoc Comes illustris Petrus Bethlen, pietatis
 Lux, sitiente Deum Corde paravit opus.
 Dum supra mille sexcentos quarto Salutis
 Curreret annorum, Marte furente, decas.
 O Deus in coelis dudum sibi sancte paratum
 Pro tali, posthac, munere, redde domum.

5.) Vásárai szépek, hetivásárai kedden és szombaton.

6.) Hollós Jánosról, az egész Európában és Török-birodalomban örök emlékű hősről, Magyarország leghíresebb kormányzójáról, mint a hunyadvár és uradalom régi uráról, midőn az írásra oly kedvező az alkalom, úgy véljük, megérdemli a fáradságot, futólag keveset szólani: 1. Szülőiről. 2. Születése és neveltetése helyéről és idejéről. 3. Örökségeiről. 4. Jelvényei, czímei és czimereiről. 5. Élete folyásáról és dicső tetteiről.

a.) *Ami János szülőit illeti*: Bonfinius Antal azt mondja Magyarország történetéről írt munkájában, hogy Corvinusnak *Buthi* nevű oláh nemes volt atyja, anyja pedig a bizanczi császárok nemzetségéből származott valami görög nő. A harmadik decas 4-ik könyvében ugyanis ezeket írja:

»Ez (Hollós János) oláh atyától és görög anyától született s tevékenysége és vitézsége által nemzetségét híressé tette. Mondják, hogy éppen nem ismeretlen szüléktől eredett. Mert atyja az oláhok között, kik most a géták és dákok helyein laknak és a római gyarmatokból fennmaradtak, (mint nyelvök hasonlósága bizonyítja) valóban hiszik, azon népnél nagy befolyású volt, ki nem csak tanácsosal és tapasztalattal, hanem vagyonával, jószágaival is nagy tekintélyre tett szert; folytonosan háborúban forogván, katonai tudományával nem több gazdagságot, mint hírt szerzett magának. Anyja pedig — úgy hitték — régi görög császári vérből származott. Némelyek az anyját (kit Palaelog Erzsébetnek neveznek) Theodosius nemzetségére viszik vissza merészen.«

Sokan az írók közül Bonfiniust követve, a honi nemes születésű Jánost az oláh *Buthi* fiának tartják és a mesék közé sorozzák azoknak elbeszélését, kik Zsigmond király törvénytelen fiának állították. Ezek közül felemlítendő a Hunyadi János eredetéről és születéséről 1708-ban Jenában kiadott értekezés szerzője, mely értekezés leglényegesebb részét az olvasó megtalálhatja Czwittinger Dávid »*In specimine Hungariae Litteratae*« cz. munkájában Hunyadi Hollós János neve alatt. Hasonlóan Fasching

Ferencznél, ki a *Nova Dacia* II-ik része, 54-ik lapján e szavakkal írja alá annak rövid előadását, értekezését:

»Corvinus János, Erdély büszkesége, oláh Buthnak nemes sarjadéka. Az atyja halála után született Lászlótól, Albert fiától, besztercei gróf, István fejedelmi házában Bécsben született.« És a 73-ik lapon: Ezen Zsigmondtól, gondolják némelyek Bonfinnal (éppen nem, ha csak a magyar Bonfint nem vette Heltai Gáspár helyett), hogy Corvinus valamely fiatal oláh nőtől itt Brassó városában fogantatott.

De ezen alaptalan vádat a tudós írók elvetik, midőn János majdnem kortársa volt Zsigmondnak s már 1379 előtt (hogyan lehetséges, holott a XIV-ik század végén született) Demeter cardinalisnál tette első próbáit. Zsigmond pedig először 1392-ben jött Erdélybe és Oláhországba, a mikor az oláhok meghódítása és a törökök elűzése után Kis Nikápolyt a Duna partján visszafoglalta.

Mit szőlünk ezekre? Kétségkívül a többek között ezen véleményben a vezérnek, Bonfinnak ismernie kellett Jánosnak és az ő fiának, Mátyás királynak, kinek udvarában írt, nemzetségét. De ő az olasz (Szegedi intésére) inkább fordította figyelmét az irály szépségére, mint történet-igazságára.

Spondanus az 1476-ik évi eseményekben méltán nevezi őt inkább nagy szónoknak, mint történetírónak; mert csaknem egyedül a Corvin dicsőség magasztalására fordítván figyelmét (ottanottan hibába esvén) ezen Corvin nemzetséget a régi római Corvinok közé sorozni törekedett, nagyobb tisztességnek tartotta Jánost egy (római vérből t. i. származott) oláh törvényes fiának, mint Zsigmond természetes fiának hirdetni: és ezen törekvésiért az én és több erdélyi ítélete szerint úgy látszik messze távozott az igazságtól Bonfini.

Véleményem szerint János, Zsigmond magyar király és római császárnak Marsinai nemes oláh leánytól való természetes fia.¹ Ezen nézetünket bizonyítják a magyar történetírók, kik között elsőnek teszem Heltai Gáspárt, ki 1575-ben Kolozsvártn kiadott Magyar Krónikájában, körülbelül a 80-ik lapon Hunyadi János eredetét ezen főpontokban adja elő:

¹ Nem akartunk törölni semmit Benkő könyvéből, de Hunyadi eredetére nézve utalunk egyszerűen dr. Werlner Mór — Évkönyvünk múlt évi XI. kötetében, és külön is megjelent — tanulmányára.

*Az Hunyady Jánosról, erdélyi vajdáról, és annak jeles dolgairól.*¹

Itt e helyen szólanom kell az Hunyady Jánosnak eredetéről és nemzetségéről, nem az Bonfinius mesternek írása szerint, hanem az igaz históriá szerént, melyet hallottunk azoktól, kiknek atyjok szolgálta régen az Hunyady Jánost és sok ütközetben forogtak vele. Mert az olasz Bonfinius, kedvesködni akarván Mátyás királynak, a rómaiaktól hozza alá az ő eredetét és olaszt csinál belőle. De a dolog nem úgy van, hanem mind ebben az írásban megtalálod írván, így higgyed az históriát igaznak lönni.

Mikoron Krisztus urunknak születése után írának ezerháromszázkilenczvenkettőben és magyar király vala az Zsigmond az Brandenburi herczeg, ki az Mária királyné asszonyt, az Ördög és Lajos király leányát vette feleségül, kiról a magyar királyság reá szállott vala. Vala akkor az Havas elüő vajdaság a magyar korona alatt, miképpen az Moldova vajdaság is. Hogy pedig az Havas elüő vajda megholt vala, marada utána két fia, egyiknek Dánnak, másiknak Mircse vala neve. És ezek ketten együtt birják vala az országot. Üdö múltván, hasonlás lön közetek és egymás ellen kezdenek támadni. Az Dán vajda eszéyt elvesztvén, török császárhoz küldé és ahoz ragaszkodék és népet kére tőle az ő atyja fia Mircse ellen. Amuráth a török császár örüle neki és gyorsan nagy erőt bocsáta neki segítségül. Látván az öcsese Mircse, hogy oly hatalmas erővel volna, megijede tőle és kiszekék az országból és Magyarországba jöve és feljöve Budára Zsigmond királyhoz. Ott szép ajándékokat mutata be a királynak és lábaihoz esvén, erősen könyörge neki, hogy ő felsége hamar látna Havas elüő földhöz, mert az ő atyafia Dán törökhöz adta volna magát.

Hallván ezt Zsigmond király, elámélnodék rajta és monda Mircsének: Ha igaz ez a hír, igen jól tötted, hogy feljöttél ide hozzám. Monda Mircse: Felséges király! Nincs külemben. És a király megérte mindene ket ründel az Mircsétől. Annak utána mindjárt népet kezde gyűjteni és elkészíté az ő seregét. És Budáról kiindulván Magyarországon által méne és beméne Erdélybe. Mikoron az Isztrigy mellett, Déván felől táborba szállott volna, ott mulata egy üdeig, méglen az erdélyi vajda felvönné az ő népit és az alföldi Hősek utána érköznének. Mikoron egy jó üdeig

¹ Heltai Gáspár e művét Benkő latinra fordította; de én a Kolozsvárt megjelent »Chronica az Magyaroknac dolgairól« cz. könyv eredetijéből írtam ki, s így régies nyelvezeténél fogva is érdekes.

ott mulatott volna, eluná az özvegységet és a komornyik inasokkal szólni kezdte az a föld felől: minemű föld volna? Szép nép volna-e rajta? Kiváltképpen ha valami szép asszoni állatokat és leányokat láttanak volna ott a környékben valahol?

Mondanak az inasok, hogy szép szömelyeket láttanak volna, kiváltképen egy igen szép leánt láttanak volna egy gazdag Boernél, kinek mássa nem volna messze földén. Zsigmond király érette bocsátá az inasokat. Mikoron elhozták volna a leánt és királylyal szömbe állana estve, monda a királynak: Felséges uram én nemes leán vagyok az Morszinai nemzetből való, ha velem közesülni akarsz, együtt megterhesüllek tőled, mint lönne annakutána magamnak és az én magzatomnak dolga? Erre legyen Felségednek előszer főgondja. Monda Zsigmond király: Ha megterhesülsz tőlem, gondom leszen reád és szép jószágot adok tenéked és magzatodnak, nemzetségedet is jobban megnemesítem és nagyobb méltóságra viszem. És hittel megígéré ezt neki és kezeadásával is megerősíté. Egy néhány nap múlva elindítá a népet és beméne Havas eluó földébe és ott szömbe víva Zsigmond király az oláhokkal és törekekkel és győzedelmes lőn ellenek és mind Nikapolig el beméne és megvéve Nikápolit és mind elpusztítá azt. Vissza jöven annakutána, esmét Erdélyen által méne és esmét megszálla az Isztrigy mellett, szinte az előbbeli helyen. Esmét elküldé az inasokat az Morszinai szép leánzóért. És monda neki a leány: Felséges uram, a mitől félek vala, szinte az esett rajtam, mert terhébe estem tőled. Az Istenért is kérem felségedet, ne hagyj immár, mert igen nagy nyavalyába leszek, vaj ki nehéz ügyem leszen.

A király mindjárt számlálni kezdé az üdőt, tehát majd négy hónapja vala, hogy vele közesült vala és ujjából kivoná az egyik gyűrőt és adá azt a Morszinának és monda neki: Semmit ne félj, ezt tartsad jegyül, evel megoltalmazhatod magadat mindenek ellen, cédulát is adok, azonközben várj Istentől és reggel bőv költséget ada neki és úgy bocsátá haza. Annakutána megindítá az ő népét és Magyarországon által ménvén, felméne Budára.

Vala ott az üdőben egy Havas eluó Boier, kinek Voik Buthi vala neve. Ez kiszekett Havas eluó földéből a nagy egyenletlenségért. Aval közlé dolgát a szép Morszinai. Az látván az ő szépségét és gazdagságát, házastársul vevé az Morszinait.

Azonközben Mircse vajda elhivatá az Voik Buthit, hogy haza jöne és megígére neki minden jószágát. Felvéve Voik Buthi az ő feleségét és haza méne vele Havas eluó földébe és ott lakának egymással. Nem sok

üdő múlva lecsék a szép Morszinai és igen szép fiat szüle Buthinak és megkereszteltvén azt, Jankulának nevezék őtet és nagy gondot visele reá az anya és szépen nevelé azt, mint Zsigmond király meghagyta vala neki.

Üdő mulva, mikoron Zsigmond király esmét bement volna Havas eluő földbe, hogy vína a török ellen: az Morszinai felvév a gyermeket az Jankulát és beméne a királyhoz és eleibe tevé a gyermeket és a cédulával a gyűrőt. Látván a ktrály a cédulát és az gyűrőt, igen kezde örülni az Jankulának és meghagyta az asszonynak, hogy üdő múlva felhozná a gyermeket Budára, ott mindenekről jó választ adna neki, mert gondját akarná rólok viselni, melyen nemcsak ők, hanem minden nemzetek (nemzetségök?) örülnének.

(III-ik rész.) Mikoron Zsigmond király minden dolgait elvégezte volna, visszatére és hazaméne Budára. Üdővel meghala az ura Morszinainak. És kijöve az ő szép fiával az Jankulával esmét az ő bátyjaihoz Erdélbe és ott lakék nálok. Üdő múlva monda az asszony az bátyjának, az Morszinai Gáspárnak: Szerető bátyám! E gyermekkel énnemem útam volna, mert fel kellene mennem Budára, de nem tudom mint mehessek, kérlek ídes bátyám, jere velem, kérlek vígy oda, mert netalán tán te sem bánod. Monda a bátyja: Jó hugom, igen messze a Buda, mi patvart járnál te ott? Monda az asszon: Vagy messze, vagy nem messze, de énnemem fel kell mennem, ha eljösök velem, nagy hasznot tész a kis Jankulának, sőt az egész nemzetünknek. Hallván ezt a Morszinai Gáspár, elálmélkodék rajta és monda: Hadd haladjon a dolog valamennyére, im gondolkodom felőle, meglássuk.

Egy néhány nap múlva az asszony mosni készül vala és letötte az Jankulát a földre, hogy ott hallgatna és játszodnék az porban. És igen erősen kezde a gyermek ott sírni. Az asszony oda méne és a Zsigmond király gyűrőjét adá a Jankula kezébe, hogy aval játszodnék és veszteg hallgatna. Mikoron egy jó ideig játszott volna Jankula a gyűrővel és ott hallgatna a porban: egy holló meglátá a fáról a szép fényes gyűrőt az gyermek kezében és oda repülvén, kikapá a gyermek kezéből a gyűrőt és felvivé azt a fára. Az Jankula hertelen igen kezde kiáltani. Az anya elhagyja a szappanozást és elfutamék (így) a gyermekhöz. Tehát nincs a gyűrő. Fel tekintvén a fára, tehát a holló orrában fénlik és ott praktikál rajta. Eljede az asszony és mindjárt a bátyyához futamék és nagy zokogással megbeszélé neki, mint járt volna és monda: Szerelmes bátyám! Megyünk? Az átkozott holló elkezdí minden szerencsénket elveszteni, mert orrában van a Zsigmond király gyűrője, melyet

jegyül ada ennekem, midőn megművelém az ő akaratját. Ha az gonosz holló elviszi a gyűrőt, nem fogja a király megállani az ő ígéletit, melyet ennekem tött. Bizony a gyűrő nélkül soha nem merek a király eleibe kerülni, sem merem a szegény Jankula dolgát előtte említeni. Jaj, jaj, hová legyek.

Morszinai is elijedvén, megragadá ijját s tegzét és elméne az hugával. Imé tehát a holló, ott van a fán és praktikál az orrával a gyűrővel. És mindjárt egy nyíllal hozzá aránza, de a nagy hertelenkedésbe hibát tőn és nem találá az hollót. Más nyílat vén és aval mellbe lövé az hollót, hogy alá esék mind gyűrőtől és nagy örömbe lönek mindketten.

Morszinai Gáspár ezokért megértvén az hugától a Zsigmond királynak minden dolgát, felvevé a hugát az Jankulával egyetemben és felvivé őket Budára. Egy napon, midőn a király alájött volna ebéd után az vár piaczára és ott morálna: az Morszinai az Jankulával oda járúlván, a királynak nyújtá a cédulát és a gyűrőt és monda: Felséges uram! Lásd meg ezeket, kérlek, felséges uram, megemlékőzzél a te ígretedről, és ne utáld meg szegény fejemet és fiadat. Könyörülj felséges uram a szegény nemzetemen is.

Zsigmond király pirúlván egy kevéssé, mindjárt az Jankulának kezdé mosolygani. Azután visszaadá neki a gyűrőt és monda: Jól töted, hogy feljöttél és hogy felhoztad a gyermeket, gondodat viselem, urrá teszem az Jankulát, nemzetedet is felemelem. És a király mindjárt hívá Bán Ferenczet és meghagyja neki: Ezeket vidd ki jó szállásra és viselj gondot reájok, meglásd, hogy minden elegek legyen; ne hagyjad felejtenem az ő ügyeket; juttasd eszembe, hogy olykoron örömmel bocsássam őket haza Erdélbe. Bán Ferencz kiméne velek és által vivé őket Pestre egy polgárnak házához és ott minden nap jól tartá őket, mintha mindennap menyekzőben lagnának. És a király gyakorta által hozatja vala a kis Jankulát Budára és csak magának löven, játszadozik vala véle. És mikoron visszabocsátja vala, nagy sok szép gyűrőket fűze a nyakára és arany lánczokkal övedzi vala be és nagy erszény arany forintokat függeszte nyakába és úgy bocsátja vala vissza.

Egy hónap múlva Ferencz bán látá, hogy jó kedvű volna a király és monda neki: Felséges Uram! Üdő volna a kis Jankulát jó válaszszal visszabocsátani. Meghígyje Felséged, a mint én arányozhatok hozzá, ha élhet Jankula, igen nagy ember leszen benne. A király mindjárt megajándékozá őtet Hunyaddal, Déván feljül és a környüle való jószággal. És mindjárt megpecsétlé a leveleket önnön secretummal. És

parancsolatot írta az erdéli vajdának, hogy beiktatná őket abba és megoltalmazná őket mindenek ellen. A hollót kedig, kinek egy arany gyűrő volna orrában, azt adá czímerül az Jánkulának és az egész Morszinai nemzetnek. És Morszinai nemzetnek szép jószágot ada az Hátzakban. (Hát-szeg). Az asszonyt kedig nagy somma arany forintokkal és egy hatlovu kollyával megajándékozá. Amellett úti költséget is bőven ada nekie. És annakutána úgy bocsátá őket nagy örömmel be Erdélybe.

(IV. rész.) Haza jövéen, mind elfoglalák a jószágokat és úgy lakék a szép Morszinai az ő fiával Hunyadon és ott felnöve az Jankula, onnét nevezteték annakutána Hunyadi Jánosnak. Az anyja is ott kezel Hunyadhoz hala meg és eltemetve van egy faluban, kinek Thelek neve, ha jól megemlékőzem felőle. Nem neveltetett fel Pesten. Az anya sem holt Pesten, hanem így van az igaz história, a mint én megírtam.¹

1.) Ezek Heltaitól, a tudós történet-írótól. Örvendjen Bonfinius, hogy Corvinusról írt előadása nem jelent meg azonnal, mert azon század emberei, kik igen jól ismerték János születését, kinevették volna. Heltai tehát, az ő idejében kiadott ezen mesét megczáfolni illetékes volt. Ezt az ítéletet egy igen régi magyar versekben írt és kiadott költői mű szerzője hagyta emlékezetben ily cím alatt: *Az Felsőleges Mátyás királynak, az Nagyságos Hunyady János fiának jeles viselt dolgairól, életéről és haláláról való szép historia. Debreczenben nyomtatattott Komlós András által. Anno Domini 1574.* Ennek szerzőjével és Heltaival egyértelemben vannak mindazok, a kik anyanyelvükön írtak Hunyady Jánosról. Nem lehet csudálkozni azon, hogy az idegen írók, még a legkömolyabbak is, kik Bonfinius és az őt követők nyomdokain jártak, János valódi eredetét illetőleg tévedtek.

2.) Nem csak közönségesen az erdélyiek, hanem különösen az osztozó testvéreknek, s magának Jánosnak és leszármazóinak folytonos elbeszélése és szájról-szájra való előadása legszilárdabban tartják fenn, hogy János a Zsigmond természetes fia volt.

3.) A hunyadi uradalom ajándékozásának ideje, mert neki nem nagykorában és érdemeiért, hanem mint gyermeknek és természetes fiának tette Zsigmond az ajándékozást. Engem táplál a remény, hogy a beállító-iktató levél, melynek erejénél fogva Já-

¹ Hogy ez az egész »szép história« mese, mely csak Hunyadi János halála után keletkezett, telítve bibliai vonatkozásokkal érdekesen mutatta ki Wertner id. tanulmányában.

nos, anyja gyámsága alatt élve az említett uradalomba beigtattott, világosságra fog jönni; mi ha sikerül: János eredetéről minden vita véget ér.

4.) Ha az oláh Buthi fia lett volna, vajjon nem Buthi névvel nevezték volna-e?

5.) Gróf Czillei Ulrik szavai, bár ellensége volt Hunyadinak, mégis nem éppen alaptalanok. Azt mondotta ugyanis, hogy János oláh, mivel oláh nőtől született; János ivadékát *kutya* fajnak mondotta, mivel nem törvényes házasságból való. De ezen születési nemtelenségét érdemeivel annyira letörölte, hogy a Magyar *Jephte* névre is (Birák XI. rész I. vers) méltán érdemes.

6.) Zsigmond jelleme, a ki mértéktelen szerelmi vágyával érdemeit is elhomályosította.¹

7.) Ajtai *Abodi* Mihály, az enyedi kollegium történelem-tanára azt hirdette, hogy e vélemény legszilárdabb ereje onnan van, hogy Mátyás király halála után az új királyválasztás fölött meghasonlottak és sokan Corvin János vezérhez, Mátyás természetes fiához hajlottak; mások ellenvetették, hogy ő szerelem-gyermek s ezért nem méltó a királyi pálczára. Erre az előbbi vélemény pártolói viszont azzal feleltek, hogy Hunyadi János is házasságon kívül született, mégis többet tett, mint a királyok; és ha a magyarok nélkülözték volna őt, *bizonyosan senki előtt sem kétséges, hogy már régen vége lett volna nemcsak Pannoniának, Norikumnak és Németországnak, hanem az egész kereszténységnek is.*

A mondottakból tehát nem következik, hogy Székely vagy Székel János (kiról Bonfinius ír a 3. decas 7-ik könyvében) Hunyadi atyja volt. De azért a mi Hunyadink is a nemes Székely családból eredett. Az a Székely János ugyanis a mi Corvinusunknak nővérétől való testvére volt (frater ex sorore) a mennyire hozzá lehet vetni Morsinai s közönségesen ez is Hunyadi Jánosnak hivatott, de ez csupán a rokonság- és katonai vitézségeért történt, melynélfogva a mi Jánosunkkal kapcsolatba hozatott.² *Ezért Székely János, tehát a második jeles János éppen Hunyad-*

¹ Palma: Notitia rerum hungaricarum pars II. pag. 126. A második kiadásban 168. lap.

² Lásd Benkő: Transilvania generalis, pars prior, tomus I. pagina 559—578. és a Közhasznú esmeretek tára (Pest, 1833.) 6-ik kötete, 366—369. l.

ról, katona Corvinus vérből való testvér, s igen vitéz tevékenységével hasonló, a mint László király oklevele tartja: Corvinus Jánost beszercezi örökös gróffá tette.¹

b.) A mi Hunyadi János születésének és neveltetésének helyét és idejét illeti, Janus Pannonius úgy véli, Hunyadon született, sírírata szerint, melyet Jánosnak írt:

Johannes jacet hic, Turcarum ille horror in armis,
Ille Gubernator, Gloria Pannoniae.

Hunniadum creat, hunc, Comitem Bisztriczai sumit,
Nandoris Alba rapit, nunc tenet Alba Julae.

De tévedett abban valamit, hogy halála helyét Nándor-Fejérvárra tette, holott Zimonyban múlt ki, Nándor-Fejérvárral szemben. Tévedett Cuspinianus János és mások is, kik születéshe-lyének Hunyadot tüntették fel. Bonfinius így ír: »Corvinus (ma-gyarúl Hollós) nevű faluban született, a rómaiak Corvin nemzet-ségébe sorozta. Majd pedig Corvinus János, az oláh Buthi fia, atyja falujában született, melyet a mi időnkben is Corvinusnak mondanak, Zsigmond császár alatt, a kiről kezdették először is érteni az ő vitézségét és lelki nagyságát. Ezen törzs azután a hosz-szú idő folyamán homályba merült, Corvinus faluban mégis újra kicsirázott.« Mi is elbeszéltük Heltaival, hogy Havasalföldén szü-letett s a Bonfini falujának sem mondunk ellene. Született 1393-ban² és anyja, mint mondtuk Erdélyben nevelte.

c.) János főöröksége a hunyadi volt, a hol egy emelkedett sziklás helyen erősséget emelt, melyet csendesen körülte folyó vizek mosnak, s művészet és természet által elannyira meg van erősítve, hogy ellenséges támadásoktól nem tart s ezzel azon egész vidéket a beütések ellen biztosította.

Végre hozzájárul ehhez a beszercezi grófság is, melyet V. László magyar király, 1452 végén örökös joggal ajándékozott Hunyadi Jánosnak és örököseinek.³

¹ Ez sem áll. A Székely-családról is kimutatja Wertner id. művében, hogy nincs semmi köze a Hunyadiakkal.

² Hunyadi János születése évét még ma sem tudjuk, s a nézetek 1390 és 1425 közt váltakoznak.

³ Olvasható ezen okmány Pray György Annales regni Hungariae című munkája III. része 125—128 lapján. Pray e művében alaposan széttépi mindazok véleményét, kik Hunyadi, Zsigmond király fiát, kéjhölgytől eredetnek állították. Palma Károly is, miután e sorokat elolvasta, véleményét (műve II. része 204. lapján) e szavakban fejezte ki: vannak döntő okok, melyek mutatják, hogy János, Zsigmondnak egy oláh leánytól való fia.

d.) János nemzetségi címere : csőrében gyűrűt tartó holló, arany mezőben. De László király ezen címerhez újat ad, melynek ezüst mezejében ágaskodó oroszlán körmeivel arany koronát szorit (Palma id. m. 205. l. szerint) a Hunyadi János gondossága és munkássága által megtartott szent koronának és az ő jogainak s hatalmának örök emlékére. De honnan vette János nemzetségi címérében a hollót? Bonfini úgy adja elő, hogy Mátyás király római elődei már régen visélték. János — így szól — nemzetségét a Corvinusok közé sorozta, a mint a nemességi címerek mutatják. Az ősi címerek még megtartják a hollót, hogy az igen régi nemzetségnek és római nemességnek jelei ne hiányozzanak. Nem költött, nem bitorolt, nem a minap kigondolt jelvényök ez. A római császároknak sok pénze mutatja ezeket.

Cortesius¹ Sándor, Corvinus Mátyás magyar király hadi vitézségéről írt versében, ezen szavakban: *Natalem praedixit avis etc.* az ő eredetét Szilágyi Erzsébetnek, János feleségének álmára viszi vissza, ki várandós állapotában egy tölgyfa alatt aludván, az újjáról kiesett gyűrűt elragadó és tölgyfára szálló, de a fa tetéről a gyűrűt az ág bimbójával vagy drágakővel a terhes nő keblére ledobó hollót látott. Schmidt András pedig úgy írja: hogy egy holló egykor elragadott Mátyás királytól egy szép gyűrűt, a király pedig nyílával a levegőben repülő tolvajt úgy átlötte, hogy az a gyűrűvel együtt a földre esett. Címerek kezdete pedig innen van. Eltérők e vélemények és mesék, holott mi fennebb megmutattuk Heltaiból az igazibb eredetet, a Zsigmondtól ismertető jel gyanánt adott gyűrűt elragadó hollóra vezetvén viszza. Ezen jelvények-, vagy címerekről ragadott a hollós név Jánosra és az ő fiára.

d.) *János életfolyásáról és dicső tetteiről* a következőket jegyezzük meg röviden. Gyenge gyermekéveiben anyja nevelte; gyermekségét Csáki Miklós erdélyi vajdánál töltötte; egy ideig Széchi Dénes zágrábi püspök udvarában tartózkodott, miután a katonaságra vonta hajlama, az Újlakiak zászlaja alatt vetette meg harci vitézségének első alapját. Majd — mondja Palma — Zsigmond császár Olaszországba küldötte, hol Philep milanoi vezér táborában két évet töltött. Innen hazatérve dicsérettel katonai hívata-

¹ Cortesius Alexander: Liber de virtutibus Mathiae Corvini, Hungariae regis bellicis. 8-r. Hagenau, 1531. (Ritka, közölve Bonfini műve függelékében is.)

lokra alkalmaztatott s mindig kitűnő szerencséjéről híressé lett. Zsigmond halála után Albert elnyervén Magyarország koronáját, miután Jánosnak, az okos tanácsadónak, a legelszántabb katonának vitészségét teljesen fölismerte, őt a katonák és nemesek sorából az ország báróinak sorába fölvette, szőrényi bánsággal tüntette ki, s tanácsát háborúban, békében kizárólag és sikerrel használta és ez Hunyadinak igen nagy tekintélyt szerzett honfiai előtt. Ulászló, Albert utódja vélvén, hogy neki hasznára fog lenni ily nagy férfi munkássága: Nándor-Fejérvár kapitánjává, temesi bánná és Erdély vajdájává nevezte ki s a törökök elleni hadfolytatást egészen reá bízta. Ő tehát magasztos hívatásának kezdetét azonnal néhány győzelemmel szentesítette halhatatlanná. Erdélyben ugyanis Szent-Imre falunál Gyulafejérváron felül, oly dicsően ütközött meg az ellenséggel, hogy nemcsak maga a fővezér Mezech bég vágatott le fiával, az alvezérrel és húszezer katonájával (a magyarok közül — Bonfin állítása szerint — körülbelül 3-ezer hiányzott) hanem Moldva és Oláhország vajdái is a magyar szent korona iránt való engedelmességre visszatérítettek. Azután a Vaskapunál, midőn ugyanis a török nem tűrhetség elölbi veszteségét és egész erejével megboszúlni kívánván, nagy hatalmú erejét, t. i. 80 ezer emberét Seabedin basa vezetése alatt Havasalföldre és Erdélybe küldötte, a mi Jánosunk, kit a törökök Jankusnak hívtak, kevés ezer katonával, igen egyenlőtlen erővel bátran felveszi a hadat s oly bámulatos győzedelmet aratott, hogy Bonfini tanúsítása szerint senki sem volt azon ütközetben, hogy magát összes utódaival gazdaggá ne tette volna. Ezen szerencsés tettek és mindkét tartománynak a török veszedelemtől való megmentéséért minden városban három napi hálaünnep rendeltetett, hogy szabadítónknak fölséges tiszteletet nyújtsanak. Minden templomban sok szákmányt, zászlót függesztettek ki, s a Vaskapunál nyert győzelem emlékére győzelmi oszlopokat állítottak.¹

Ulászló király Várnánál 1444-ben megöletvén, midőn Jánosnak az állam iránt való kitűnő érdemei és a török háborútól való félelem mindenkinek szemei előtt lebegtek, Magyarország kormányzói méltóságára állíttatott: a főbbek meghasonlása miatt megszaggatott Magyarországot nem kevésbé a hazai, mint a külső

¹ Bonfinius id. műve Decas III. liberi 5. pag. 320.

ellenségek ellen, ritka bölcsessége és vitézsége által László királynak megtartotta és növelte, teljesen ment lévén a szennyes fősvénységtől és az országos hatalomra törekvéstől. Ezen kormányzói méltóságot, melyet hét évig viselt, 1453-ban László királynak visszaadta s ekkor a besztercezi örökös grófságot nyerte. Mind ezeket és egyebeket, sőt Jánosnak majdnem egész életét magában foglalja azon oklevél, melyet László adott Jánosnak és a mely az ő származásának állapotját is világosan kifejti, midőn mellőzve, a mint különben lenni szokott, elődeinek emlékét: ékesen mondja, hogy János izzadással, vitézséggel, észtehetséggel, virrasztással oda emelkedett, a hová legtöbbször idegen segélyvel, elődek czímeivel jutottak; sőt utódainak is diszt szerzett. Isten iránt ritka vallásos félelemmel, királyai iránt hasonló hűséggel viselte magát. A törököktől kétszer győzetett meg, azokkal tizszer ütközött meg, tizennégyszer hamarjában gyűjtött sereggel véletlen csatában harczolt. Egész életét sok küzdelemben gyakorolta és a mi a nagy férfiak jutalma szokott lenni, versenytársai folytonos vádaskodásainak ki volt téve. De ezek irigységét nemes megvetéssel, s dicső tetteivel szokta legyőzni. Születésének homálya erényei segítségével a hivatalok legfőbb fokaira emelte. Meghalt Zimonyban 1456 szeptember 10-én,¹ hátra hagyván az igen nemes hősnőtől: Szilágyi Erzsébettől született fiait: Lászlót és Mátyást, kik közül ez Magyarország legdicsőbb királya lett, amaz pedig Dalmáciának és Horvátországnak bánja és atyjának utódja a határok őrzésében, Czillei Ulriknak, Magyarország kormányzójának megöletéséért (ki Hunyadi János nemzetségének kiirtásával, melyet kutyafajnak nevezett, nyíltan kérkedett) 1457 márczius 16-án Budán lefejeztetett. Teste ugyanott tisztesség nélkül temettetett el.

Mátyás királylyá választása után, Szilágyi Mihály nagybátyjuk, Gyulafejérvárra, Erdélybe hozatta és a Szt.-Mihály templomában, atyjának János kormányzónak hamvain hátul pompásan eltemettette.

7.) Hollós János, »Dacia hadistene« és az ő neje halála után Hollós Mátyás király atyai örökségeihez számította a hunyadi uradalmat. Ez pedig Corvinus Jánosnak, t. i. az ő természetes fiá-

¹ Ez hibás, mivel Hunyadi János 1456 augusztus 11-én halt meg.

nak adta. Ez a János atyja erényeinek örököse sokak pártoskodása miatt a magyar királyi széktől elesett. Nemcsak a Mátyástól neki adott, Ulászló által megerősített főhivatalokat és birtokokat kapta, hanem a Dráván túl Illyria vidékét is birtokába vette azon föltétel alatt, hogy ha öröklés nélkül hal meg, a szent koronára szálljon. De ő némi bajos ügyektől kényszerítve lemondott az illyr helytartóságról, megelégedett városaival és a birtokokkal, melyeket azon napig magánjogon tartott. Ezek között volt Hunyad városa és vára, hol néha-néha tartózkodott. Itt az ő udvarában élt (mint Palma írja, id. műve III. része 28. lapján) 16 évig az ifju Martinuzzi György barát is. János herceg miután jegyesét: Milanói Blankát elvesztette, második nejétől Frangepán Beatrixtól született gyermekei: Kristóf és Erzsébet zsenge korukban elhunytak, ő maga is 1504-ben (nem 1502-ben, mint Istvánfi tartja) október 12-én 35 éves korában meghalt és eltemettetett Szlavoniában Lepoglavában.

Igy van ugyanis sírírata: Anno 1504. Oct. 12 die hora indet nocturnali, ultimos dies Joh. Corvinus clausit extremos. Sub humo corpus ad claustrum Lepoglavae tumulari iussit. Életében e címet használta: Corvinus János, Liptovia hercege, Dalmátia, Horvát- és Szlavonország bánja. Következő évben meghalt az ő fia: Kristóf is, ki sem lépve a gyermekkorból, s benne kihalt Corrinus Jánosnak és Mátyásnak nemzetsége.

Özvegyét, miután férjét eltemette, Ulászló király Brandenburgi György örgrófhhoz adja nőül s egész örökségét reá szállította. Ez azonban néhány év lefolyása alatt az összes vagyont elpazarolta s végre minden gyermek nélkül végezte be életét.

8.) A hunyadi uradalomba a Corvin nemzetség után következett az enyingi Török család, melyből megemlítendőnek tartjuk Therek Bálintot, ki a megye ispánjai között említettik.¹

Tudniillik a hunyadi vár és uradalom urainak oly nagy hatalmuk a Corvinusok és Törökök idejében, hogy azok állítottak hivatalnokokat a megye élére. Boeskey István erdélyi fejedelem alatt Bethlen Gábor (a későbbi híres fejedelem) uralkodik Hunyadon. De 1606-ban Török Katára száll vissza az örökség, Mikó

¹ Fridvaldszky mineralogija 96. lapján idézett 1542-iki okmánylevélben Izabella királynétól.

Ferencz tanúsítása szerint. Majd ismét a Bethlen család nyerte el azt. Férjhez ment ugyanis Bethlen István egyik leánya Zólyomi Dávidhoz, a kitől született Zólyomi Miklós erősen méltatlankodott, hogy Hunyad és Illye várának fele gróf Tököly Istvánnak, Bethlen István vejének (ki Gyulafi Sámuel leányától született) jutott osztályrészül és ez volt egyik oka a törökhöz átszökésének. Ezek után minő következási joggal lépett az Apafy-ház Hunyad birtokába, nem tudom.

De az annyi úrnak hódolt, 1599-ben Mihály havasalföldi vajda parancsára elégetett városból, meg tekintve annak kincses nevű szőlejét, immár távozzunk.

9. fejezet. (§. CXL.)

A marosi kerület 91 községe: Algyógy, Alpestes, Alsó-Nádas, Alsó-Városvize, Árki, Bakonya, Balta, Batiz, Bácsi, Baczalár, Benczencz, Bokaly, Bosoród, Bozes, Bucsum, Bujtur, Bulbuk, Cseb, Csigmó, Csónakos, Dédács, Drosán, Erdőfalva, Erdőhát, Felső-Nádas, Felső-Pestes, Felső-Városvize, Gonczága, Glód, Grid, Gyalmár, Homoród, Hosdát, Jó-Valcsel, Keresztúr, Keresztény-Álmás, Kis-Álmás, Kis-Barcsa, Kis-Denk, Kis-Kálán, Kis-Oklos, Kitid, Kosztesd, Kő-Boldogfalva, Közép-Álmás, Kovrágy, Losád, Ludesd, Lunkány, Máda, Magura, Magyar-Bretteye, Martinesd, Macsó, Nádasdia, Nagy-Álmás, Nagy-Barcsa, Nagy-Denk, Nagy-Oklos, Nándor, Nándor-Válya, Nyírmező, Pad (Szpin), Petrény, Piski (Szimera), Piskincz, Pokol-Valcsel, Popesd, Porkura, Pojana, Pusztá-Kálán (Krison), Renget, Répás, Russ, Sárfalva, Sztrigy-Ohába, Sztrigy-Plop, Sztrigy-Szacsal, Sztrigy-Szentgyörgy, Szántóhalma, Szent-András, Szentgyörgy-Válya, Szent-Király, Tamáspataka, Tamástelke, Tekerő, Tompa, Tormás, Tóti, Válja, Zeykfalva.

1.) *Algyógy.* Neve 1274-ig megy vissza, a mikor egy Pál gróf (Paulus Comes de Gyógy) emlittetik,¹ ellentétben Felgyógygyal, így nevezve Istvánfitól és Faschingtól Al-Diódnak hívott mezővárost, mintegy átellenben Kenyérmezővel, a Maros nyugati, vagy ha úgy tetszik, északi partjánál, szép híret mind a régibb és újabb birtokosoknak mind enyhemeleg fürdőjének köszöni. A XVI-ik század

¹ Szeredai Antal: Notitia capituli ecclesiae Albeni is 7. 1.

elején II. Ulászló magyar király egy felső Pannónia vidékéről való Tarczianus nevű nemes embernek adta Gyógyot bizonyos feltételek alatt, a mikor ez (Tarczi) a székelyek grófja volt. De 1507-ben Ráduly havasalföldi vajdának adta a király, mivel hozzá közelebb s neki kényelmesebb is volt, Tarcziának azért kifizetvén a pénzt és átadván Magyarországon Ónod várát. Ráduly ugyanis az említett évben Budára ment s alattvalói hűsége jeléül a legszebb fajta katona-lovakat királyi módon felszerelve ajándékozott a királynak és így még inkább megnyerte. Ráduly örömmel tért vissza országába s Ulászló és fia (Istváni 4. könyve szerint) állandó hűséggel megmaradt Lajos pártján. De 1536 körül Bassaraba vajda kihalása következtében Algyógyot és kastélyát 18 falúval osdolai Kun Gáspár, budai első várkapitány nyerte János magyar királytól ajándékozás útján s tiszta beiktatással örökösei által bírta Báthory Zsigmond fejedelem idejéig, a mikor Borbély Gergely és András testvérek, mindketten katonai vezérek ezen örökség egy részébe törvényesen következtek. Ezeknek pedig mint igazi és kétségtelen örökösei említetnek a következő nevezetes családok: Nádudvari, Váradi, Barcsai és algyógyi Török. Ezen Török nemzetségnek továbbá igazi utódai: Dobai, magyar-peterdi Lugosi, benczenci Olasz és czegei Vas előkelő nemes családok és ezek az osdolai Kun és kászoni Bornemisza nemzetséggel együtt bírták.¹ Ezen két utolsó család a báró Győrfi, gróf Bethlen, Balog családokkal most (1780-ban) együtt bírja Gyógyot. A gyógyi fürdőt ismerők méltán hirdetik, hogy a természet ruházta fel ezen nevezetes ajándékkal e falu területét. A halom, mely alatt a gyógyvíz buzog, olyan, mint a darázskő.² Innen példabeszéddé vált: »Felgyógy borával, Algyógy fürdőjével gyógyít.« A kászoni báró Bornemisza családhoz tartozik nem messze innen a Bozesdnél csörgedező savanyúvíz.

2.) *Alpestes* a Balogh családnak adott előnevet.

3.) *Alsó-Városvíze*, oláhu: Orastyore; és *Felső-Városvíze* oláhu: Orastyie, Szászvárosszék határainál.

¹ Ld. Dobainál »Algyógy« név alatt. A Benkő által sokszor idézett szerző: Dobai István, a ki 1739-ben »Tisztességnek felállított oszlopa« című kis munkájában ír a hunyadmegyei családokról községek és lakóhelyeik szerint csoportosítva. Újra kiadta társulatunk 1885-ben. T.

² Tofus = morzsalékos, likacsos, mosó-fővényes kő.

4.) *Baczallár*, a Vadas és Simon családok birtoka.

5.) *Benczencz* falu, melyről az Olasz család szokta írni magát. Olasz Mihály főjegyző és tinkovai Macskási János itt virágoztak, írta Dobai. Ugy hallottuk, hogy most (1780-ban) a Bethlen és Orbán családok is birtokosok itt.

6.) *Bokaj*, az előbbivel szomszédos falu, e megye határszélén fekszik, kapivári Kapi György szabadbáró és Hunyadmegye főispánja birtoka, atyja: báró Kapi András, anyja: Gyulafi Borbára, rátóti gróf Gyulafi Sámuel leánya. Kapi György leányai: *Kapi Borbára* toroczko-szentgyörgyi báró Toroczka István, Apafi Mihály fejedelem belső titkos tanácsosa és a mezei lovas sergek generálisának felesége; *Mária*, maros-németi gróf Gyulai Ferencz, I. Apafi Mihály fejedelem tanácsosa és Közép-Szolnok vármegye főispánjának neje; *Anna* szent-márton-macskási Macskási Boldizsárnak, az említett fejedelem belső titkos tanácsosának és Belső-Szolnok vármegye főispánjának hitestársa. Több birtokos van itt, kik közül csak alsó-csernátoni Bernárd úr ismeretes előttünk.

7.) *Csonakos* vagy *Csolnakos*, falu, mely az előjogot illetőleg, Erdélyben egynek sem enged elsőséget, s mint egy kis állam az államban, Vajdahunyadon felül, homályos völgyben fekszik, népe paraszt és oláh; de a híres és előkelő, igen régi *csolnakosi* nemzetség éppen innen neveztetett, melynek udvarai, házai nemcsak e faluban, de más helyeken is láthatók, s nemzetségével igen nagy dicsőséget szerez e falunak. Mert ez az igen nemes nemzetség magát a Corvin családot, t. i. Hunyadi Jánost, a kormányzót és az ő fiát Mátyást is érinti rokonságával. Miután t. i. Hunyadi János anyja, kit Buthi özvegyen hagyott, Zsigmond kegyéből megneemesítve visszatért Erdélybe nemsokára egy más olához, *Jariszlóhoz* ment férjhez, kitől való nemes fiait: Csolnakosi Dánt, Vojkot, Pétert és Jánost kevés idő múlva (Hunyadi János módja szerént) magyarokká változtatta. E nemzetségből (a Jariszló név Csolnakosira változtatván) származott le a híres és igen régi csolnakosi Csolnakosi család, mely Corvinus Jánostól nagy mentességet (immunitas) nyert ezen falunak Csolnakosnak Magyarország királyaitól és Erdély fejedelmei is azután megerősítették ezen mentességet, s a mai napig is érvényben van. Mert ezen falu lakói adót nem fizetnek, a vármegye hatásköre alá nem tartoznak, bün-

ügyeik az úri széken, azaz földesuraik előtt folynak, fönntartatván a királyi táblához való felfolyamodás joga. Királyi pecsétek, parancsok érvénytelenek náluk, ha csak a Csolnakosiak közül a nagyobb testvérnek mint felügyelőnek pecsétje és láttamozása hozzá nem járul. A Csolnakosi urak így e helyen kis királyok módjára uralkodnak, de erdélyi többi birtokaikban, mint más nemesek a kerületek hatásköre alól nincsenek kivéve. Ezen kiváló előjoguk alapszik:

1. Egy beigtató okmánylevelen, mely 1446-ban Temesváron az Úr mennybemenetelének ünnepén költ: *Johannes de Hunyad, regni Hungariae Gubernator, consideratis et in memoriam revocatis multis modis fidelitatibus et fidelium servitiorum gratuitis meritis sinceris complacentiis atque virtuosus gestis, Nobilium Daan, filii quondam Jariszlo de Csonakos, nec non Vojk ac Petri et Joannis, filii dicti quondam Jariszlo de eadem Csonakos, possessionem Csonakos, in cuius dominio praefatus Daan hucusque more keneziatus perstitisset, cum omni iure regio donat iisdem.*

2. Az 1447-ben kelt adomány-levelen, melynek értelmében Hunyadi János ugyanazon birtokot a nevezett csolnakosi Jariszló fiainak: Dánnak, Vojknak, Péternek, (*Csorbe* vezetékeve) és Jánosnak adományozza.

3. Ugyan Hunyadi János mentesítő (exemtionalis) levelén, melyet a hadjáratra való gyűjtést és adást illetőleg csónakosi Vojknak és vele osztozó testvérének Hunyadi Jánosnak a maga és László és Sandrin fiainak, nem különben Jariszló Dán személyekben 1448-ban Karánsebesen adott és engedett, melyet az erdélyi fejedelmek is megerősítettek.

Hunyadi János mentesítő (exemtionale) levelét, melyet csolnakosi Vojknak a Hunyadi János osztozó testvérének és László és Sandrin fiainak és Jariszló Dánnak 1448-ban Karánsebesen adott átok alatt, Csolnakosi András folyamodására Báthory Gábor Kolozsvárt 1609-ben, április 29-én megerősítette. Viszont Apafi Mihály a radnóti kastélyban 1677 szeptember 9-én Csolnakosi András János, Miklós Bálint, Mihály és Péter kérésére megerősítve kiadta, s a fogarasi országgyűlésen 1678 február 22-én ki is hirdette.

4. Mátyás király mentesítő levelén alapszik a Csolnakosiai előjoga, melylyel Csolnakosi László és Sandrin, Dán és Jánosnak valamint lengenei Dragotha Miklósnak és Szilvási Mihálynak és Demeternek említett László és Sandrin osztozó testvéreiknek birtokait: Csolnakost és Felső-Szilvást és a lengenei részjóságokat illetőleg Hunyadvármegyében a hátszegi járásban, Budán 1466-ban keltezve adott ki. Ez a *Felső-Szilvás* és *Lengene*, ma Lindsina nem a Csolnakosi családé, hanem a régi adományosok (donatarii) leányágon leszármazott utódaiké; a közterhek hordozása alól sincsenek kivéve, a vármegye hatásköre alá tartoznak. E szép kiváltságokkal csak Csolnakos falu dicsekszik és a különös előjogokkal a Csolnakosi nemzetség, mely a Corvini jelvényekkel is (u. m. a csőrében gyűrűt tartó hollóval) van díszítve. Ez ismertető jegy (tessera) használatát Corvinus János mind Hunyadvármegyének, mind pedig az anyai javakban vele osztozó testvéreinek átengedte s ezek is, az is megtartották és használják. Alaptalan tehát, hogy a nemzetségi hollós czímerhez a gyűrűt Mátyás király adta volna hozzá, midőn atyjának Jánosnak czímerei Erdélyben némely templomban és más házakban ma is láthatók, s ezek az ellenkezőről győznek meg.

A felhozott két mentesítő oklevelet,¹ melyeket felső-szilvási ifj. Balia Sámuel, Hunyadmegye rendes jegyzője, jogi, bölcsészeti, theologiai és más tudományokban igen képzett férfi között velem, (mely engem nem ismer és semmit sem követelhet tőlem) elégnek ítéltém felhozni s röviden megvilágítani.

Mint hogy a *Keneziatu*s szokása vagy joga említésbe jött, úgy vélem, arról röviden szólni érdemes. Kenéz vagy Chenéz magyar szócska, összetéve, *ki* és *néző*, azaz: kinéző, kitekintő, tehát kinéz vagy kenéz felügyelőt vagy bírót jelent.² Állításunk kiténik Izabella királyné idézett leveléből (Friedvalszy: Mineralogia 97-ik l.) és egy későbbi békési beiktató okmányból, melyekben ugyanis néhány községnek felügyelői vagy első bírái kenézeknek neveztetnek, másként a temesi bánságban a községek felügyelői

¹ Ezen exemtionalis levelek ezen 140. §. alatt és az első, vagy generalis rész I. kötete 559—570. lapján egész terjedelmökben le vannak írva.

² Ez csakugyan bírót jelentett Erdélyben és Délmagyarországon, de a szó maga szláv; *kneaz*, *knyáz* és vajdát, ezért jelent minden szláv nyelvjárásban. Benkő magyarázata természetesen üres etymologizálás.

vagy bírái mainapig egyjelentésű a *bírói* vagy *felügyelői joggal*; következetesen azon nemesek, kiknek birtokot adtak kenézi joggal, nemcsak úri székkel, hanem rendes bírói hivatallal, azaz másként az egész megyei hatóságot illető jogkörrel bírtak; a reájok ruházott birtokokban az uralkodókat illető ötvened adó fizetést, katonáskodást a szokott adókat, pénzgyűjtéseket a kenézi jog alatt álló birtokok népei és jobbágyai teljesítették, de különben a kenéz-urak hatás- vagy jogköre alatt állottak, azoknak jobbágyi szolgálatot teljesítettek. A kenéz birtokok pedig ilyen joggal nem szoktak az egész utódokra szállani, sőt a fiakra is ritkán. Az előre bocsátottakból következtetjük, hogy a híres Csolnakosi család a kenéz jogot ma is (1780) élvezi Csolnakos birtokán, melyet, királyi joggal is neki levén adva, bír. Végre lépünk ki már Csolnakosból, melynek neve a hajdan itt készítettetni szokott csónak, vagy csolnak szóhoz fűződik.

8.) *Dédács*, oláhul *Biszkare* vagy *Piszkare*, maros-németi gróf Gyulai generális birtoka.

9.) *Losádi*, másként *Losád*, e megye nevezetesebb községeinek egyike. Dobai szerént négy jeles katona-férfinak ajándékozta hajdan 400 évvel ezelőtt egyik magyar király. Ezek közül egyik a báró Győrfi család alapítója volt. Ezenkívül a Márton, Fekete és Farkas nemes családok. E község leírásában említi Dobai, nekünk pedig különösen meg kell említenünk a nagyváradi Veress nemzetséget, melynek szép öröksége van itt.

10.) *Nagy-Barcsa*, a báró és főnemes Barcsaiak nemes öröksége, a honnan szokták magokat íratni is. Kastélyát 1611-ben Forgács Zsigmond generális serge feldúlta. Barcsay Ákos is itt lakott fejedelemsége előtt, utána pedig az ugyanazon nevezetes és igen régi családból való jeles hős: Barcsay Mihály, I. Apafy Mihály belső titkos tanácsosa, Fehérmegye főispánja, sereg-vezér birta, kitől származtak: Barcsay Mihály, Sándor és Gergely, zarándi főispán, kegyes és igen gazdag hős. Valóban sokan s mások is virágoztak s virágoznak ma is e szép nemzetségből.

11.) *Nagy-Oklos*, jó hosszú falú, nevezetes jóízű boráról, színe ha vagy egy évet kitarat hasonló az aranyhoz, fejfájást nem okoz, hanem mondják, hogy megmelegítvén a gyomrot, hólyag húzásra hajlandó.¹

¹ Friedvalszy: Dissertatio de Skumpia.

12.) *Piski*, régen *Pispüki*, oláhul Szimere, a Sztrigy mellett. Előbb Barcsay-birtok volt, később házasság útján Bánffy. Nevezetes Barcsay Ágnes (gróf Bánffy Dénesné) kastélyáról, a ki Barcsay Gergelynek Naláczi Sárától született leánya.

13.) *Piskincz* oláh falú, ezen megye egy más kis részecskéjével Szászvárosszék területén, fekvése arra mutat, hogy ez a szék hajdan Hunyadmegyéből szakadt ki.

14.) *Popesd*, a XVII-ik században Pap-Almásnak hívták a Compilata Constitutio 4-ik része 11-ik czikke tanúsítása szerint, melynek erejénél fogva ez a különben kincstári birtok alpestesi nemes Balog Máténál hagyatni határoztatik a haza jólétére tett különböző szolgálataiért; de korunkban már a magyarok is oláh névvel Popestynek hívják Popesdet. A mint Dobai írta, e falut a nagyváradai Gargócs család bírta és bírja.

15.) *Sárfalva*, oláhul Saulej, vagy Saulesd.

16.) *Szántóhalma*, Macskási birtok.

17.) *Tamástelke*, az Egregy mellett, Pogány József bírja.

18.) *Zeykfalva*, a Sztrigy folyó mellett, gabona és borteremő kellemes helyen fekszik, több századtól fogva a zeykfalvi Zeyk főnemes család birtoka; 1404-ben kelt új adománylevellel Zsigmond király megerősítette Zeyk Lászlót, Zeyk Péter fiát; Péternek atyja volt Zayk, 1377-ben atyai örökségről kelt oklevél bizonyítása szerint. A Zeyk nemzetség ugyanis ezen Zayktól kevésbé megkülönböztetve hozza le a régi leszármazási ágait. De az előbbi századokból is nem kevés nevezetes elődöt számláltak. Hogy Zeyk István és András testvérek 1131-ben Zeykfalvát bírták, mutatja ezt azon alku-okmánylevel, melyet Zeyk István 1633-ban a gyulafejevári levéltárból napfényre hozott. Továbbá, hogy egy Zayk és az ő édes testvére János 1096-ban, Zayk István 1046-ban éltek, igen régi oklevelek bizonyítják. Sőt hogy 1010-ben is élt egy Zayk nevű, mutatják a hunyadmegyei tisztekkel kötött szerződések.¹ Jogosan dicsekedhetik ezek szerint nemzetsége ritka régiségével a Zeyk család, melyből való a nagymíveltségű és kegyes Zeyk Dániel, az erdélyi királyi ítélő tábla elsőrendű főjegyzője.

¹ Ez állításnak tudományos alapja nincsen, mert eddig oklevelesen a Zeyk családot a XIV-ik század közepénél feljebb időre nem lehetett felvinni.

A kenéjzjog megvilágítására is szolgál a Zeyk család okmányaiból vett amaz adat, hogy Zeyk Miklós és Péter *Felkitid*, *Alkitid* és *Aklus* birtokokban 1377-ben kenéz-joggal meghagyatnak; Mihály Zeyk Miklós fia, megint Zeyk Péter fiai, nem különben Dumbroviczai Péter, fiával Mihálylyal Dumbrovista és Ladomér helyeken 1505-ben kenéz joggal statualtatnak csak ők magok; a két Kitiden és Akluson pedig az ők utódaik is.

10. fejezet. (§. CXXI.)

III. A **Maros-völgyéről.** A Maros völgyében van három város: Déva, Dobra és Illye, falu pedig 122.

11. fejezet. (§. CXXII.)

Déva igen régi város, a dévai uradalom (és régen báróság) feje, magyar, oláh és bolgár telep, a helvét hitvallásúak templomával, a barátok klastromával, e megye continua táblájával, a nemes mágnások házaival, vásárral s egyebekkel virágzik. A vár egy magas sziklahegy csúcsára építve a város mellett, a Maros termékeny völgyére néz le.

NB. A várban a déli oldalon e felirat olvasható: Franciscus Gezti, de eadem Gezt, 1582. És egy másik: QVae teMpora Des-trVXerVnt, VLIsses TransyLVanlae GeneraLIs soLertla restaVraVIt.

Magyar értelmé: A miket az idő lerombolt, Erdély Ulissese¹ helyreállította.

1. Ki tudja Déva eredetét? Dobai (nem tudom minő szerző után) úgy véli, hogy Diva Faustina Marcus, Aurelius császár neje építtette a várat, s ezért neveztetett e névvel. Némelyek pedig úgy tartják, hogy Decebal dák király építtette és régen *Decidavanak*, Decebál hegyének nevezték (az a hit ugyanis, hogy dák nyelven hegy = *dáv* vagy *dává*-nak mondatott) s ebből maradt fenn a *Déva* név. Ebből azonban semmi bizonyost nem következtethetni.

¹ Ez a XVIII-ik század közepén is szerepelt gróf Braun Miksa Ulisszes erdélyi főhadparancsnok volt, a ki a várat 1752-ben megerősítette és annak emlékére e ma már nem létező kronosztichont tétette.

Mondják meg az angolok, hogy az ő Déva-jok (a chesteri grófságban) honnan kapta nevét? Nekünk talán segítni fognak. Vagy segít a dévai vár harangján levő felirat: Tekintetes és Nagyságos iktári Bethlen István ur, Hunyad és Máramarosvármegye örökös főispánja csinálta e harangot az illyei szent ecclesia használatára, 1646-ban.¹

2. Déva városa és a dévai uradalom régi időkben a korona javakhoz soroztatott, melyek tiszta kincstári javaknak (*purae fiscalitates*) nevezettek. Később pedig szabadbárai joggal és czímmel bizonyos személyeknek adatott. Így Geszti Ferencz, anyai ágon Báthory Zsigmond fejedelem rokona, 1581-ben Erdélybe jött és Déva várával ajándékozott meg. Geszti után Bocskay Istvánnak adatott a város. Ugyanezen várat 1601-ben Erdély rendei Basta Györgynek ajánlották föl Mihály oláh vajda ellen tanúsított segítségiért.² Azután Erdély fejedelmei többnyire magok bírták a többi kincstári javakkal együtt; 1650-ben a kincstári javak összeírásakor a következő helyek tartoztak ezen uradalomhoz: Déva város, falvak pedig: Szántóhalom, Szentandrás részjóság, Asszu-Almás, Kersést, Popest, Nagy-Muncsel, Brettyelin, Kaján, Kozolja, Herepe, Aranyos, Vulcsed, Jófő városa, Gerend, Hunyadbun, László Brettye, Szász-Disor, Mihályesd, Alsó-Laposnyak, Sztanczest, Pláj, Radulesd, Fagyultén, Veczel, Felső-Braznyik, Alsó-Braznyik, Roskány és Bánk; majorságok (*praedia*): Szilistye, Dragice, Tyej, Bukuresd, Lesesd, Sesz, Korom, Sztregonia. A fejedelmek hatalma alatt levén az uradalom bizonyos számú puskás³

¹ Elöttem e mondat értelmetlen. Az angolok magyarazzák meg nekünk, a Déva nevét, vagy a várharang felírata? mely újabb keletű s az illyei ecclesianak készített? Ezzel, nézetem szerint, *Déva* neve kiderítésének lehetetlenségét akarta kifejezni Benkő!?

² Bethlen Farkas id. m. XI-ik könyve 6-ik l.

³ A puskásokról a *Compilata Constitutio* 20—21-ik edictuma így szól: »Hogy Nagyságod a haza szolgálatjára bizonyos számú jó puskásokról *providéal*, ebbéli cselekedeteit is Nagyságodnak több haza javára nézendő dolgokkal együvé számlálván, alázatosan megiszolgáljuk, *approbáljuk* is, hogy Nagyságod kétszázat *nobilitál*-hasson a *fiscalis* jóságokból, úgy, hogy maradékjok is a fejedelemnek és a hazának azon állapotban szolgáljanak, tartozván azokat a puskásságra megtanítani, kik is az országnak, fejedelemmel együtt, hittel legyenek kötelesek.

A *fiskális* jóságokból *nobilitál* tatott puskásokról 1668-ban írt marosvásárhelyi 30-ik *articulust* minden részeiben *confirmáljuk cum hac declaratione*: hogyha találtnak közülök olyanok, kik mind *nobilitatio*-jokkor írt *conditio*-jok ellen cselekedtenek, mind pedig más színes mesterségekkel akarják a *fiscust* és az országot *defraudálni*: azon helyeknek főtiszteitől visszavitessenek a jobbágságra.«

találtatott abban. Ezekről az 1670-ik évben Gyulafejérvártt december 1—19-ike közt tartott országgyűlés 11-ik czikke így szól: »Hunyadvármegyében a dévai jószágbúl, a mely huszonhárom puskások nobilitáltattak, hogy kapuszám közé contribuáljanak, nem capitatum, közönségesen végeztük.«¹

3. Nagyobb kincstári jogokat bír ma ezen városban Daniel Sófia, Erdély kormányzójának, néhai Haller Jánosnak özvegye s több más mágnás és nemes is van, kiknek a város házakat és örökségeket adott. Ilyenek: Macskási, Daniel, Bethlen, Veress, Ribiczei, Pogány, Balia, Vajda, Váradi, Kis, Harsányi stb.

4. Végre, a városon, melyről némelyek kevésbé helyesen írták, hogy kőfallal van kerítve három templom van, egyik a helvét hitű magyaroké, másik a bulgároké, a város azon részén, melyet *bolgárváros*-nak hívunk és a mely a Ferenczrendieké. Harmadik a görög szertartású oláhoké. Hetivásár szombat napon van; szőlőhegyei: *Veresmál* és mások: jó bort teremnek.

A vár kútja felett e felirat:

Me aedificat Stainville, illis ut porrigat undam
Vincere qui cupiunt Turcas, arcemque tueri.
Fortiter indomitos quoque debellare rebelles.

12. fejezet. (§. CXLIII.)

Dobra, katona város, a Maros azon partján fekszik, a melyen Déva, utolsó Erdélyben Temesvár felé. Van posta állomása és a határszéli lovasság szállása.

1. E város, vagy inkább ennek régi erőssége mutatja nevét, hogy a szlávok építették, mert itt van a bejárat Erdélybe a Bánáthból s ezért *Dobra* azaz *Bona* (alatta értetvén: *Cseszta via*²) ámbár Friedvalszky (id. műve 5. lapján) határozottan állítja, hogy ezen út nehéz.

Nem tudom, vajjon erről, vagy az illyei erődről, vagy valamely másról írta-e Bethlen Farkas IV-ik könyve, 558-ik lapján:

¹ Szilágyi: Erdélyi országgyűlési emlékek 15. köt. 172. 1.

² Szegedi szerint: *Syn vitae Belae* IV. §. 66.

E közben a törökök Erdélyben Déva és Lippa között alkalmas helyen Erdély megfékezésére erősséget kezdettek emelni és katonasággal megrakták. Ezen erősséget Török János és Bethlen, a török őrseget leölvén, feldúlták.

13. fejezet. (§. CXLIV.)

Illye városa és romvára Dobra városával átellenben a Maros másik partján, nem kevésbé mesterség, mint természet által megerősítve és a megelőző században határszéli erősségnek tartott, Bethlen Gábor Erdély fejedelme születéséről nevezetes.

1. A várnak és uradalomnak szerzője a XVI-ik században iktári Bethlen Farkas volt, kinek fia Bethlen Gábor *Illye* várában látta meg a napot. Ennek emlékét ugyanazon ház, melyben született ugyanott arany betűkkel ma is mutatja.¹

2. A XVII-ik század közepe felé határozottatott *Illye*re nézve, hogy *Illye* vára a hozzá tartozó javadalmakkal előbbi birtokosaiknál maradjon ugyan, de midőn már igen határszéli hely lett, »ha mikor a fejedelmek akarják, kezekhez vehessék, de úgy, hogy mást igazságosan hasonló jószágot, vagy kastélyt adjanak érette, mely ha szintén *fiskálisok* közül való volna is, örökös igazsággal adhassák az *illyei patronusnak* vagy annak *successorinak*, azok is a szerint bírassák; de azalatt az *illyei* pessengeroknak ország előtt *publice* lött assecuratiojok szerént is, zálogos és hiteles hazafiait tartsanak, kapitányt és porkolábokat és continue 30 számú jó fegyverfogható praesidiariusokat, kik a fejedelemnek és országnak hittel is kötelesek legyenek, s valamikor a fejedelmek akarják, azokat meg is mustrálhassák és ha a szükség kívánja, praesidiumokat is küldhessenek beléje, a pessengerok azokat mindenkor bebocsátani tartozzanak.«²

3. Az 1714-iki összeírás szerint a romladozott *illyei* kastélyban még láthatók voltak az északi és középső házak az alattok volt pinczékkel, a többi épületek összeomolva és romolva. Összeíráttak a gyümölcsös, veteményes vagy zöldség, csűrös-kertek.

¹ Lásd Koncz József: Maros-Illye vára és uradalma 6. 1. Évkönyvünk 1899-iki X. kötete 125. lapján.

² *Approbata Constitutio Pars III. titulus 62. articulus 1.*

Jövedelem: a malom, húsvágás, vám és hetivásárból, halászat, szőlő, mező, szántóföldek, rétek, erdők, makk és tizedből: búza, zab, kender, törökbúza, méh, disznó, juh, korcsmálásból stb. Ez kitett évenként mintegy 1195 magyar forintot. Szolgálattevő jobbágy 68, zsellér lakhelylyel 35, zsellér lakhely nélkül? Az uradalom tiszti személyzetének évi fizetése állott körülbelöl 530 magyar forintból.

14. fejezet. (§. CXLV.)

A 122 község neve: Abucsa, Alun, Almásd, Alsó-Boj, Alsó-Lapugy, Arany (Uroj), Aranyos, Bábolna, Bácsfalva, Baltessd, Bánk (Selistye), Bánpataka, Bástya, Batrina, Berekszó, Boholt, Bozes, Bós (Gyulakuta), Boja-Birz, Breáza, Branyicska, Brettyelin, Bun, Bunyilla, Bucsak, Burzsuk, Burjánfalva, Cserbél, Cserbia, Cserisor, Cserna, Csertés, Csertésköz, Dumbravicza, Fadseczel, Fortere, Felső-Boj, Folt, Felső-Lapugy, Feresd, Fentőág, Farnádia, Furksóra, Fúzesd, Fűjesdbogare, Giulesd, Glód, Glódhátja, Godinesd, Golyes, Grosz, Guraszáda, Gyalár, Gyálumáre, Gyertyános (Kerpenyes), Haró, Herepe, Holgya, Hosdó, Kaun, Kajanel, Kéménd, Kerges, Kersecz, Kecskedága, Kis-Muncsel, Kis-Rápol, Kotesd, Kozolja, Lapusnyak, Lászó, Lelesz, Lesnye, Lindsina, Magyar-Brettye, Magyarósd, Maros-Németi, Maros-Solymos, Merisor, Mihalyesd, Mikanesd, Nagy-Ág, Nagy-Muncsel, Nagy-Rápol, Nyavalyásfalva, Ohába, Petresd, Plop, Pojána, Pojenicza-Tomi, Pojenicza-Vojni, Radulesd, Rákosd, Roskány, Ruda, Runk, Szakamász, Száraz-Almás, Szelistye, Szelistyora, Szirb-Valje, Szocsesd, Sztánccesd (Ohába), Szteregonya, Sztojenyásza, Szuhódel, Szuliget, Tatarsd, Telek, Tisza, Toplicza, Tirnáva, Tirnavicza, Tyej, Ulyes (Kuljes), Valisora, Vormága, Veczel, Viszka, Vorcza, Vulcsesd, Zalasd, Zám.

1.) *Arany*, oláhul Uroj, régi falu a Maros partján, régen *Aranyvár*, de már a várfalaiból és köveiből új házakat építettek a birtokosok a szomszéd falvakban. E vár is a Kapi György volt, ki megfogatva s vasba verve halt meg. A Sztrigy a szemben álló parton szakad a Marosba.

2.) *Bábolna* a báró Naláczi család öröksége. A falu felét báró Naláczi Józsefné bírja fiával Károlylyal, másik felét pedig

Naláczai Elek és József báró s Naláczai Lajos özvegye. A bábolnai bornál nem iszik jobbat Erdély, melyet a *Ples* és *Borkút* nevű hegyek ontanak bőven. E község Valea nevű helyén van meleg forrás, melyet kenderáztatásra használnak, mit ha mívelnének felérne a gyógyvízzel.

3.) *Berekszó*, Tisza László, Bajoni Ferencz, Szemere Márton örökségeivel volt híres néhány év előtt Dobai szerint, ki azt mondja, hogy a Tisza család több más nemzetséggel kénytelen volt a török pusztítások miatt Magyarországon régi birtokait elhagyni.

4.) *Bojabirz*, oláh falu, a dákok igen régi királyától *Boerebista*-ról kapta nevét,¹ kit Bonfin *Birebiska*-nak, mások *Berobista*-nak, Strabo pedig *Baerebista*-nak nevez.

5.) *Branyicska*, kapucskát, vagy kis kaput jelent, mely név, úgy látszik az ide vezető útról ragadott reá. Illye városán felül a Maros északi partján fekszik. Szegedi szerint szláv nyelven *Tótváradgyá*-nak, Tótvárhídjának nevezték. Bethlen Farkas írja, hogy Báthory Zsigmond 1595-ben nemesekből és katonákból álló erős csapatot küldött ide, mely az ide helyezett mintegy 200 főből álló török csapatot hamarosan levágván, a várost kezéhez vette. Azt is följegyezte Bethlen, hogy 1594-ben Báthory Zsigmond katonái Szalánczy Lászlót, ki többször volt a török portán követésben, itt saját udvarában részekre darabolták.

Kik voltak ezen község és kastély birtokosai, nem tudjuk. Szalánczy ezek közül volt, Bethlen Farkas azt mondja, hogy Branyicska és Alvincz kastélyai a Martinuzzi György baráté voltak. Végre a Jósika család birtokába jutott, mely a Bánátban Temesvár vidékén a külön álló hegyre rakott Zsidóvárát 60 egész faluval bírta egykor. És már a báró Jósikák Branyicskáról íratnak, t. i. báró Jósika Gábor, Istvánnak Füzi Borbárától való fia, katonai vitézségeért Branyicska kastélyát jutalmúl kapta a fejedelemtől Branyicska címmel. Gábornak Keresztesi Zsuzsánnától fia Ist-

¹ Magától érterődik, hogy: csakis Benkő véleménye és szóficzama szerint, mert e községnév szláv hangzása nyilvánvaló, és Boja-Birznek semmi köze a dákok híres királyával Boiribistával, ki a rómaiakkal a K. e. évszázadban oly nyomatékosan tudá éreztetni hatalmát. Boja Birz neve a bányászatra utal, minthogy itt is, mint Kis-Muncsel alatt ólom-ezüst érczetek bányáztak a régiek. T.

ván; Istvánnak Szalánczy Annától Imre, Tordamegye főispánja és III-ik Károly egyik lovas ezredese és Imre testvérei: István és Dániel; Imrének Rácz Krisztinától fiai: Mózes és József; Mózes alezredesnek Wesselényi Máriától (Wesselényi István leányától) Imre, Dániel és Mária. A XVI-ik században nevezetes volt ezen nemzetségből Jósika István, Báthory Zsigmond kancelláriusa, kinek parancsából ugyanezen István 1598-ban Szathmáron lefejeztetett.

6.) *Cserna*, a hasonnevű folyónak adott nevet, vagy attól kapta nevét.

7.) *Csertés*, Friedvalszky szerint aranyáról nem utolsó helyen áll.

8.) *Folt*, kastélyával és hozzátartozóival s lazurai uradalmával öt századon felül a nevezetes Folti családé volt, mely ezen XVIII-ik században Folti Bálintban fiúágon kihalt. Most a Bethlen családé nagyrésztben s Bethlen Gergely kastélya díszíti, kinek gyermekei Nalánczi Borbárától: Lajos, László, Gergely, Ferencz és Borbára. Sajnálandó, hogy a partot, hol a község fekszik, a Maros kiáradáskor nagy mértékben mossa hullámaival s némely épületek omlással fenyegetnek.

9.) *Hosdó* Hosdátrol nevezetik.¹

10.) *Kéménd*, némely iratokban *Kimid*. Előbb a Kéméndi nemzetségé, melybe házasság útján bejutottak: lesnyeki Dobrai Péter Hunyadmegye főispánja és Vajdahunyd várkapitánya; továbbá a kéméndi Váradí és Dédácsi családok. Kéménd lakosai savanyúvizet használnak.

11.) *Kérges* oláh község, jó cseresznyével dicsekszik.

12.) *Lesnek*, a Teleki, Tornyai, Szeredai, Gargócs, Ribiczei családok birtokosok itt.

13.) *Magyar* vagy *Maros-Brette*, Illye és Branyicska között a Maros északi partján.

14.) *Maros-Németi* oláhu Mintyie, Déván alól, a Maros ugyanazon bal partján. E községet nevezetessé tette a maros-németi gróf Gyulai nemzetség, melynek érdemei a békében, de különösen a háborúban nagyok. E dicső és igen régi nemzetség alsó

¹ *Hosdó* sem vonatkozik Hosdáttra. Mindkettő ősi község.

Magyarországból jött Erdélybe, elhagyván ott a török nyomás és pusztítás miatt igen terjedelmes örökségeit. Legnagyobb hőseit, hadvezéreit, Achilleseit a haza erősítésére és boldogítására szülte. Ezek Gyulai Ferencz váradi kapitány, Pécsi Simon kanczellár veje; ennek fia: Ferencz I. Apafy Mihály tanácsosa és Udvarhelyszék főkirálybírája; Ferencznek első nejétől Barakonyi Klárától Gyulai Ferencz generális, kinek igen kegyes Bánfy Mária grófnétól, gyermekei: ifj. Gyulai Ferencz ezredes ivadék nélkül halt el, Gyulai Sámuel, Mária Terézia kiskeresztes vitézrenddel díszített, cs. kir. kamarás generális igen művelt és tudós ember. A főntebb említett Ferencznek második nejétől báró Kapi Máriától fia: gr. Gyulai István, kinek utódai: Gyulai Ferencz generális, Gyulai József kővárvidéki főkapitány és Gyulai Lajos.

Nevezetes e nemzetségből Gyulai Mihály követségeiről a török császárnál 1566 körül.

15.) *Maros-Solyomos*, átellenben Déva városával, sókereskedőhely, a Barcsayak birtoka.

16.) *Nagy-Ág* vagy Szekeremb, bányahelység, ásott aranybőségéről híres.

17.) *Nagy-Rápoll*, Dobai szerint ezelőtt a Tárnok, Macskási család volt főbirtokosa, mely után a Jósika, Horváth (Széplaki), tanesi Földvári családok következtek, most pedig 1780-ban a Nemes, Jósika, Győrfi, Sándor, Földvári családoké.

18.) *Plop*, oláhul nyár- vagy jegenyefát jelent.

19.) *Rákosd*, katonafalu, nemes és mentes lakói vannak, mint Nagy, Farkas; egészséges cseresznyéjeiről nevezetes.

20.) *Roskány*, özvegy Haller Jánosné birtoka, papiros-malmárói híres.

21.) *Veczel*, az a vélemény, hogy Decebal nevéből van neve elrontva. Erre vonatkoznak Fasching szavai (Vet. Dac. pag. 64.) Bohamb »Notitia Hungariae« című munkájában egy igen régi ezüst pénzt említ, melyet Luckius Atilláénak tart, ő maga (Bohamb) pedig Decebalénak, mert a pénz felírata *Vetzel*-t Decebal rontott nevét mutatja. A pénz másik oldala egy vonallal talán a Sztrigy folyót jelenti, melyben Decebal kincseit elrejtette; a vonal mindkét részén levő mező pedig Dacia termékeny földét. Nehezen elfogadható azon nézet is, hogy az említett pénzen levő

név és czímer Atilláé.¹ Mert Atilla, mint Ricius írja s Thúróczi és Kézai krónikái is mutatják, hadi czímerül a paizsokon és zászlókon a fején koronát viselő madár képét, turult (astur coronatus) hordoztatta. E czímer a magyaroknál (Bonfin, Dec. 1. Liber 3. szerint) egész Géza vezér koráig fenn állott.

De én ez ügyet mellőzöm, midőn Elzászban is van nemes Vezel család, mely ugyanezen nevet és czímert követeli magának. Nehéz tehát eldönteni, kinek tulajdonítható a nevezett pénz. E falu területén ásnak ki római felíratú köveket, jelvényeket s más római telep emlékeket.

22.) *Zalasd*, egykor a Zalasdiak nagyhírű családjáé.²

15. fejezet. (§. CXLVI.) Egyházi ügyek.

A római katolikusoknak e megyében van egy esperesi kerületök (districtus) a hunyadi, mely négy környékből (parochia) áll. Az ev. reformatusoknak a hunyadi vagy dévai esperesség (diocesis) 29 parochiával. Sokkal nagyobb számmal vannak az oláhok, mint az előbb említettek.

1.) Katholikus parochiák: 1. *Déván*, melyet a bolgár barátok gondoznak; 2. *Dobrán*, ugyanazon ferenczrendiek gondozása alatt; 3. *Hátszegén*, hol ezen kerület főesperese székel. Itt is vannak ferenczrendi atyák. A katolikus hívek lélekszáma 1766-ban: a férfiaké 185, a nőké 202; a leány egyházakban: férfi nemen 437, nőnemen 379.

2.) Az ev. reformátusok ezen kerületben az 1766-iki összeírás szerint:

Az anya- és leányegyházak nevei.

Lelkek száma
férfinem nőnem

1. Déva	152	175
2. Alpestes, Felpestes, Tamástelke, Keresztúr	140	176

¹ A *Veczel* Maros-Németi közt állott s a vasut által és keresztül vágott római castrum *Micia* nevét csakis történelmi és régészeti társulatunk létezése óta sikerült kideríteni a maros-németi ref. templomban látható római felíratos kő segítségével. Azelőtt *Veczelt* római származéknak képzelve *Decebal* nevével próbálták összekapcsolni. Atillának csak hamisított, illetőleg most utólag gyártott pénzei ismereteseek.

² Bethlen Farkas X-ik könyve 388-ik lapján.

3. Rákosd	215	194
4. Vajdahunyad, Csolnakos, Bujtor	69	52
5. Hosdát, Nádasd, Batiz	115	129
6. Zeykfalva, Russ	10	7
7. Hátszeg, Nalác-Vád, Farkadin, Gotesd	75	84
8. Nagy-Pestyén, Osztró	32	37
9. Klopotiva	28	25
10. Felső-Szálláspataka, Fejérvíz, Maczesd, Bajesd	54	72
11. Borbátvíz, Ponor, Serel	39	42
12. Galacz, Puj, Russor	20	27
13. Orlya-Boldogfalva	12	9
14. Oláh-Bretteye	8	6
14. Kitid, Baczellár, Szent-György	19	27
16. Bácsi, Piski	52	35
17. Losád, Martinesd	375	282
18. Algyógy, Bokaj, Gyalmár, Mada	79	82
19. Rápolt, Arany	93	76
20. Folt	18	11
21. Bábolna	13	20
22. Kéménd, Haró, Berekszó	180	194
23. Maros-Solymos	30	29
24. Illye, Magyar-Bretteye, Branyicska	48	84

Zarándmegyében.

25. Kőrösbánya	105	119
26. Ribicze	43	39
27. Brád	64	76
28. Kriscsor	19	21

Összesen: 2157 2174

A vajdahunyadvidéki egyházi kör esperesei:

1. Császár István vajdahunyadi pap 1620—1622 körül.
2. Uzoni Boldizsár, dévai első pap, 1634-től fogva.
3. Sóti János, dévai lelkész 1657-től.¹

¹ Sóti János 1663—70-ig ujhelyi pap, innen írja leveleit Teleki Mihályhoz, a protestánsok ügyei támogatására kéri, buzdítja, sürgeti nyíltan, majd leplezetten s képletesen; 1680-ban újból Erdélyben van, a deési tractus esperese. (Lásd 11 darab levelét Czelder Márton »Magyar protestáns egyházi és iskolai Figyelő«-je 1887. évi folyamában és a »Protestáns Közlöny« 1897. évi folyamában. Sóti engedte meg az oláhoknak 1645-ben a templom-építést s e templom tornya a temetőben maig is áll.

4. Szentgyörgyi Dávid, dévai első pap 1663.
5. Komáromi András, dévai első pap 1668.
6. Szentgyörgyi Dávid, Udvarhelyről¹ visszahívatott 1672.
7. Szentgyörgyi Mihály, dévai első pap.
8. Körtvélyesi György, hunyadi, azután dévai pap, 1686.
9. Jenei Sámuel 1702. Hunyadról Dévára ment.
10. Várallyai István, hunyadi pap, 1712.
11. Solymosi Mihály, dévai pap 1713.
12. Keresztúri Péter, hunyadi pap 1715.
13. Décsi János, alpestesi pap 1731.
14. Sövényfalvi Zsigmond, dévai pap, meghalt 1738-ban.
15. Zilahi Pál, lozsádi pap 1755-ig. Meghalt április 13-án.
16. Lisznyói Incze Ferencz, 1755—1771-ig dévai pap.
17. Herepei István, alpestesi pap 1771.

NB. Ezek, a 7—9. és 12. pont alattiak kivételével mind akadémikus papok voltak.

A vajdahunyadi tractus ev. ref. anya- és leány-egyházai s azok lelkészei.

Az ekléziák nevei

A lelkészek nevei

1. Déva	Lisznyói Incze István jegyző.
2. Alpestes anya, Felpertes, Tamástelke, Almás, Kis- és Nagy-Barcsa, Keresztur leány-egyház ²	Herepei István senior, esperes.
3. Rákosd anya	Csegöldi András assessor.
4. Vajdahunyad anya, Zalasd, Csolnakos, Bujtur leány-egyházak	Szentgyörgyi Miklós János.
5. Hosdát anya, Nádas, Batiz leány	Vitályos Gábor.
6. Zeykfalva anya, ³ Russ leány	üresedésben.
7. Hátszeg anya, Szilvás, Farkadin, Totesd, Uncsukfalva, Poklisa, Nalác leány	Bartók József assessor.
8. Tustya anya, ⁴ Csula, Demsus leány	Várhelyi Mihály
9. Nagy-Pestyén anya, Brázova, Osztró leány	Jancsó Mózes.
10. Nagy-Klopotiva	Borosnyai (Lukács) Mihály.

¹ Lásd Szentgyörgyi 1699-iki levelét Székelyudvarhelyről Teleki Mihályhoz a »Protestáns Közlöny« 1894. évi folyamában. Tanult a gyulafejevári kollegiumban Bisterfeld alatt és a batáviai egyetemen.

² E három filialisból a Kis-Barcsa—cserna-keresztúri anyaegyház szervezetett 1901-ben. Szóts Sándor.

³ Ma csak filia, mely a hósdati egyházhhoz tartozik. Sz.

11. Orlya-Boldogfáva anya⁵ Malomvíz l. Hermányi György assessor.
12. Felső-Szálláspataka anya,⁶ Maczesd filia . . . Bora Márton.
13. Fejérvíz anya, Bajesd filia . . . üresedésben.
14. Galacz anya,⁷ Russor, Puj leány . . . Szabó Ádám.
15. Borbátvíz anya, Seril, Ponor leány . . . Pál István.
16. Oláh-Bretteye anya, M.-Bretteye l. Vásárhelyi Sámuel assessor.
17. Kitid anya, Baczellár leány . . . Solymosi János assessor.
18. Bácsi . . . Szabó János assessor.
19. Lozsád anya, Piski, Martinesd leány . . . üresedésben.
20. Algyógy anya, Gyalmár, Bokaj leány Nagy Bágyi János assessor.
21. Bábolna⁸ udvari ecclesia . . . Kolozsvári Zsigmond.
22. Nagy-Rápolyt anya, Arany leány . . . Csávási Vas Beniám.
23. Kéménd⁹ anya, Haró, Bánpatok leány . . . Pünkösdi Mihály.
24. Solymos anya,¹⁰ Kecskedága leány . . . Teleki Mihály.
25. Maros-Németi anya, Lesnyek leány Tompa Ádám assessor.
26. Maros-Illye leány . . . Vajda György.
27. Kőrösbánya leány . . . Csomós István.
28. Ribicze leány¹¹. . . Basa Mihály.
29. Brád leány . . . Bakcsi István.
30. Kristyór leány . . . Jancsó András.

A dévai ref. egyház papjai.

1. Tordai Sándor András, püspök, volt jegyző, meghalt 1579-ben. Innen kezdve 1634-ig hiányzik az anyakönyv, mely az 1738-iki pestis alkalmával a pap szemétdombján rothadt el.

2. Uzoni Boldizsár,¹² 1634.¹³

⁴ A 4—8 és 10—11 alanti anyaegyházak ma már nem léteznek. Sz.

⁹ Megszünt, illetve a harói anyaegyházba olvadt, mely időközben önállóvá alakult ép úgy, mint a petrozsényi, piskitelepi és tordosi, úgy, hogy ma csak 26 anyaegyház van a megyében, a Benkő idejébéli 30 helyett. De a lélekszám közel 8000 megoszolva az anyaszentegyházak mellett fennálló 2 társ-, 3 leány-, 93 fiók-egyházköztségben (diaspora) és körlelkészségben. Sz.

¹² A dévai anyakönyv szerint neve mellé az van írva, hogy »senior tractus Devensis,« még pedig Solymosi Mihály kezével, a ki az 1712-ig szolgált papokat az egyház »Matrix«-a I. köt. 6. lapjára bejegyezte. Sz.

¹³ Benkő József munkája első részében (2. kötet 422. l.) Balázsnak írta = Blasius; itt pedig Baltasarnak = Boldizsár. Uzoni Boldizsár 1630-ban senior volt a gyulafejevári collegiumban és márczius 28, április 20 és 22-én az Alstedius által írott disputatióban is részt vett, mint felelő respondens. Uzoni Balázs 1656-ban Bonyhán iskolamester vagy tanító volt és 1658-ban kiadta Gyulafejevárt, »Dávid parittyája« cz. fordított munkáját; 1660 november 11-ikétől 1661 április végéig a marosvásárhelyi iskola igazgatója. Ezután szereda-szent-annai pap. 1668-ban a gyalakuti-kelementelki eklézsiák lelképásztora, 1671-ben bethlen-szent-miklósi pap. Uzoni Boldizsár és Balázs tehát két külön személy volt. Boldizsár 1634-ben dévai

3. Sóti János 1657—1662.
4. Szentgyörgyi Dávid 1663—1667.
5. Komáromi András 1668—1671.
6. Szentgyörgyi Dávid másodsor 1672.
7. Szentgyörgyi Mihály 1680.
8. Körtvélyesi György 1686.
9. Várallyai Dávid 1687.
10. Jenei Sámuel 1702.
11. Solymosi Mihály 1712.
12. Kézdivásárhelyi Péter 1715.
13. Aszalai Sámuel.
14. Sövényfalvi Zsigmond 1727—1738.
15. Lisznyói Incze Ferencz 1738¹—1771.
16. Ennek fia Lisznyói Incze István.²

E dévai papok közül a 8. és 9. sz. alattiak domidoctusok, a többiek akademikus, külföldi egyetemen járt papok voltak.

A dévai papok közé sorozandó Dézsi István is, ki,³ hogy jeles férfi volt onnan is következtethetni, hogy Pécsi Simon, Bethlen Gábor fejedelem kancellarius, hozzá írt levelében barátjának nevezi. Dézsi 1614 körül kolozsvári pap volt, 1618-ban gyulafejérvári, azután dévai, végre 1619-ben Szászvárosra hivatott. Itt két kellemetlensége volt: egyik feslett erkölcsű neje miatt, ki mindenképpől kifosztotta. Bethlen fejedelem a szászvárosiak megkeresé-

pap és esperes és nem hihető, hogy a hivatalát fölcserélte volna a bonyhai iskolamesteri hivatallal. Balázs később szerepelt mint mester, Bonyhán, Vásárhelyt mint iskolai-igazgató, azután pap.

¹ A dévai anyakönyvben saját bejegyzése szerint 1738 decz. 1-től. Sz.

² Ez egyúttal főjegyző volt és a fenti két névsort ő maga bocsátotta Benkó József rendelkezésére. Mutatja ezt Incze István Benkőhez írt e pár sora:

Tiszteletes Kedves Notarius Uram!

Igen jól találja Tiszteletes Kedves Notarius Uram, hogy most inkább érkezem a katalogusnak leírására, mert eléggé sajnálom, hogy sokszori ígéretemre is nem vala annyi időm a synodus napjain annak elkészítésére, im azért most leírván, elküldöttem. Kívánok pedig Tiszteletes Kedves Notarius Uramnak és tisztelendő házának állandó békességet és magamot szeretetében ajálván, vagyok

Déván, 20. junii 1779.

Tiszteletes Notarius Urnak

szíves kötelese

Lisznyai Incze István, mpr.

³ Anyakönyvünkben: »circa annum 1614 usque 1619« volt Déván. Sz.

sére 1629 július 4-ikén kelt levelében sürgeti a szász püspököt — mivel a szászvárosi ref. papok a lutheranus püspök törvényhatósága alatt állottak — hogy a nő ügyét minél hamarabb vizsgálta meg és a mit jog és igazság a nőre és férjére, a papra — ki nejével együtt lakott — diktál, hajtassa végre. E bajból ugyan kibontakozott Dézsi, de szászvárosi papi hivatalát fölkellett mégis cserélni a küküllővárral 1630-ban vagy 1631-ben, mert már 1632-ben küküllővári pap volt.

Másik kellemetlen ügye Kampó János hallgatójával volt. Eről fölvilágosít a Kampó ellen 1629 deczember 3-án Nagyszébenben hozott következő ítélet:

Miután az Alma Universitas mindkét peres félnek, egyfelől tiszteletes Dézsi István szászvárosi papnak, mint felperesnek, másfelől szintén szászvárosi Kampó Jánosnak, mint alperesnek, feladásait, kifogásait, bizonyításait és okmányait hosszasan és figyelmesen meghányta-vetette, vizsgálta és szellőztette, tekintetbe vévén a hozzáintézett fejedelmi rendeletet is, érett megfontolás után végre Isten és az ő igazsága szerint következő módon mondott ítéletet:

«Minthogy Kampó János alperes Dézsi Istvánt, lelkipásztorát, ki iránt kettős tisztelettel viselteni tartozott, három főbenjáró szörnyű rágalommal megsértette, nyíltan rablónak, tolvajnak, ördög-papnak nevezvén és kiabálván s ezek közül egyet sem tudott megmutatni, sem tanúkkal bebizonyítani: tartozzék felperes 15 nap alatt illetékes bírāja előtt testi esküvel tisztázni magát a rászórt gyaláztattól, hogy t. i. miolta nője oly gyalázatos hírbe jött, vele házassági kötelékben együtt nem lakott és nem érintkezett. Ezen ünnepelyes eskü letétele után az universitas ítélete úgy hajtatik végre, hogy: alperes Kampó János békóba veretve és a közpiacra vitetve kádra állíttassék reggeltől délig; ekkor a hóhér szakállát és bajuszát vágja le álláig; így a szakállától megfosztatott saját száját kezével háromszor csapja be és fennhangon kiáltja, hogy hazudta mindjázokat, a miket papjáról, Dézsi Istvánról ezelőtt kiabált és terjesztett. Végre a bakó által a városból kivezetetve, Szászváros-székből is úgy eltávozzék, hogy azon helységbe soha többé belépni ne merészeljen. Ha pedig a város környékén, vagy Szászváros-székben valahol megfogatik, ezen ítélet erejénél fogva nyelve vágassék ki és feje vétessék. Felperes Dézsi István is a fejedelmi parancs erejénél fogva az executio után 15 nappal az egyházi törvényszéken indítsa meg a pert nője ellen. Ezen ítéletet az egyik fél kérésére kiadtuk stb. Valen[tinus]notarius.»

Tetszett Dézsi István hírneve emlékére ezeket szentelni, ki- nek 22 ívből álló saját kezével írt emlékgyűjteményét bírom, mely- ből a keresztyén hit XII czikkét, melyeket 1545-ben szeptember 20-án Erdőd városában tartott nevezetes synoduson alkottak s ezelőtt a tudósok siker nélkül kerestek: Bod Péterrel, Ajtai Abodi Mihálylyal és másokkal is közöltem.

3. Az oláhok a görög keleti vallást követik, kik annyira el- borították a vármegyét s nyelvöket a többi lakósok annyira elsa- játították, hogy még az alsóbb nemesek ivadékaik is, különben magyarok — anyanyelvüket nem tudván — csupán az oláh nyel- vet értik és beszélik.¹

16. fejezet. (§. CXLVII.) Tanügy, litteralia.

A mily kevesen vannak magyarok e megyében, ép oly ke- vés az iskolák és elemi tanító intézetek száma is, mind a római katolikusok, mind a reformátusoknál. Déván s néhány más he- lyen a református ifjak miután úgyszólván az elemi tanulást meg- kezdtették, tovább folytatás végett Szászváros-székekben a szászvárosi gimnasiunba és a nagyenyedi kollegiumba mennek.

Katonai ügyek.

A katona-ügy e vidéken elég virágzó. Van ugyanis egy század lovasság és mintegy négy század gyalog határőr. E mellett a dévai várórség, a külön álló hegy csúcsán, mely a Maros völgyre vigyáz.

1. A határórségről szólottunk az I. részben §. 213—214.

2. A dévai várat a császári őrség számára Stainville, erdélyi főgenerális állította helyre.

BENKŐ JÓZSEF.

¹ Ime az eloláhosodás gyors terjedése már a XVIII-ik század végén fel- keltette az érdeklődők figyelmét.

Kecskeméthy Buzás Balázs erdélyi ev. ref. püspök és szászvárosi plébános sírköve.

I.

A szászvárosi ev. ref. templom hátulsó része góth stíli templomnak a szentélye, mely elé később alacsonyabb mellső részt építettek. A kettőt egymástól a csúcsívű diadalív választja el, mely valamivel keskenyebb, mint a szentély és az újabb rész, úgy hogy itt beszögelés támadt. A diadalív falpillérszerűen benyúló baloldali részén, az új toldalék felőli oldalon van egy ajtó, melyről vezetőm évekkel ezelőtt, a mikor a templomot megnéztem, azt állította, hogy mögötte valamelyes szobor van. A kulcs azonban nem lévén nála, nem mutathatta meg. Fúrta az oldalamat ez a »szobor«, de csak e nyáron láthattam meg a főgondnok, *Fodor Gyula* főszolgabíró szívessége következtében, a ki az ajtót nyitó kulcsot szíveskedett előkeríteni.

Megnyílt az ajtó s mögötte egy sírkő vált láthatóvá. A hosszúság négyyszögű sírkő durvamészből készült. Általában jól megmaradt, csak felső peremén sérült. A peremét mind a négy oldalon széles, kissé kiemelkedő szalag alkotja, míg a közép mezőnek felső részén párnán fekvő, szakállas, bajuszos férfi nyugszik, törzséhez hajló mindkét kezében négyyszögű lapos tárgyat, valószínűleg könyvet tartván. A csipőig ábrázolt férfin testhez simuló kabát van. A férfi ábrázolása egyáltalán oly gyenge, hogy ilyen csak is falusi kőfaragó csinálhatott, de nem művész. Az alak alatt lévő alsó részen van egy szélesebb, közbül két részre osztott felirat. Míg az alak gyenge, addig a feliratok betűi szabályosak, csinosak és ügyes kézre vallanak.

A sírkő — mint említém — peremén sérült, a mit annyiban lehet sajnálni, mert ekkép a föliratnak legérdekesebb része, valamint a dátum utolsó (egyed) száma elveszett. Így mindjárt a

perem felső részén volt betükből mi sem látszik,¹s csak a következő három oldalán van meg, bár itt sem teljesen, a mint az következik :

A peremen jobb oldalt alól és baloldalt: . . S B. KECZ
KEMETHI CONCIONATORIS ECCLAE ALBENSIS PROXIME
VERO ANTE OBITV[M] [SAXO]POLITANAE DISERTISSI
4 MARTII DEFVNCTI A. D. 161.

A középmezőn az alak alatti részen :

EXIMIVS SVB HAC REQVIESCIT MOLE SEPVLTVS
PRAECO DE GENITVS PATRE SATORE SACRI
NOMINE IANVS ERAT FVERAT SED REQVOD, IANVS
VIVVS ENIM VIVIS DOCTOR AMATVS ERAT
PRINCIPIBVS DVM VERBA VIRIS COELESTIAR. AVDIT
PERPLACVIT SANCTA SIMPLICITATIS HOMO
KECZKE FVIT METHI DA QVONDAM OVI ORIVND^o AB VRBE
SAXOPOLAEA NVNC CERNIS HVMATVR HVMO

Széles köz után :

QVOD MONVMENTVM CONIVNX EIVS CHA
RISSA SOPHIA FILIA IOANNIS LAKATOS DE
ENIED AMORIS ERGO FIERI FECIT

Tekintve, hogy e sírkő ajtó mögé van rejtve, valószínű, hogy eddig ismeretlen. Szívesen lefotografáltam volna a követ, hogy a közölt felirat² betűit is bemutathattam volna, de a padok miatt nem lehetett hozzá férni, a padokat pedig csak is asztalos tudná elmozdítani olyan szilárdan vannak a padlóhoz erősítve.

HALAVÁTS GYULA.

II.

E sírirtból megtudjuk, hogy a sírkő Kecskeméthy doctor-nak, egykori gyulafejevári predikátornak emeltetett, a ki Bethlen Gábor fejedelem idejében szászvárosi ref. plébános és (nyúgalomba

¹ De itt különben dr. Amlacher Albert romoszi ág. ev. lelkész véleménye szerint e szavak állhattak: MEMORIAE REVERENDI VIRI IOANNIS, mely szó utolsó S betűje megmaradt.

² A felirat szövege sok helyen összetett betűkkel van kifaragva (pl. M-E, V-E, A-R, A-V, A-N, M-P, A-B, A-E, A-T) mit azonban nyomdailag nem tudunk visszaadni.

vonúlt) erdélyi püspök volt. Keresztneve Balázs, mellékneve Búzás vala. Kecskemétről származott.¹ Hazai tanulásáról semmit sem tudunk. De külföldön járt és 1558-ban a wittenbergi egyetem hallgatói között találjuk.² A wittenbergi magyar coetus anyakönyvébe Csaholyi János seniorsága alatt van bevezetve, szintén 1588-ban Ungvári Jánossal együtt, ki a püspökségben elődje volt.³

Mikor jött Wittenbergből haza, s hol lett elsőben lelkész, arról nincsenek adataink. Bod Péter azt írja, hogy mikor erdélyi püspökké választatott, alvinczi pap volt és innen ment a szászvárosi plébánosságra. »Ugyanonnán az Isten által vivé örök nyugodalomra 1603-ik esztendőben« — mondja ugyancsak Bod.⁴

Kecskeméthy Búzás Balázs püspökségéről, mely 1601 és 1605 közé esett, alig vannak emlékeink. Egyetlen biztos adat az ő püspökségére nézve az, hogy a Geleji Katona István idejében készült generalis protocollumban a püspökök névsorába fel volt véve. Így találjuk ezt az összes XVII. századbeli feljegyzésekben, melyek a generalis protocollumból vétettek.

Azonban Kecskeméthy Búzás Balázs nem halt meg 1603-ban. Mint szászvárosi pappal 1607-ben találkoztunk először vele okmányos emlékekben. Utoljára pedig 1616-ban fordul elő a neve Bethlen Gábor fejedelem 1616 január 18-án Gyulafejérvártt kelt magyar oklevelében, melyben megtekintvén »fogyatkozását« megengedte neki, hogy hadjáratára »tartozása szerint két lovat ne adjon« és senki őt »lódásra ne kényszerítse, se penig azért meg ne károsítsa;«⁵ illetve a szászvárosi káptalan egy 1616 június 21-iki oklevelében, melyből azt is megtudjuk, hogy 1607 márczius 14-én már Szászvároson élt.⁶ Több nyoma nincsen, de még a XVII-ik század tízes éveiben meghalt, mivel halála évének utolsó előtti száma tisztán látható a sírkövön, melyet özvegye: enyedi Lakatos János leánya, Zsófia emelt neki.

¹ Ld. a »Kecskeméti Protestáns Közlöny« 1858. évf. I. füz. 44. l.

² Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. (Budapest, 1873.) 315. l.

³ Weszprémi István: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia (Bécs, 1781.) Centaria II. pars posterior 93. l.

⁴ Bod Péter: Szmírnai szent Polikarpus (Enyed, 1766.) 51. és 55. l.

⁵ Dr. Albert Amlacher: Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos (Nagyszeben, 1879.) 197. l.

⁶ Közölve ugyanott a 199. lapon.

Nádudvari Péter szászvárosi pap, ki 1726-ban megírta ez egyház rövid történetét, 1616-ra teszi halála évét.¹ Érdekes, hogy úgy Bod (1603-ban,) mint Nádudvari (1616-ban) »püspökségében« hatlja meg.

Nézetünk szerint Kecskeméthy Búzás Balázs csakugyan volt erdélyi püspök, Ungvári János után és Tasnádi Veres Mihály előtt (1601 augusztus 3-ika és 1605 márczius 7-ike között) azonban mint szászvárosi plébános aligha viselte a püspökséget, mivel szászvárosi minőségében a szász ág. h. ev. püspöknek volt alávetve és így egyháza nem tűrhette volna el, hogy püspöke egy másik egyház püspökének fenhatósága alá tartozzék. Tehát püspöksége szászvárosi papságra menetelével szűnhetett meg.

Különben ha püspökségéről a XVII. századból származó és a generalis protocollumra mutató adatok nem tanúskodnának, a legnagyobb zavarban volnánk, hogy vajjon lehet-e őt az erdélyi ref. püspökök közé sorozni. Rejtélyes a felirat harmadik sorában lévő *Janus* szó is, a mi aligha a kőmetsző hibájából jutott oda; kinek különben a felirat értelmetlenségét nagyrészen tulajdoníthatjuk, ámbár a versmértékbe szedett sírirat hibái írójára vallanak.

¹ Az »Erdélyi Protestáns Közlöny« 1876. évf. 20—22. l.

APRÓ KÖZLÉSEK.*

Hunyadmegyeiek Apafy Mihály fejedelem udvarában.

A tanácsurak közt: Naláczi István, Barcsay Mihály. *Hopmester:* Naláczi István. *A lovasoknak főkapitánya:* Barcsay Mihály. *Vice-iniaadó:* Szacsali Pál. *Fő-asztalnok:* Kendefi Pál, Naláczi Lajos. *Második fegyverhordozó:* Kendefi Gáspár. *Czipóhámozó:* Váradai László. *Secretarius:* Lugosi Ferencz. *A bejárók közt:* Kun István, Boldogfalvi János, Kendefi Gáspár, Szilvási Gáspár, Keczeli István, Török Ferencz, Brádi Sándor. *A fejedelem étkefogói közt:* Móré Mózes. *Inasai közt:* Ribiczei Gábor, Puy Mihály, Kapi László, Szacsali Péter, Váradai András, Csiszár Gergely.

A fejedelemné, Bornemisza Anna főasztalnoka: Kendefi János. *Inasai közt:* Markocsán Péter, Keczeli János, Keczeli Sámuel és Naláczi Görgy.

(Lásd a teljes névsort — melyből ezeket kiírtuk — az »Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde« 1848-ban megjelent III. köt. 389—392. l.)

Gróf Bethlen László főispán beigtatása 1807-ben.

Erdélyi szélekről, 29. okt. A közelebb múlt október hónapnak 6, 7, és 8. napjain T. N. Hunyad Vármegyebéli Déva várossában esett az a híres ünneplés, melyben Mélt. gróf Bethlen László úr, az ő Testvére Királyi Tanácsos gr. Bethlen Gergely úr által Fő Ispányi Rangjába iktattatott, holott sok ölnyi ebédlő deszkából tsinált és fényesen elkészített Házban a' Vendégek fogadtattak; 13 konyhában főztek, 12 Muzsikus Banda muzsikált. — 500 Magyar nemesi Felkelésből való Ifiak Paradéroztak és Herepei János Kolosvári Pap gyönyörű Orátiót mondott, azt a többek közt felvé-

* Ez új rovatunkkal az adatgyűjtésnek óhajtunk tért nyitni. A legrövidebb (nehány soros) közléseket is elfogadjuk, hogy így akárki részt vehessen az adatgyűjtésben, melylyel megyénk monografiája ügyét szolgálja. Alkalmat akarunk adni mindenkinek, hogy e munkában társulatunkat segítse, s így olvasóinktól is függ, hogy e rovatunk minél változatosabb legyen. Szerk.

vén : hogy miért edgyik ember a másíknál gazdagabb, vagy Elébb való Hivatalbéli? nyomóssan megmutatta ennek szükségét, azt hangoztatván: Gondoljátok, hogy mint Pap beszéllek, de ha Kationa volnék is ezeket így mondanám. A híres Dévai magos várbán 3 éjjel több órákig tartó Tüzijáték tartatott; és Magyar Comédia és magyar tántz nagy betsben volt.

(A »Hazai és Külföldi Tudósítások« 1807 november 11-iki 41. sz. vagyis II. évf. 333. lapján.)

Barsay Ákos fejedelem sírhelye.

Ez év július havában telt be 240 esztendeje annak, hogy *Barsay* erdélyi fejedelmet, midőn görgényi fogságából Kővárra vitték, a kolozsmegyei *Kozmatelke* közelében meggyilkolták. A fejedelem holttestét a kozmatelki g. kath. templom sírkertjében földelték el és azóta — két és fél századon keresztül — az ottani románok őrizték kegyelettel a tragikus véget ért fejedelem nyugvó helyét. időről-időre megújított faoszlopokkal jelölték a sírt. Egy ideig az ott lakott Dorgó-család, azelőtt pedig (és a legutóbbi két évtizedben is) egy kozmatelki román nemes család tagjai állítottak koronként szerény emléket a fejedelemnek. Ennek a családnak mely Várodi (Váradí) nevet visel, őse volt az a Váradí Jónás kapitány, a ki Kemény János parancsára a fogoly Barsayt Kővár felé kíserte és így részese lehetett a gyilkosságnak. Utódai, a kik mind e mai napig egyszerű földművesek, több mint két századon keresztül kegyeletes kötelességüknek tartották gondozni a fejedelmi sírt, engesztelésül ősiük tetteért.

A gyilkosság 240-ik évfordulója alkalmából *Dózsa* Endre kolozsmegyei alispán azt a kegyeletes, nemes tervet vetette föl, hogy *Barsay* fejedelemnek alkalmas módon díszes sírhely és emlékoszlop állíttassék. Erre vonatkozólag a vármegye törvényhatósági bizottságának előterjesztést óhajtván tenni: az előmunkálatok megkezdése végett az alispán *augusztus 16-ikára* Kozmatelkére meghívott egy szakértőkből álló bizottságot, hogy a helyszínén meghatározza a fejedelmi nyugvóhelyet és eszközölje a szükséges műszaki fölvételt.

A bizottság tagjai voltak: *Dózsa* Endre alispán, dr. *Márki* Sándor és dr. *Posta* Béla egyetemi tanárok, *Hosszu* Pompejus kir. építészeti hivatalfőnök, *Pákey* Lajos főmérnök és *Kelemen*

Lajos, a ki az utóbbi időkben behatóan foglalkozott a fejedelemszülkösség körülményeinek tisztázásával.¹ Dózsa alispán a helyszíni szemlére meghívta a *Barcsay*-család tagjait is, kik közül megjelent *Barcsay* Domokos orsz. képviselő és *Barcsay* Tamás földbirtokos.

A tanácskozásban, melyet Márki Sándor vezetett, élénk részt vettek a g. kath. lelkészek is, kik közül a berecztelki előterjesztett olyan adatokat, melyek szerint *Barcsay* fejedelem nem Kozmatelkén, hanem Répa községben volna eltemetve, a hol tényleg áll

Barcsay- emlék.

is egy *Barcsay*- emlék. Márki konstátálta, hogy az újabb kutatások már tisztázták ezt a kérdést és a sírhelyet csak Kozmatelkén lehet keresni. Kelemen Lajos (említett cikkében) arra a következtetésre jutván, hogy *Barcsay* a g. kath. templomban van eltemetve: ezzel szemben a bizottság (a falusi nép hagyományaira is támaszkodva) azt állapította meg, hogy a *fejedelmet a templom melletti régóta felhagyott sírkertbe temették, körülbelül arra a helyre, a hol a mai emlékoszlop áll.* Trucza János nyolczvan éves nyug. jegyző jelentette, hogy ő még nagyapjától hallotta, hogy a mostani emlékfának egy ideig jeltelen helyén kutatásokat eszközöltek, hogy

megtalálják annak a kikorhadt régi oszlopnak a maradványát, melyet a kozmatelki lakósok annak idején, az elföldelt fejedelem sírjára állítottak. Ezeket a maradványokat ott meg is találták és azóta mindig ide állították az idővel kikorhadó oszlopok helyébe az újakat. Tehát majdnem a gyilkosság idejére visszanyuló élő hagyomány bizonyítja, hogy

¹ Érdekes tanulmányait lásd az »Erdély« 1899. évf. 53—56. 1. és az »Erdélyi Múzeum« 1901. évf. 245—248. 1.

Barcsay nyugvóhelye a most is megjelölt ponton van. — A bizottság többek közt még kihallgatta *Várad*i Juon földmívest is, a kinek atyja állította a jelenlegi, szintén pusztulóban levő faoszlopot. Az öreg földmíves előadta, hogy családjukban hagyományos kötelesség a fejedelmi sír ápolása, mivel ősük résztvett Barcsay megöletésében.

Az értekezlet végén dr. *Márki* Sándor — egybevetve az ismert történelmi kutatásokat a most hallott adatokkal — abban összegezte a tanácskozás eredményét, hogy *minden valószínűség a mellett szól*, hogy Barcsay fejedelem *nem* a templomban, hanem az e mellett levő *kertben* és pedig *az emlékfá helyén* van eltemetve, hova a társaság azonnal kivonult.

Kozmatelke végén magas dombon áll a gör. kath. templom. Az országút felé eső domboldalon deszkakerítés övezi a régi felhagyott temető egy részére ültetett veteményes kertet. A kerítés közepe táján áll egy egyszerű, korhadó faoszlop, melyet rajzban is bemutatunk,¹ a maga primitív vésésű betűkből álló feliratával; mely magyarul annyit tesz, mint: *Ide van eltemetve Borcsai király. Csinálta* (t. i. ezt az emléket) *Várad*i *Simion örök emlékezetül 1886. évben.*

Egész hazafias ünneppé szélesedett ki ez a látogatás, mely első lépése egy magyar fejedelemünk sírhelyének méltó emlékekkel való megörökítéséhez.

(Kivonat a »Magyar Polgár« 1901 aug. 19-iki 187. számából.)

¹ E rajz dűczát az E. K. E. szíveségéből közölhetjük.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

Választmányi ülések.

I.

Társulatunk 1901 márczius hó 20-án d. u. 3 órakor tartotta a közgyűlés utáni első felolvasó és választmányi ülést Déván *Réthi* Lajos kir. tanácsos, v. tag elnöklésével, ki a távollevő dr. Kuun Géza gr. elnököt és a beteg dr. Sólyom-Fekete Ferencz alelnököt helyettesíté.

Jelen voltak : Réthi Lajos, mint elnök, Krenner Miklós s. titkár, mint jegyző, Téglás Gábor múzeum-igazgató, Szöllősy Lajos pénztáros, Kolumbán Samu könyvtáros, Bátori Ármin, Beke Ferencz, Bottyán József, Issekutz Antal, László Zsigmond, Makray Aladár, Tóth Ferencz, Téglás Gáborné v. és r. tagok, továbbá Selagian Kamill tanár.

A múlt választmányi ülés és a XXI. közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítése után a segéd-titkára folyó ügyekről referált, felemlítve, hogy gr. *Apponyi* Sándor nagybecsű Hungarica-gyűjteménye tudományos lajstromának imént megjelent I. kötetét ajándékozta a társulatnak dr. *Márki* Sándor egyetemi tanár útján.

A jelentéssel kapcsolatban az »Országos Múzeum- és Könyvtár-bizottság«-ba a társulat képviselőül egy évi időtartamra megválasztottak : gr. Kuun Géza, dr. Téglás Gábor, Baresay Kálmán, dr. Veress Endre és Krenner Miklós.

Olvastatott azután dr. *Wertner* Mór t. tag Muzslán, 1900 decz. 13-én írt alábbi levele, melyben tiszteleti taggá való megválasztását megköszöni :

Tekintetes titkár uram !

Társulatának mélyen tisztelt elnöke távirati úton arról értesített, hogy a 20-án tartott közgyűlés engem tiszteleti tagjává választott. Engedje meg, hogy e kitüntetéshez a következő megjegyzéseket fűzzem.

Én azon elvet vallom, hogy valamint a föld hatalmasai kitüntetések kiosztásában óvatosak legyenek, a tudományos egyesületek

is csak azokat részesítsék kitüntetésben, a kik ezt kellően méltatják és abban nemcsak adományozást, hanem bizonyos kötelességeket is rájuk roví valamit látnak; mert ez utóbbinak felismerése felette szükséges és jogos.

Azon mai napság mind inkább nyilvánuló történelmi-kritikai iránynál fogva, mely minden salakszerűnek és be nem bizonyítottnak kizárásával csak azt ismeri el valódinak, a mit az okirat vagy egyéb természetü hiteles emlék kétségtelessé tesz, majdnem lehetetlen, hogy rövid életünkben, a melyet — sajnos — a legtöbb esetben túlgyorsan átéliünk, valamely ország vagy valamely nagyobb tartomány történetét úgy írjuk meg, a mint ezt a dívó szokások megkövetelik. Már ott vagyunk, hogy valamely nagyobb részletnek összefüggő történetét csak az e részletre vonatkozó összes egyedkutatások szerves, harmonikus összegezése által adhatjuk és hogy már maga a monographia annyi időt, fáradozást és a szerteszórt okirati anyagnak oly beható áttanulmányozását kívánja, hogy mindezek segítségével elmúlt idők történetírói rövid idő alatt egy néhány kötet világtörténetet könnyen megírhattak volna.

Hogy ily körülmények között egyes megyék történetei azon alapköveket képezik, melyekből valamely szélesebb országrész történeti múltjának épületét felállíthatjuk, annyira világos, hogy ennek bővebb indokolását e helyen teljesen mellőzhetem. A mit azonban belőle egyszersmindenkorra ki kell emelnem, abban rejlik, hogy történelmi kutatásokkal foglalkozó ember a vidéki társulatok működését ugyanazon érdekekkel és előszeretettel köteles figyelemmel kísérni és támogatni, melylyel bármily néven nevezendő s az előkelőség nimbuszával övezett fővárosiét!

Midőn tehát a mélyen tisztelt társulata részéről kapott kitüntetést őszinte hálával fogadom, kötelességemnek érzem kijelenteni, hogy a lelkes társulat működését, a mennyiben ezt az erre sajnos nem éppen igen alkalmas személyi körülményeim meg fogják engedni, időről-időre valamelyes gyöngye szellemi termékkel óhajtom támogatni.

Szíveskedjék egyuttal a tisztelt választmánynak bejelenteni, hogy a Hunyadiakról írt s becses társulatának kiadásában megjelent dolgozatom német kiadása egy másik erdélyi vonatkozású czikkemmel együtt sajtó alatt van s egy előkelő bécsi tudományos társulat legközelebbi Évkönyvében fog megjelenni.

Ezek után *Issekutz* Antal v. tag felolvasta »Déva a XVIII-ik században, különös tekintettel a bolgár családok letelepedésére« című érdekes dolgozatát, melyben újabkori és általánosabb erdélyi eseményekre is kiterjeszkedett. Adatait főképen *Kleiner* Balázs jegyzeteiből merítette, ki 1764-ben a bolgárok szerzetes papja és ferenczrendi provincialis volt. A felolvasás (mely Évkönyvünkben fog megjelenni) főbb részeiben a dévai várról, a bolgárok templomairól és temetőiről, a várbeli kápolnáról szól. — A felolvasó ígéretet tett, hogy az 1848—49-re vonatkozó visszaemlékezéseit is feldolgozza, a mit az ülés örömmel vett tudomásul.

Téglás Gábor indítványára elhatározta a választmány, hogy a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezési ünnepélye táján (azt megelőzőleg vagy követőleg) ünnepélyes ülést fog tartani, melyet Hunyadi Mátyás király emlékének szentel. Dr. Kuun Géza gr. elnököt ünnepélyes megnyitó beszéd tartására kéri fel, dr. Veress Endre titkárt felolvasás tartásával, Krenner Miklós s. titkárt pedig emlékbeszéd mondásával bízták meg. Az ünnepély részleteit különben később állapítják meg.

Végül, az ülés *Blum* Zsigmondot (aj. Szöllősy Lajos) évdíjas rendes taggá választotta.

II.

A f. évi márczius hó 26-án d. u. 3 órakor tartott igazgató-választmányi és felolvasó ülésen *Réthy* Lajos v. tag elnöklete alatt

Jelen voltak: gr. Bethlen Miklós főispán, Téglás Gábor múzeum-igazgató Szöllősy Lajos pénztáros, Krenner Miklós s. titkár, Pogány Béla, Nagy Lajos, Issekutz Antal, Buda Imre, László Ignác, László Zsigmond, Beke Ferencz, Makray Aladár, Bottyán József v. tagok.

A mult választmányi ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után Krenner Miklós felolvasta dr. Wertner Mór tiszteleti tag »Megjegyzések a Hermann nemzetség hunyadmegyei elágazásához« cz. értekezését.¹

Az értekezéssel kapcsolatban *Nagy* Lajos felvetette a hunyadmegyei helységnevek régi alakjai visszaállításának eszméjét, melyről csakhamar élénk és tanuságos vita folyt le.

Azután a titkári bejelentések következtek.

Rosiu János tordosi körjegyző 15 drb. Tordoson talált XVII. századbeli német-alföldi és német birodalmi pénzt küldött.

¹ Megjelent időközben Évkönyvünk idei I. füzeté 33—43. lapján.

Nagybecsű ajándékkal lepték meg múzeumunkat a rudai, muszári, nagy-ági és boiczai bányatársulatok. Megküldötték ugyanis a párisi kiállításra készített több ezer forint értékű unikum térképet az erdélyi Érczhegységéről és két diogramtáblát. A nagybecsű ajándékokért a társulat átiratban fejezi ki köszönetét, melylyel az ajándékozást közvetítő Téglás Gábor múzeum-igazgatónak is adózott.

Örvendetes tudomásul szolgált, hogy a Rómában kutató dr. Veress Endre titkár a vatikáni levéltárban Erdélyországnak több XVI-ik századi, kiadatlan olasz leírására akadt, melyek nemcsak Erdélyt ismeretik föld- és néprajzi, történeti és közgazdasági szempontból, hanem Hunyadmegyéről is szólnak. A megyére és Dáciára vonatkozó részt a társulat körében fogja a titkár annak idején közleni.

Érdekes vitát keltett a múzeum végleges elhelyezésének felvetett kérdése. Réthi Lajos ismertette azt a nézetet, mely a múzeumot a dévai magában véve múzeum-szerű ev. ref. templomban szeretné látni, gr. Bethlen Miklós főispán a vajda-hunyadi várat találta a legméltóbb helynek, Téglás Gábor egy Déván építendő modern múzeum épületét.

Szöllősy Lajos pénztári jelentést tett.

A Mátyás-ünnepélyre megbízta a választmány Schuber Mátyást, hogy »Mátyás és az irodalom« címmeel felolvasást tartson, az elnöki megnyitó és emlékbeszéd mellett.

Téglás Gábor indítványára taggyűjtő bizottság alakult a vidék számára Pogány Béla, Nagy Lajos és Makray Aladár személyében, melynek feladata leszen felszólítani a megyei nemes családok tagjait a társulatba való belépésre.

Uj tagnak (Issekutz Antal bejelentésére) megválasztotta a választmány dr. Demkó Pál kir. közjegyzőt, Déván.

III.

Társulatunk f. évi április hó 30-án d. u. 4 órakor Réthi Lajos v. tag, mint elnökhelyettes elnöklésével választmányi ülést tartott.

Jelen voltak: az elnökön kívül, Téglás Gábor múzeum-igazgató, Szöllősy Lajos pénztáros, Krenner Miklós s. titkár, Kolumbán Samu könyvtáros, továbbá Téglás Gáborné, br. Jósika Lajos, Makray Aladár, Diósi Sámuel, Buda Imre, Tóth Ferencz, Beke Ferencz és Bottyán József v. tagok.

A múlt választmányi ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után Szöllősy Lajos pénztáros tett jelentést a társulat vagyoni helyzetéről, mely 12,169 koronát és 26 fillért tesz ki, de szomorú tény,

hogy a tagdíjak hátraléka 7,212 koronára rug. A pénztáros beterjesztette a tagdíj-hátralékosok névjegyzékét, mely a választmányi ülés határozata értelmében az Évkönyv-füzetek borirékán fog megjelenni.

Krenner Miklós s. titkár felolvasta földi *Doby* Antal genealogus értekezését az oszloai Kuun grófi családról, mely napjainkig levezeti a család fáját, a család kiemelkedőbb tagjainak (pl. Kuun Kocsárdnak, a nagy alapítónak, gr. Kuun Gézának) életrajzát terjedelmesebben adja és végére három származási tábla van mellékelve. Az értekezést a választmány nagy tetszéssel fogadta, s annak idején az Évkönyvben, illetve »Hunyadmegye nemes családjai« cz. vállalatunkban fog megjelenni.

A titkári jelentések során a választmány a dévai főreálisok gyorsíró körének 20 korona jutalmát, a tanulók jutalmazására néhány Évkönyvet adományozott. Tudomásul vette, hogy az Évkönyv ezidei első füzete munkában van. Téglás Gábor felhatalmazást nyert a római Traján-oszlopról szóló legteljesebb munka beszerzésére.

Makray Aladár ajánlatára a választmány *Barna* Bertalan kir. segédmérnököt (Déván) évdíjas rendes tagnak vette fel.

Réthi Lajos elnök-helyettes ezzel a nyári szünet előtt való utolsó ülést bezárta s az elnök-helyettesítést, a mit kiváló buzgalommal és kitűnő tapintattal teljesített, is befejezte.

IV.

Társulatunk 1901 október hó 6-ikán tartotta nyári szünet utáni első választmányi ülését, gr. Kuun Géza dr. elnökle alatt.

Jelen voltak: Téglás Gábor múzeum-igazgató, dr. Veress Endre titkár, dr. Krenner Miklós s. titkár, Kolombán Samu könyvtáros, Beke Ferencz, Bottyán József, Buda Imre, Hajduczky József, Issekutz Antal, br. Jósika Lajos, Mailand Oszkár, dr. Wilt György vál. tagok; továbbá Péterfi Dénes mint vendég. *A hölgyek közül:* Barcsay Béláné, Barcsay Kálmánné, Sólyom-Fekete Margit és Téglás Gáborné.

Dr. Kuun Géza gróf megnyitván az ülést, örömeinek ad kifejezést, hogy hosszabb távolléte óta újból elnökölhet. A választmány *Réthi* Lajosnak, ki az elnökhelyettesítést hosszú időn át kiváló buzgalommal teljesítette, jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki és ugyanezt tette a titkárt egy félévig helyettesítő dr. *Krenner* Miklós s. titkárral szemben is.

Titkár bemutatta *Halaváts* Gyula orsz. főgeológus czikkét, Kecskeméthy Búzás Balázs erdélyi ref. püspök és szászvárosi plebánusnak a szászvárosi ev. ref. templomban lévő sírkövről. A püspök életrajzi

adatait *Pokoly* József erdélyi ref. theologiai tanár állította össze Hala-váts dolgozatának kiegészítéséül, s a két czikk Évkönyvünk jelen füzete 22—25. lapján olvasható.

Segéd-titkár mutatta be ezután dr. *Wertner* Mór tiszteleti tag érdekes dolgozatát, mely *Márton* hunyadmegyei első (XIV. századi) főispán családjáról szól. Az új adatokat nyújtó közlemény szintén az Évkönyvben fog megjelenni.

Téglás Gábor múzeum-igazgató jelenti, hogy Hunyadmegye monografiájának első kötete készen van. A választmány felkérésére a könyvhöz dr. Kuun Géza gróf ír bevezetést, hogy a képekkel gazdagon díszített mű már az idei közgyűlésre megjelenhessék. Elmondván ezután Németországban tett nyári tanulmányi útjának egyesületünk összeköttetéseit gyarapító eredményeit, beszámolt a múzeum új gyarapodásairól s a gyarapodást előmozdító új lépésekről. Az egyesület csereviszonyba lép a carnuntumi egyesülettel, melynek két becses Évkönyvét el is hozta, a bécsi »Archäologisch-Epigraphisches Institut«-tal és a Limes Germanicus munkálatait vezető bizottsággal.

Köszönetet szavazott a választmány *Issekutz* Antalnak, a ki a dévai határban talált 9 drb. XVI. századbeli magyar és lengyel garast aján-dékozott és *Meyerhoffer* Gyulának, ki egy Danilesden talált csiszolt kőfejszét adományozott. A nyár folyamán Várhelyről is bekerült három felírtas kő és 3 bélyeges téglá a múzeumba.

Titkár mindenekelőtt Szöllősy Lajos pénztáros jelentését terjeszté elő, azután a titkári jelentésekkel számolt be.

Kiemelendő, hogy *Barcsay* Béla vál. tag az alapítók közé lépett, hasonlóképpen dr. *Krenner* Miklós s. titkár, e gyűlés folyamán.

Az Évkönyv 2—3. füzete sajtó alatt van s ez főképen *Benkő* József monografiáját tartalmazza. *Benkő* e munkájából különnyomatok is készülnek, hogy a Hunyadmegye múltja iránt érdeklődő közönségnek addig is legyen módja használni ezt az érdekes, bár elavult és 1780-ban írt munkát, míg a megye nagyszabású monografiája teljesen megjelenehetne.

A »Nagybányai múzeum-egyesület« és a »Békés-csabai múzeum-egyesület« csereviszonyba lépett a társulattal.

A titkár beszámolván *római* és *bolognai* tanulmányútjának hunyadmegyei vonatkozásaival, indítványára a társulat a Vatikáni könyvtárnak megküldi kiadványait; a titkár részletes jelentését pedig később fogja megírni az Évkönyv számára.

A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége 600 korona segélyt küldött a múzeum számára. A székesfőváros polgármestere megküldötte a »Budapest régiségei« című évkönyv VII. kötetét. *Koncz* József tanár Benkő József kézíratainak 4 fotografiáját és egy »Erdély törtérijának rövid átnézése« cz. 1837-ben Maros-Vásárhelyen nyomtatott táblázatot küldött.

A közgyűlésen dr. *Amlacher* Albert tiszteleti tag fog értekezni a Barcsay-család történeti szerepléséről a múltban.

A várra vonatkozó határkiigazításban való eljárásra Hajduczky József és dr. Réthi Gyula, a Bethlen-kapu felállítási módozatainak elintézésére Téglás Gábor, Hajduczky József és a titkár küldettek ki.

Uj tagokúl felvétettek dr. *Hodinka* Antal könyvtártiszt, Bécs (ajánlotta Buda Imre), *Hadik* Béla és *Jeanplong* József dévai áll. főreáliskolai tanárok (aj. Bottyán József) és (a titkár ajánlatára) *Balázs* Árpád m. kir. államvasúti főellenőr Piskin.

Márton hunyadmegyei főispán családja.

(1333—1348.)

Társulati évkönyvünk XI. kötete 59. lapján azon nézetemnek adtam kifejezést, hogy Hunyadmegyének ez idő szerint első ismert főispánja, az 1333-ban szereplő *Márton* dévai várnagy, esetleg Bogár fia Márton szilágymegyei főispánnak, a Berencsiek (és az ifj. Tornaiak) őisével azonos. Újabb kutatásaim alapján e nézet mellőzésével most az alábbiakban oly okirati adatokat nyújthatok, melyek révén e főispán családi történetét idővel teljesen tisztázhatjuk.

*

Hermann nb. Laczkfi István erdélyi vajda 1348. május 8-án Tordán megyei közgyűlést tartván, többek között a Borsa nb. Iklódi Beke Járai Péter alvajdának egyik okiratát mutatta fel, melynek értelmében *néhai Márton comes filii: Dévai Simon, Tamás plébános és Demeter*¹ az iklódi birtokának tőszomszédságában és vele határos *Hassas* nevű helységet jogtalanul tartják elfoglalva. Az okirat kiemeli, hogy Iklódi Beke állítása szerint Márton a hassasi birtokot Beke akarata és beleegyezése nélkül vásárolta, s hogy ő (t. i. Beke) annak idején az új birtokos statuatiója ellen tiltakozott. Az elnöklő vajda erre felhívta Márton comes fiát, Simont — ki fivéreit is képviselte — hogy ellenmegjegyzéseit megtegye.

Simon azzal válaszolt, hogy a Péter alvajdától elrendelt birtokigazolás a jelen megyei közgyűlésre lett elhalasztva, s hogy atyjának jogos igényeit a kezében lévő s általa felmutatandó okiratok igazolják. Ez okiratokból kitűnt, hogy *Hassas* eredetileg bizonyos Bolyár fia Benedek tulajdonát képezte, kitől ezt Kendi Sándor

¹ Így: »filios condam comitis Martini de Dewa«; ha az okirat e szövegezése helyes, akkor Márton fiai a »Dévai« nevet használták.

fia Ráfáel¹ 50 ezüst márkáért megszerezte, a mint ezt az erdélyi káptalannak 1346-ban kiállított levele bizonyította.

A vétel azonban már 1346 előtt megtörtént, mert Kendi Ráfáel és fiai: Miklós, Ráfáel, László, Tamás és János akkor általánosságban csak azt mondják, hogy a szerzett birtokot Horváth Simon comesnek 50 márkáért örökítették, a nélkül, hogy a két ügylet idejét meghatározták volna. Horváth Simon nemsokára túladott birtokán, a mennyiben ezt az erdélyi káptalan tanúsága szerint 1343-ban *Márton dévai várnagynak* szintén 50 ezüstmárka árán eladta s magát arra kötelezte, hogy a vévőt minden ellenmondás és esetleges háborgatás ellen védelmezni fogja. Ez minden-
esetre szükséges volt, mert ugyanazon káptalan tanúsítja 1345-ben, hogy Keresztesi² János fia *Kelemen mint* szomszéd az 1343. évi adás-vevési szerződéshez beleegyezését adta.

Az itt felsorolt okmányok felolvasása után Iklódi Beke azzal védekezett, hogy ő 1343-ban a Márton dévai várnagy részéről történendő vevés ellen az erdélyi káptalan előtt tiltakozott és e tiltakozást ugyanazon évben László alvajda előtt megújította. Az elnöklő vajda erre kimondta, hogy Dévai Simon (Márton várnagy fia) Horváth Simont az eladási szerződésben kikötött védelmezésre fel nem hívta, Iklódi Beke pedig tiltakozását kellő időben törvényes alakban bemutatta, s hogy ezeknek alapján Iklódi Beke, mint határos szomszéd, a birtok megszerzésére sokkal inkább volt jogosítva, mint Márton. Felhívta tehát a káptalant, hogy jövő június 1-én a hassasi birtokot meghatárolja és árát meghatározza, eljárásáról pedig június 15-ig Péter alvajdát értesitse, ki a becslés alapján Iklódi Bekét a birtokba be fogja vezetni; a káptalan embere mellett Beke részéről (Esküllői) Botos Miklós, vagy fia János, vagy Lőrincz fia Réthei³ Balázs, Dévai Simon részéről pedig Kökényes-Rajnald nb. Mikod bán fia Miklós fia: Dobokai János, vagy Bádoki Péter fog bizalmi emberként közreműködni.⁴

¹ Az okirat mondja »Rophoy de Kend«, de miután Kendi Ráfáel fia Tamás, kit az erdélyi káptalan 1346-ban szintén említ, 1371-ben mint Kendi Ráfáel fia Tamás szerepel, (v. ö. Teleki okmánytár I-ső k. 167—168. l., Hazai oklevéltár 295—296. l.) be van bizonyítva, hogy a régi okiratainkban előforduló Raphayn = Rophoyn vagyis *Rafany nem más, mint a Ráfáel névnek magyaros kiejtése.*

² Keresztes nevű helység Iklód mellett jelenleg nem létezik; úgy látszik, hogy itt Réce-Keresztúr-ról van szó.

³ Ez más alkalommal »Récei« néven fordul elő.

⁴ Anjoukori okmánytár V. 181—184. l.

Márton birtokviszonyaira többiek között még a következő adat is nyújt némi felvilágosítást. János Külső-szolnokmegye alispánja szolgabíráival együttesen bizonyítja 1334 jul. 4-én, hogy a Kaplyon nb. Bagosi János és nemzetségbeli rokonai Márton comes, dévai várnagy ellen *Leley* nevű birtokuk elfoglalása miatt óvást tettek; ¹ 1345 okt. 24-én pedig tanusítja ugyanazon megye alispánja, hogy a Szolnokmegyében fekvő *Leley* a Kaplyon nb. Károlyiak és Bagosiaknak ősi birtoka. ² Vajjon e *Leley* a még most is *Lele* néven ismert helységekkel azonos-e? meg nem határozhatjuk, de úgy látszik, hogy a szilágymegyei *Lelenek* megfelel.

Az előbbiekből kitűnik tehát, hogy az 1333-ban szereplő Márton, hunyadmegyei főispán és dévai várnagy (bár az imént idézett okiratok őt csak várnagyi minőségben ismerik) 1345-ben még élt és 1348 első felében már néhainak neveztetik. Fiai: Simon, Tamás plébános és Dömötör 1348 első felében mint »Dévai«-ak fordulnak elő.

Hol feküdtek e Márton ősi birtokai, ezt a fentebbi forrásunk meg nem mondja, de miután az akkor Dobokamegyében feküdt *Hassas*-t vásárolta meg, nincsen kizárva, hogy többi birtokai is e megyében feküdtek. *Hassas* nevű helység nincsen jelenleg Szolnok-Dobokamegyében, de mivel *Ikklód* és *Hesdát* (valamikor a dobokai járásban) ott van, nem igen tévedünk, ha azt mondjuk, hogy »*Hassas*« alatt talán egy *Hesdát* nevű jószág lappanghat. *Dobokai János* és *Bádoki Péter*, ³ kik Márton fiainak bizalmi embereiként működnek, ezekkel talán rokonsági viszonyban lehettek.

¹ Károlyi okmánytár I. k. 85. l. — ² Ugyanott 164. l.

³ Ez utóbbi 1332-től 1341-ig Dobokamegyének szolgabírája.

DR. WERTNER MÓR.

Thököly István Hunyadmegyében.

Kevéssé ismeretes, hogy Thököly István gróf, a nagy szabadsághős atyja Erdélyben is birtokolt felesége, rátóti Gyulafy Mária (iktári Bethlen Mária leánya) révén. Felső-magyarországi uradalmainak hűséges gazdatisztje: Keczer naplójából¹ azonban arról is értesülünk, hogy a vajda-hunyadi várat is megszerezte és ennek a révén vármegyénkbe is ellátogatott néhány hétre, családjával.

Thököly István 1667 újévét Erdélyben, alsó-fehérmegyei birtokán, Krakkóban érte. De január 2-án Ebesfalvára, Apafy Mihály fejedelem látogatására megy, hol Barkóczynéval contractust köt a vajda-hunyadi várat illetőleg. E szerződésről tudósítja a gróf Zólyomit is, kivel, mint érdekelt féllel már előbb (1666 július 4-én) alkuban állott. Ennyit mond Keczer az ebesfalvi szerződésről, melynek előzményei a következők voltak: A vajda-hunyadi uradalmak birtokában Barkóczy Sándor és neje osztozott a Bethlen-örökösökkel, azonban Barkóczyné egyúttal perben állott éppen e hunyadi birtoklás miatt Zólyomival. Hanem e per megszüntetése, vagy jobban mondva, a hunyadi birtokok megszerzése Thökölynek is érdekében állván, az neki most sikerült is. Így lett a későbbi grófból és árvamegyei főispánból hunyadmegyei birtokos, miután (már 1665 óta) Illyén is volt birtoka, hová lovakat küldött; miként a zarándmegyei csúcsi jószágot is birta.

A hunyadi ügyet azonban csak február 2-án vitte dűlőre Thököly Maros-Vásárhelyen a fejedelemnél, Bánffy és Teleki közbenjárásával. Csak most Ión Hunyad a Thökölyé, ki annak megtekintésére márczius havában személyesen is vármegyénkbe jött.

Krakkóból, vagy — mint Keczer helyenként nevezi — Karkóból márczius elsején reggeli 8 órakor indult el a gróf és kísé-

¹ Lipócezi Keczer Ambrus naplója 1663—1669 czímen kiadta Nagy Gyula 1893-ban a M. Tud. Akadémia »Történeti naplók« cz. gyűjteményében; de megyénkire csupán a 280—289-ik lapokon olvasható feljegyzések vonatkoznak, melyek alapján ez ismertetésünk készült.

rete. Maros-Tótváradján át délben értek Vinczre, s onnan Szászvárosra »későn estve,« másnap pedig Pöskin át délre Hunyad várába, hol a »városban lakos nemesség« s a vidék uraiból is sokan elibe jöttek a grófnak, úgy hogy »négy asztalra valának, jól is meglakának« marasztalása folytán. Kellett is, mivel az urak napestig »szorgalmatoskodtak az osztálban«, az uradalom birtokai elosztásában, kivált mikor 10-én Barkóczy is megjött feleségével és Naláczyval és a »vármegyebeli felés emberekkel.« Így most már »öt asztalra lőnek csak az palotában is« ebéd közben; de a beteges grófot »hamar s igen elérte az bor,« úgy hogy aztán a »vendégek is hamar eloszlanak« udvariasságból. De harmadnap már nyúlászni ment Thököly Barkóczyval; csak Hegedüs Ádám uram lett olyan rosszúl, hogy el kellett hozzá hívatni a fejevári patert, hogy meggyóntassa. S mivel ekkor orvos — vagy mint mondták: borbély — sem volt Hunyadon, távolról hozattak egyet, úgy hogy április 21-én már állandó orvosa is van a hunyadiaknak.

Márczius 14-én szerződés kötött Hedry Benedek és Barkóczy Sándor között, melynek értelmében Hedry illyei jószágát 2600 forintért Barkóczynak adta el. De ez meg már június 23-ikán megvételre ajánlja Thökölynek, a ki viszont Teleki Mihály-nak ajánlgatta Keczer útján.

Márczius 15-ikén Thököly »vadászni volt s 2 úzet fogatott,« míg Keczer »az ifjú gróffal,« a tíz éves Imrével a Kincses nevű szőlőhegyen járt. S az idő jóra fordulván, a gróf Illyére küldte »az ebeket, hálókat és azokhoz való húsz gyalogot,« s 17-ikén maga is elindult 9 óra tájban »az hegyeken által.« Nehéz útjuk volt, mert a hó is esett, de azért estére már Illyére ért Barkóczyhoz, kinek vendége volt. Az említett hegyi-út Dévát aligha érintette, mert ha igen, úgy a gróf nem vitette volna magával »konyha-kocsiját,« hanem Naláczyhoz fordult volna be ebédre, ki Déván lakott s a grófnak jó ismerőse volt; Keczer pedig biztosan megemlítette volna Dévát, ha mellette haladtak volna el, mert ő az ily csekélységekre naplójában nagy súlyt fektetett.

Thököly 29-ikéig mulatott Illyén, s jobbára vadászattal szórakozott, s habár az idő esős volt, ritkán tért vissza a vadászatról, hogy egy-két őzet, gimet s több nyulat el ne ejtett volna. Vadászni kivált Kujas felé, valamint a bozi és laposnyaki erdőbe jártak, s néha Jófűn túl, a török földjére.

Márczius 30-ikán megindulván, Thökölyék Branyicskán »költöztek« át a Maroson és ebédre Németibe érve, estére ismét Vajdahunyadon voltak, hova harmadnapra Barkóczy is eljött Naláczyval látogatóba. Majd eljönnek Rác Péter, Nádudvary, Folthy és Makray uramék, kik restelkedve voltak szemtanui, miként verték vasba és küldték Gyulafejérvárra, a vármegye notariusát, Szilvásy Bálintot, kit a fejedelem a Zólyomival való czimboraságért fogatott el.

Április 20-ikán »déllyest« Thököly Brettyére ment vadászni, majd 23-ikán Haczog vidékére és este vissza Hunyadra, hol 27-ikén a haczogi praedicator és a hunyadi oláh papokat hívta meg ebédre. A hó utolsó napján meg Rédey és Teleki jött vendégéül, minek öröme annyiit ettek-ittak, hogy a »jólakás után« későre kelve, még a vasárnapi templomozást is elmúlaszták. S mikor negyednapra elmentek, Thököly május 4-én Kapyval Barcsára és onnan aranyi birtokára indult vadászni. De napokig esett az eső, s így az urak bizony nem vadászhattak Aranyon, hanem »az vigan lakással múlták az üdőt.« Thököly így csak 7-ikén későn este érkezett haza hunyadi várába, hol pár nap múlva új vendéget kapván, olyan jó kedve lett, hogy »váltig tánczolának.« Másnap (12-én) azonban ő is lakodalomra ment Keresdre, hátrahagyván leánykáit: a »kisasszonykákat,« azzal a rendeléssel, hogy egy hét múlva vigyék utána krakkói kastélyába; míg Keczer uram a hunyadi gazdaságot rendezgette s a vashámorokat javítgatta.

Ennyi mindössze, a mit Keczer naplójában megyénkre vonatkozólag összéböngészhattünk, s ha azalatt a két hónap alatt, a mit Vajdahunyadon töltött, eszébe jutott volna legalább azt leírni, a mit a várban látott és talált, bizony ma hálásabbak lennénk iránta!

ULAIN FERENCZ.

Maros-Illye és környékének nemes családjai.

Megyei történelmi társulatunk tevékenységén felbuzdúlva, elhatároztam magamban, hogy papirosra vetem azt, a mit e vidékről — melyen több mint félszázadot éltem — és lakósaírók tudok,¹ s hogy fogyatékos szerény jegyzeteimet kiegészítsem, előrehaladott korom daczára bejártam a következő helységeit: Maros-Illyét, Maros-Brettyét, Briznyiket, Lapusnyakot, Branyicskát, Hunyad-Dobrárt, Gura-Dobrárt, Abucsát, Zámot és Guraszádát (a hol lakom), mely községekben az alábbi magyar nemes családokat találtam. Nemesi oklevelök még soknak megvan, de nem adták át.

Irom tehát, a mit félszázad alatt észlelhettem. Kövessék mások is példámat.

I. Maros-Illye.

A mióta 1844-ben Illyére jöttem tanítónak, a maros-illyei uradalmat mind a Bornemiszák bírják. Az u. n. »alsó udvar«-t, a Maros felőlit birta báró Bornemisz Ignác, kinek neje volt Katona Klára, a ki jelenleg is él. Két gyermeke volt: Tivadar, a mostani birtokos és Zsuzsika, a ki meghalt. A »felső udvar«-t birta br. Bor-

¹ Ez érdekes közlemény írója: néhai esík-taplóczai *Xántus Ignác* — halotti jelentése szerint — nyug. r. kath. elemi iskolai tanító, a koronás ezüst érdemkereszt tulajdonosa, 1848—49-iki honvédtiszt, állami h. anyakönyvvezető, meghalt Guraszádán, 1899 nov. 9-én, élete 76-ik évében. Hült tetemeit a maros-illyei róm. kath. sírkertbe vitték át, s ez alkalommal a »Hunyad« a következőkben emlékezett meg róla: Ritka derék ember volt, a kinek nevét csak becsüléssel említette mindenki. Hihetetlenül csekély fizetése mellett négy évtizeden át tartotta fenn és terjesztette a magyar beszédet Maros-Illyén és környéken. Még a románok is mind hozzá vitték gyermekeiket, ha magyarul akarták taníttatni, mert 70 falu területén magyar iskola másutt sehol sem volt. Csupa tevékenység volt a derék öregnek élete még azután is, hogy 42 esztendei tanítói működése után nyugalomba vonult. A szabadságharcban mint honvéd tett eleget hazafiás kötelességének, ép oly emberségesen, mint a tanítói pályán. Élete fényes példa arra, hogy a derékség és tiszteltreméltóság nincs az állás magasságához kötve. Szerk.

misza Pál, kinek neje gr. Kornis Gabriella és fia Bornemisza Albert, kinek birtokrésze ma szintén a Bornemisza Tivadar báróé.

A többi családok ezek: 1. A legrégebb család volt a *Bisztrai* család, de férfi-utódja már nincs. 2. A *Bartók* családból él Bartók Abel. 3. A *Martonosi* családból él Martonosi János és egy fia. 4. A *Szilágyi* családból él Szilágyi György aradi tanító és Szilágyi Zoltán.¹ 5. A *Simon* családból Simon Gábor járásbíró. 6. A *Ribiczey* családból Ribiczey József. 7. A *Janky* családból Janky Lajos tábornok. 8. A *Janka* családból Janka József. 9. A *Sztojka* családból Sztojka Lajos, Béla és Gábor. 10. A *Nagy* családból Nagy Géza és Lajos. 11. A *Visky* családból Visky József. 12. A *Jancsó* családból Jancsó Lajos és dr. Jancsó Sándor. 13. A *Rácz* család tagjai nagyon eloláhosodtak, úgy hogy többen közülök nem is tudnak magyarul. Tagjai: Rácz Imre, Julius, Demeter, Antal és József. 14. A *Tóth* család szintén eloláhosodott, több tagja nem is tud magyarul.

II. Zám.

Zámot a régi időben a Naláczy család birta, a melytől megvette Hunyadvármegye 1848 előtti főispánja, br. Nopcsa László, a ki fényes kastélyt építtetett oda, de 1848-ban a székelyek felgyújtották. Azután eladta az egész uradalmat Lekisch nevű bécsi ügyvédnek, a ki újból eladta mostani birtokosának, Csernovits Mihálynak. Báró Nopcsa Lászlónak testvére volt Nopcsa Elek bécsi udvari kancellárius, a ki meghalt Bécsben, de ide szállították holttestét Farkadinra. Nopcsa Lászlónak a fia Ferencz, előbb Hunyadmegye főispánja, később udvarmester néhai királynénk ő Felsege mellett és Elek, jelenleg országgyűlési képviselő. Más nemes család nincs Zámon.

III. Abuesa.

1. A *Martonosy* családból él Ignác, Imre, János és Béla. 2. A *Galgóczy* családból Elek és Ignác. 3. A *Markocsán* családból Rezső, Endre. 4. A *Hits* családból Gyula és Károly.

¹ Fájdalom a szépreményű ifjú, a budapesti műegyetem gépészeti szakosztályának áll. ösztöndíjasa, 1901-ben szintén elhalt.

IV. Maros-Brettey.

1. A *Nagy* család Szentgericzei előnévvel, Nagy József m. kir. pénzügyigazgatósági számellenőr és Nagy Albert. 2. A *Szegedy* családból él Szegedy Béla és Antal. 3. A *Kassay*, 4. a *Barabás* és 5. a *Diák* család kihalt. 6. A *Ribiczey* családból Ribiczey Ádám, László, eltávoztak.

V. Briznyik.

Ebben a községben más magyar család nincs, csak hét volt huszár greniczer, a kik a dobrai századhoz tartoztak; oláhok, u. m.: 1. Farao Iszaila. 2. Farao Juon. 3. Juga János. 4. Oprisán Juon. 5. Juga Lajos. 6. Juga Áron. 7. Juga Filimon.

VI. Lapusnyak.

1. A *Lázár* család, csik-taplóczaei eredetű. Az első a ki Csikból ide jött, Lázár János volt, Hunyadvármegyének dirigens főbírája és Lázár Ferencz. Lázár Imre 1763-ban jött ki; ennek fia volt Lázár Pál, a ki hosszasan volt a lapusnyaki járás szolgabírája; ennek a neje fordult kocsijával a Marosba Branyicskával átellenben 1846-ban s a kocsí ablakai összeroncsolván, ott meg is halt. Lázár Pálnak a fiai: néhai Lázár Poldi, Lázár Pál Oszkár, Lázár Elek és a meggyilkolt László. Lázár Pál Oszkárnak a fiai a jelenlegi birtokos: Lázár László és Elemér. 2. A második Lázár család Lázár Farkas és fiai: Elemér vízszabályozó mérnök, Zoltán vasgyári igazgató Ozdon, Farkas főszolgabíró, Ottó tanár, Ilona: Király Pálné. 3. Lázár Lajos és fiai. 4. Lázár Jozefin, férjezett Nemes és Glasz. 5. A *Bár* családból Bár György és fiai: Sándor és Gábor. 6. A *Partai* családból él Partai József; ez Szabó Partainak írja magát. — Az eloláhosodott magyar nemesek: 7. A *Sujaga* (Sági) családból: Jozsif a pap, Juon Iuj Zsigmond, Juon kántor, Dionisie Iuj Juon, Dionisie Iuj Zsigmond, Josif Iuj Juon és Zaharie. 8. A *Gosztai* családból él 9 tag: Miklós a bíró, Józsa, Ludvig, Áron, Áron tanító, Ferencz, László, Poldi, Ioachim. 9. A *Rein* család 3 tagja: Sándor, Jozsif, Juon. 10. A *Boji* család 3 tagja: Lázár, György, Péter Iuj Juon. 11. A *Somogyi* család 2 tagja: Mojsze és Juon. 12. A *Nagy* család 4 tagja: Jonucz, Joachim, Ádám és Ludvig. 13. A *Juga* családból Péter és Juon Romániába mentek.

VII. Hunyad-Dobra.

1849-ben, a világosi fegyverletétel után egy csapat osztrák katona Magyarország felől Erdélybe vonulva, Dobrán átment, s ha jól emlékszem Lichtenstein főparancsnok megtette császári biztosnak gura-dobrai birtokos alispánt, Farkas Eleket, a miért is felbőszült a dobrai gör. kel. esperes fia, Krainik Áron, hogy nem őt nevezte ki a katonai parancsnok biztosnak, a rákövetkező éjjel összefogadta embereivel Farkas Elek alispánt és egy nála lévő unokáját, Lázár Lászlót, lapusnyaki Vajda Sándor szolgabíró, a jegyzőt, Partai Albertet és Csákán Lajos írnokot; összekötöztette kivitette Dobrától Lapusnyak felé egy kilométernyire és ott mind az ötöt meggyilkolta és gyilkoltatta. Ekkor átlátván gyilkos tettét, kimenekült Oláhországba, a hol mint katona szolgált haláláig.

A hunyad-dobraiak mind székelyhuszár greniczerek voltak. Dobrán volt egy szárnyparancsnokság; századosuk Kiss Sándor, a ki a forradalom elején átállott a magyarokhoz; főhadnagyuk: Bruckenthal, alhadnagyuk: Krainik Sándor, őrmesterök: Gremai és Krainik József. Ez a szárny tartozott a tövisi katonai parancsnoksághoz, melynek főszázadosa Suini Pál volt az ezredesök.

A dobrai volt huszár-család állott 152 tagból, u. m: Ancsa Juon, Belle János, Jozsif (kettő), Blidár Jozsif, Bogány Ivánti, Bogár Tenásze, Bolna Toma, Boncza Nyikuláe, Bontos Jozsif, Juon, Petru (2), Czug György, Juon (2), Ludvig, Mihály (2), Nyikuláe, Toma, Csizmás Ignát, Cson Juon, Dubár Juon (2), Doka Petru, Dorka Gyorgye, Duka János, Feresztro Juon, Gavrilla Ludvig, Grozucza Alexandru, Ignát, Herbai Alexandru, Gyorgye, György (2), Jozsif, Juon, Lázár (2), Nyikuláe, Vaszilie, Herczegán János, Toma, Hincze Lajos, Hongor Jozsif, Juga György, János, Ivánti Jovicza, Kalamár Alexandru, Katána Alexandru, Katina György, Kosztántin Ádám, Koszta Juon, Krainik Alexandru, Kodrea, Nyikuláe (2), Solomon, Kriszte Jozsif (4), Juon (2), Lajos (2), Péter, Solomon, Zaharie, Lázár Fábíán, Lesnyikán Jozsif, Vicenti, Lup Háncs, Lupsa Toma, Mojsze Lázár (2), Muntyán Ádám, György, János, Nyikuláe Murár Jozsif (2), Petru, Nagy Toma, Nán Jozsif, Nándra Alexandru (2), Ilie, János, Jozsif (3), Juon, Lajos, Nyikuláe, Petru (2), Nemes Juon, Toma (3), Nyámez Ádám, Jozsif, Juon, Petru (2), Nyisztor Dregán, Jozsif, Juon, Petrucz, Toma, Olár Ádám, Benedek, János, Petru, Ontse Jozsif, Pászku Ádám, György, Pászku Jozsif, Rossu János, Jozsif, Simon, Szerafin Ádám, Szimedre Ádám (2), György, János (2), Juon, Mihály, Toma, Szintye János, Szucs Jozsif (2), Juon, Suta Ádám, János, Mihály, Szüts Lajos, Tokán Alexandru, Tomucza Ádám, György, Hilár, Ignác, János (2), Jozsif (2), Juon és Vuja Juon.

Ezeknek német nyelvű iskolájuk vala, a róm. kath. kántor volt a tanító 1848-ig, a mikor megszűnt. A jelenlegi *határőri* iskolát a határőrség alapjaiból tartják fenn. A gör. kel. templomot is Mária Terézia építtette volt.

VIII. Gura-Dobra (a régi Jófő).

Egy patak választotta el Hunyad-Dobrától, de itt egy gránicer sem lakott.

1. *Farkas* Elek, ennek leánya után örökölte Lázár Lajos a gura-dobrai jószágot, kinek fia a jelenlegi követ, Lázár Árpádi nőtlen. 2. A *Kis* családból él Kis Sándor 48-as honvéd, később az olasz legioban szolgált; volt még Kis Lajos szolgabíró, a ki magtalanul halt meg. 3. Mihalesden van nemes család *Radomir* Juon. 4. Roskányban a *Szingya* és *Kába* család. 5. Felső-Lapugyon és 6. Radulesden is van nemes, de nevöket nem tudhattam meg.

IX. Branyieska.

Itt csak a báró *Jósika* család van. A kiket én ismertem, ezek: 1848 előtt báró Jósika János volt gubernátor, neje gróf Csáky Rozália keresztes dáma, fiai: báró Jósika Samu udvari kancellár és Lajos, a ki nem rég halt meg. Lajos fiai: Samu, a volt miniszter, Gábor orsz. képviselő és Lajos. 2. Jósika Miklós az író fiai: Géza nőtlenül halt meg és Leó. 3. Jósika József utód nélkül halt el. 4. Jósika Pál, több utódja van Várfalván.

X. Guraszáda.

Guraszádán felkerestem az összes birtokosokat, de egyenél sem találtam családi okmányt vagy egyéb történelmi iratot és régiséget. 1. Benedikty Lajos földbirtokos azt mondja, hogy az ő családi okmányai a bátyjánál, Benedikty Józsefnél vannak. 2. Thoroczkay Venczel és 3. Gálffy József azt mondja, hogy az ő családi írományait 48-ban az oláhok elpusztították. Több magyar birtokos jelenleg nincs Guraszádán. — Guraszádát három nemes törzs bírta: egyharmadát gróf Bethlen Gergely, kinek fiától, Bethlen Lajostól megvette Kolozsvár néhai polgármestere: Simon Elek, a ki áttáblázta Benedikty Lajosné leányaira, a kik jelenleg is bírják; $\frac{1}{3}$ -át bírta Sándor János, kinek leánya özvegy gróf Vass Ádámné. Thoroczkay Venczel és Sándor Gergely utódjai; $\frac{1}{3}$ -át bírták több apró nemesek, u. m.: a Brádiak, a Boer-, a Turi-, a Felszezi-, a Fodor- és Ugron családok, a kik mind eladták guraszádi birtokukat s jelenleg egy sem birtokos Guraszádán.

Guraszádán, 1899 május 26-án.

XANTUS IGNÁCZ.

APRÓ KÖZLÉSEK.

Újabb adalékok a Hunyadiak származásáról.

Hunyadi János származásáról dr. *Karácsonyi* János 1901 február 28-án a »Magyar heraldikai és genealogiai társaság« vál. ülésén érdekes felolvasást tartott. Ez értekezés nemcsak Hunyadi János személye miatt érdekel minket hanem azért is, mert dr. *Wertner* Mórnak társulatunk Évkönyve-1900. évf. 3-ik füzetében megjelent részletes dolgozatától több tekintetben eltér.

Karácsonyi először is kimutatja, hogy a bolgár csárokkal való összeköttetést hirdető s Wertnertől is kétséges hitelűeknek írt levelek hamisítványok. Elesnek ennél fogva mindazon hozzávételek, melyek Évkönyvünk i. h. 106—109. lapján olvashatók. Megyénket még közelebről érinti Karácsonyinak azon fölfedezése, hogy a »Chionoki Vojk«-féle és állítólag a Csolnakosy-család ősére vonatkozó s e családot Hunyadi János vérrokonának hirdető levél szintén hamisítvány, s oly időben készült, midőn Hunyadvára már nem volt a Hunyadi-család kezén s midőn már Erdélyben »fejedelem« s nem vajda parancsolt. Belső tartalma szerint is e hamisítvány oly kiváltságokról beszél, a minőt Hunyadi János éppen nem osztogathatott. E hamisítvány egy 1609-iki átíratba van foglalva, s ha igaz, hogy keltéül: »Karán-Sebes 1447 augusztus 27« van írva, akkor már csak azért sem lehet valódi e levél, mert Hunyadi 1447 augusztus 27-én nem tartózkodott Karán-Sebesen. Wertnernek Évkönyvünk i. h. 114. l. kimondott gyanuja tehát itt tisztázva van.

Legnagyobb az eltérés Karácsonyi felolvasása és Wertner fölfogása között a Hunyadi—Morzsinai rokonság tekintetében. Wertner egyenesen ebből indul ki, Karácsonyi pedig Heltainak azon állítását, hogy Hunyadi János anyja Morzsinai leány lett volna mesének bizonyítja. Heltai nem érdemel hitelt, mert Zsigmondot Hunyadi János atyjának hirdeti, pedig most már biztos, hogy midőn Zsigmond először Erdélybe lépett, Hunyadi János

már 7 éves volt. Bizonyos az is, hogy Hunyadi János idejében nem volt Morzsina-család, s nem is lehetett, mert Morzsina városka mások kezén volt. Létezett ugyan, de még csak keletkezőben a demsusi Musana vagy Marsina-család, de a XIV-ik században ez még erdőt irtogató, szegény kenéz-család vala, s a társadalmi különbség miatt lehetetlen, hogy ennek valamelyik nőtagját vette volna nőül a czímeres, nemes, jószágos várúr Hunyadi Vojk.

Ebből aztán következik, hogy Karácsonyi nem fogadja el Wertnernek azon állítását, hogy Hunyadi János nagyatyja, Serbe, egy személy azon Kosztafia Surb-bal, a ki mint Rekettye hunyadmegyei falu harmadának kenéze 1360-iki ítéletlevélben fordul elő. Mert föltéve, hogy az 1360-iki ítéletlevélben említett személynév csakugyan Surbnak és nem Surs-nak olvasandó, lehetetlen e mélyhangú személynevet egynek venni a magashangú Serbe-vel, éppen úgy, mint öreg hiba volna a vidékünkön jól ismert Sorbán és Serbán családokat egynek tartani. De meg a Kendeffy, Mutnoky, Morzsina (később Morzsina) családok története is mutatja, hogy olyan szegényes kenézi állapotból, mint a minőben Koszta fia Surb (Surs) 1360-ban vala, a XIV-ik században lehetetlen volt a hunyadi vár urának magaslatáig emelkedni. Az pedig bizonyos, hogy a Hunyadi-család már 1399 előtt bírta Hunyad-várát, mert 1364-ben még az erdélyi vajda tart ugyan e várban várnagyot, de 1399-ben már nem.

Ennélfogva Karácsonyi igazat ad I. Mátyás király főjegyzőjének, Túróczy Jánosnak — a Mátyás korabeli történetírók közt egyedül magyarnak — s azt vitatja, hogy Hunyadi János atyja Vojk tulajdonkép előkelő, havaselyi (oláhországi) boér vala, a ki a magyar király ügyének pártolása miatt (1395-ben?) hazánkba menekült s itt jutalmúl és menedékhelyül Hunyadvárát kapta. Vitatja azt is, hogy Hunyadi Vojk ugyanekkor vagy legalább is 1409 előtt, midőn az udvari vitézek sorába jutott, a görög keleti (schismaticus félhitű) vallásról a római. kath. vallásra tért át s így fia, Hunyadi János már teljesen magyar vala, mert a nemzetiséget nem a származás, hanem a nyelv, a nevelés, a társadalmi és vallási összeköttetések teszik.

(Kivonat a »Turul« 1901. évf. 49—53. lapjáról. Karácsonyi tanulmányára dr. Wertner Mór »Még egyszer Hunyadi János származásáról« czímen külön cikkben felelt, mely ugyanott olvasható, a kötet 142—144. lapján.)

Milyen urak voltak a Hunyadi-kenézek?

Wertner és Karácsonyi Hunyadi-tanúlmányai alkalmából, egyik figyelmes olvasójuk, *Fényes Lajos* a *kenéz* szó társadalmi jelentésének tanulmányozását ajánlja hisztorikusaink figyelmébe. Érdekes levelét, melyet a »Budapesti Hírlap«-hoz intézett, a következőkben adjuk:

Az a kérdés még mindeddig nincs eldöntve, hogy a Hunyadiak *alacsony sorsból* származtak-e vagy sem? Azt annak a szláv szónak a valódi értelme, illetőleg társadalmi jelentősége fogja eldönteni, melyet minden történetírónk amúgy magyaros kifejezéssel akként használ, hogy: *kenéz*. Valamennyi újabb történetírónk megegyezik abban, hogy a Hunyadiak ősei *alacsony sorsúak*, vagy *szerény származásúak*, vagy legalább is *elszegényedettek* voltak; de ugyanakkor azt írják, hogy *Vojk* legidősebb leánya, *Marina* férjhez ment az *oláh vajda fiához* és így a vajda fia Hunyadi Jánosnak *sógora* volt, továbbá a *szerény származású* Hunyadi János a *nagyságosok rendjéhez* tartozó Szilágyi László leányát, Erzsébetet nyerte nőül.

Ime a két ellentét: egyik oldalon *alacsony sors*, a másikon főrangúakkal való házasság. Honnan van ez? Azt hiszem, sőt meg vagyok arról győződve, hogy ez onnan van, mert ama szláv szónak: *kenéz*, valódi társadalmi jelentőségét eddig *kellőkép* nem kutattuk, nem méltattuk. Próbáljuk meg, hátha sikerül! Ez a szó: *kenéz*, magyaros kiejtése annak a szláv szónak: *knez*. Az összes délszláv népek: szerbek, bolgárok, bosnyákok, montenegróiak, a legrégebb időktől kezdve, mind e mai napig, az ő társadalmi életükben: fejedelmeiket, uralkodóikat, vajdáikat, főuraikat nevezik »*knez*«-nek, vagy »*knaz*«-nak. A cseh szintén velök rokon, de már távolabbi rokonságban élő szláv nép e »*knez*« szót akként ejti ki, hogy »*knizse*« (olv. *knýzisc*), a mely szónak nálók, a társadalmi életben eleitől fogva, mind e mai napig, szintén ugyanaz a jelentősége van, t. i. jelent fejedelmet, uralkodót, vagy legalább is uralkodó családból származott herceget, őrgrótot, főurat.

A magyarországi szláv népek pedig saját papjaikat nevezik mind a mai napig *knez*-nek, vagy *knaz*-nak (olvasd *knysz*, vagy *knysz*) valószínűleg a zsidó theokratikus állam társadalmi szokása szerint, a hol a papi rend volt a legfőbb, legmagasabb rend. A szentírás is, mint papi *fejedelmekről*, szól a főpapokról. Sőt a mi

magyar társadalmi életünkben is mind a mai napig megmaradt az a szokás, hogy a püspököket papi fejedelmeknek nevezi; — némelyik hivatalos aláírásánál nem is használva saját családi vezeték-, csupán keresztnévét; így például I. Konstantin, váci püspök, II. Károly, veszprémi püspök, annak tagadhatatlan bizonyosságául, hogy a szláv nép a knez szóval, midőn papjait ezzel tisztelti meg, őket papi fejedelmeknek tartja, mert a **knez** szó, a szláv társadalmi életben **azelőtt** is, most is fejedelmet jelentett és jelent. **Vonjuk** le ezekből a következtetéseket. Hogyha a Hunyadiak ősei *knezek* voltak, akkor ők a saját nemzeti életükben *fejedelmek, uralkodók, vajdák*, főurak voltak s így semmi esetre *alacsony sorsúak*, hanem *főrangúak*. Hunyadi János nagyatyja, Serbán a hunyadvármegyei oláhok kenéze = vajdája volt. 1399-ben a hunyadi várnagy, Vojk a Serbe fia már *nem alantasa* az erdélyi vajdának. Vojkot Zsigmond király *nagy vitézségeért* Havaselvéről hívta Magyarországra. Vojk és Selibor oláh *főurak*, Lajk havas-elvi vajda üldözése elől Magyarországra menekültek. Vojk leánya: Marina, oláh vajda fiához megy férjhez.

Mit jelent mindez? 1. Azt, hogy Serbán: fejedelem, vajda. 2. Hogy Vojk oláh főúr. 3. Hogy Vojkot Zsigmond nem mint köz-katonát, hanem mint a nép vezérét hívta meg nagy vitézségeért. 4. Hogy Vojk független az erdélyi vajdától, közvetlen vazallusa a magyar királynak és végre 5. Hogy nemcsak most, hanem abban a korban is hasonló hasonlóval lépett házasságra: az oláh vajda fia bizonynyal hasonlóval családból keresett magának feleséget.

(A »Budapesti Hírlap« 1901 márczius 17-iki 76. számából.)

A hunyadvári uradalom 1620-ban.

Jegyzéke azon városoknak, birtokoknak és jószágrészeknek, melyek Bethlen Gábor fejedelem idejében a hunyadi kastélyhoz tartoztak, 1620-ban.

Városok: Vajdahunyd és Haczkok.

Possessiones: Alsó-Nádasd, Kis-Kalán, Szentkirály, Víztorok, Telek, Groba, Ploczka, Toplicza, Valiora, Gelyes, Beres, Ruda, Pojnicza-Vojni, Mogyorinczeje, Pestesel, Szohodol, Runk, Guravád, Gerlye, Frasinir, Brattyásza, Juvántelke, Zalasdisor, Feredse, Poj-

nicza-Tomi, Cserbel, Govasdiora, Zehiet, Cherisor, Nadubor, Plop, Ulmul, Gostaja, Paklisa, Varacs, Onasza.

Item oppidum Mardsina. Possessiones : Pronichaza, Rugesina, Negrilest, Nemessest, Perelest, Mandrest, Koszana, Bunyilest, Kerliczer, Kertek, Topliczel, Banyasi, Mardesti, Delani, Petricza, Bujerivest, Szlavesti, Tharnica, Krivina, Maldest, Thara, Threseat, Baltiest, Fratest, Zemenarest, Valyara, Gyikkest, Vadunyi, Duigaini, Thiemerest, Hurkaidia, Soranyi, Sentest, Boznara, Zeleste et Kus-tejul in districtu Mardsinensi.

Nec non oppidum Monostor. Possessiones : Remete, Uresti, Bunye, Vladanyi, Vireszul, Szbradnia, Padoranyi, Otthie, Oczekul, Zernyesti, Dubesti, Tapla, Toplicza, Izvoricza, Pomostien, Lekes-test, Alsó-Gercsinile, Felső-Gercsinile, Sugdia, Szternicz, Kladova, Vervanie, Alsó-Ohába, Thalmadia, Oláh-Ohába, Zahodol, Prodan-nyest, Thilomerest, Ulicza, Faluhely et Oltmarestin in districtu Monasteriensi.

Portiones in Brettye, Macso, Plop, Várhely, Pala, Bukova, Ohaba in comitatu Hunyadiensi.

Summa oppida numero 4, possessiones n° 105, portiones n° 7.

KONCZ JÓZSEF.

(Egy 1700—1710 körül való jegyzékből.)

Erdélyi protestáns püspökök.

Pokoly József Évkönyvünk utolsó füzetében (a 124. lapon) azt írja, hogy Kecskeméthy Búzás Balázs püspökségéről alig vannak emlékeink s a részéről ismert egyetlen biztos adatot a Geleji Katona István idejében készült generalis-protocollumból idézi ugyanott. Nézete szerint Balázs csakugyan erdélyi püspök volt Ungvári János után és Tasnádi Veres Mihály előtt.

Erre nézve nekem is van adatom.

Midőn valami tizenkét év előtt a durhami káptalan levéltárában kutattgattam, a Basirius (ma Hunter) féle kéziratok közt akadtam egyre ily czímmel: »Some fragments of ecclesiastical observations about the government and rites of sundry reformed outlandish churches«, melyben a 4. szakaszban (»In Transylvania«) a tíz erdélyi református püspök is föl van sorolva »ex Libro Publico Ecclesiae Albensis, totius Transylvaniae metropolis.«

A névsorból közlöm a következő nyolcz nevet :

I. Dionysius Alesius in the time of King John the II.

II. Andreas Sandor

III. Matthias Goecki

} sub principatu Christophori Bathori.

IV. Matthaëus Toronæus Ioanne Geci gubernatore A° 1599.

V. Joannes Unguari A° 1600.

VI. Basilius B. Ketskemethi A° 1601.

VII. Michael R[uber] Tasnadi, electus in deploratissimo statu Transylvaniae A° 1602. Obiit A° 1618.

VIII. Joannes D. Keserüi pastor aulicus serenissimi Principis Gabrielis Bethlen. Electus A° 1618, obiit A° 1633.

Zoványi szerint (Magyarországi superintendentiák a XVI. században, 23. l.) Ungvári János 1601-ben a goroszlói csatátéren vérzett el és dr. Basirius följegyzése szerint Tasnádi R. Mihályt már 1602-ben választották meg püspökké ; tehát így Balázs püspöksége evvel az évvel megszűnt, nem pedig 1605-ben, mint eddig tudtuk.

KROPF LAJOS.

A nagy-ági bányák 1770-ben.

Born Inigo báró, mineralogus Mária Terézia korában többször beútván hazánkat tudományos szempontból, megyénkben is megfordult s egyik művében Nagy-Ágról 1770 július 2-ikán kelteve az alábbiakat jegyezte fel a mi földünkről szerzett úti benyomásai alapján :

Lugostól Dobráig meglehetősen sík úton haladtam, innen azonban Dévágig rettenetes kínokat kellett kiállnom. Az út a Maros folyó és a meredek hegyek közt oly meredeken emelkedik, hogy a négy ló elé még nyolcz ökröt kellett befogni. Dévára csak késő éjjel érkeztem. Erdély határán a két huszár, kiket Lugoson vettem magam mellé, elhagyott, mivel az utak biztonsága itt már sokkal nagyobb. Az erdélyi oláhok polgárosultabbak és szelidebbek a bán-ságiaknál ; meglehet, hogy a kormány rettenetes szigora is nagyban előmozdítja ezt. Nem régen három rablót húztak karóba Déván, mivel a hátszegi gyönyörű völgyben több rendbeli gyilkosságot követtek el. — Ez a kegyetlen és embertelen büntetés, mely Szlavóniában és a Bánágban is szokásban van, oly benyomást gyakorolt a lakosokra, hogy éjjel is mindenütt bátran utazhattunk.

Délután tovább utaztam Nagy-Ág felé. A Maroson átkelve, három órai lovaglás után Nagy-Ág faluba érkeztem, ettől vette nevét a másfél órányira levő város, mivel ez volt a legközelebbi helység, midőn az aranybányákat fölfedezték. Itt ökröket fogattam kocsimba, mivel a síksághoz szokott magyar lovak sehogy sem bírkózhattak meg a hegyes vidékkel. Már öreg est lett, midőn Szekerembre érkeztem; a Nagy-Ág elnevezés alatt ismert helységnek ez a tulajdonképeni neve. Itt vannak a zúzó malmok, mosóházak, bányahivatal és templom. A zord éghajlat és a magas fekvés miatt a talaj nem művelhető. A lakosok főfoglalkozása a bányászat. A bánya és a lakosok faszükséglete már annyira megrikították az erdőket, hogy most már a Maroson leúsztatott fára került a sor. A földesuraknak semmi kifogásuk sincs ez erdőirtás ellen, sőt kecskenyájukat legeltetnek az irtványon, nehogy újra nőhessen. Minden földesúr korcsmát tart birtokán, hol a bányászoknak bort adat el; a bányatulajdonosok hó végén mindig kifizetik a munkásaik által elfogyasztott bor árát, ennél fogva megengedték nekik, hogy a bányákra és épületekre szükséges fát mindenkor vágathassák.

Az élelmiszerek szerfölött drágák Nagy-Ágon, valamint a munkabér is sokkal nagyobb, mint másutt. Az összes költségek havonta 10,000 frtra rugnak, mind az által havonként 8, 10, sőt 20 ezer forint tiszta jövedelem osztatik ki a tulajdonosok közt, tehát húsz év alatt mintegy 4 millió forint értékű arany és ezüst termeltetett e helyen.

(Néhai Szamota István fordításában, »Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten« cz. 1891-ben megjelent műve 469—471. lapjain.)

A lezsnyek-brizniki útszoros emléktáblája 1806-ból.

Lezsnyeken alúl két kilométerrel, Szakamásnál a Maros partján egy kirugó s már *bazalt* voltánál fogva is megyénk ritkaságai közé tartozó szírtfok (a nép elnevezése szerint La piatra) állta útját sokáig a közlekedésnek. A XVIII-ik századig a sziklatetőre kelle kapaszkodnia s úgy jutott a vándor tovább. Ez a meredek kúptető annyira nehezítette a közlekedést, hogy Dobrától Dévára még nyári időben is alig juthattak el őseink egy nap alatt. A vármegye régi óhajtását teljesíté tehát gróf Bethlen László főispán, a mikor a XIX-ik századra átmenőleg a szikla alatt örvénylő

Marost kőgáttal távolabb vezetette, a régiek által eltávolíthatatlannak képzelt sziklába útát vésetett.

Az útrendezés már a jelenlegi branyicskai vasúti hid táján, Lezsnyeken erről kezdődött, hol a veczeli római vár (Micia) kőkoczkáival erősítette meg a megye az omladozó partokat. Ez a felerősítés máig épségben áll s a lezsnyeki szikla alatt is vígan foly ma a közlekedés. A sziklából újabb időben kavicsot törettek a vállalkozók s ezzel az 1807 augusztus havában befejezett útmunka emléktáblája is megsemmisült. Ezelőtt húsz évvel még töredékeiben láttam. Ép azért kívánjuk megörökíteni egy régi könyv lapjai közt reánk maradt alábbi egykorú kézirati feljegyzését :

COMITI LADISLAO BETHLEN
VIRO REGIS PATRIAEQVE
SERVITII NITENTI VIAE
OPERISQVE ISTHVIVS
AVTHORI

Gróf Bethlen Lászlónak' emlékezetére,
hogy az utozásnak felsegítésére
ez helyet hasznoson il járóvá tette,
a' háládatosság e követ emelte ;
s e szirt, a' mely messzi a Marost taszitja,
kebelébe nevét örömmel szoritja.

1806.

A másolat valószínűleg Bedeus József részére készült, ki Hunyadmegye régiségei iránt a XIX-ik század elején érdeklődött.

TÉGLÁS GÁBOR.

HUNYADMEGYEI OKLEVÉLTÁR.

Négy oklevél a Kemény-levéltárból.

A győr-monostori báró Kemény-család nagy-enyedi levéltárában kutatván — melyből tudtommal P. Szathmáry Károly között irodalmunkban legelőször, 1871-ben — érdekesnek találtam az alábbi négy oklevelet társulatunk számára lemásolni, hogy néhány újabb adattal bővítsük Hunyadvármegyére vonatkozó ismereteinket, s egy-két porszemmel mi is szaporítsuk e megye történetének anyagát.

[*Gyulafejérvár,*] 1549 decz. 11.

Az erdélyi fejérvári káptalan tanusítványa galaczi More Péter vallomásáról, hogy a György barát-kincstartó kezére jutott »branyicskai várkastély« és hozzá tartozó jószágainak birtokbavétele ellen nem fog tiltakozni.

Nos capitulum ecclesiae Albensis Transsilvanae memoriae commendamus per praesentes, quod egregius Petrus More de Galacz in sua et aliorum quorum onera et gravamina in literis fassionalibus nostris in se assumsit nominibus et personis coram nobis personaliter constitutus, matura intra se deliberatione praehabita, sponte et libere fassus est et retulit in hunc modum, quod ipse a modo deinceps introductioni et statutioni in castellum Branchyka bonaque possessiones et universas pertinentias eiusdem in comitatu Hunyadiensi et alias ubilibet habitas et existentes pro parte reverendissimi domini fratris Georgii episcopi Waradiensis thesaurarii locumtenentis et iudicis generalis etcetera fiendis per se aut interpositam personam, contradictionis velamine obuiare nollet. Si autem ipse vel alius quispiam nomine suo aut aliorum quorum onera et gravamina idem in se assumsit, id facere praesumeret et attentaret, extunc literae sententiales egregii domini Ladislai Mykola vicelocumtenentis et in hoc regno viceiudicis generalis super hoc emanatae in suo vigore et robore habeantur et manerent, et tum illis [Georgiu]s dominus locumtenens, aut nomine suo homo suae reverendissimae d[omination]is plenariam et omnimodam executionem facere possit et valeat. Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum feria quarta proxima ante festum beatae Luciae virginis, anno domini Millesimo quingentesimo quadragesimo nono.

(Eredeti, papíron.)

Gyulafejérvár, 1551 ápr. 24.

Izabella királyné megtekintvén dévai két várnagya: hunyadi Literatus Péter és Szalánczy János hűségét, melyet úgy a vár védelmében, mint egyéb ügyekben szolgálattal iránta és fia iránt tanusítottak, fizetésük fejében 500 forintban rájuk íratja a csanádmegyei Kupa birtokát.

Nos Isabella dei gratia regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etcetera. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nos debitum habentes respectum ad praeclaram fidem et fidelium servitiorum gratissima merita fidelium nostrorum egregiorum Petri literati de Hunyad ac Joannis Zalanczy, praefectorum castri nostri Dewa, quae ipsi tum in illo castro nostro Dewa, tum aliis omnibus in locis ubilibet, pro temporis ratione omni nacta occasione nobis et filio nostro charissimo cum summa semper fidelitatis constantia exhibuerunt et impenderunt, pro illo igitur salario ipsorum ratione officiolatus dicti castri Dewa, per nos a tempore felicis ingressionis nostrae in hoc regnum Transsilvaniae constituto et in aliis literis nostris superinde confectis latius specificato, totalem medietatem possessionis Kwpa in comitatu Chanadiensis existentis et habitae, atque ad nos optimo iure iam pridem devolutae simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis fluviiis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis sub suis veris metis et antiquis existentibus memoratis Petro literato et Johanni Zalanczy ipsorumque heredibus et posteritatibus universis pro summa quingentorum florenorum inscribendam duximus et intitulantiam, hoc modo, ut si quispiam temporum in successu eandem medietatem praescriptae possessionis Kwpa ab ipsis rehabere vellet, non nisi depositis prius praetaetis quingentis florenis per nos eisdem, ut praemisimus in sortem sallariorum ipsorum gratiose deputatis redimere valeat atque possit. Imo inscribimus et intitulamus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitate nostra Alba Julia, in festo beati Georgii martyris, anno domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo primo.

Isabella regina mpr.

(Eredeti, papiron.)

Gyulafejérvár, 1559 decz. 7.

II. János választott magyar király előtt megjelenvén gyerőmonostori Kemény János, szamosfalvi Mykola Ferencz és Makray László, fiai nevében, kijelentik, hogy visszavonják azt a tiltakozásukat, melyet két évvel előbb Branyicskára nézve Szalánczy János ellen tettek volt.

Nos Joannes secundus dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae rex. Memoriae commendantes per praesentes etcetera. Fideles nostri egregii Joannes Kemen de Gerewmonostor et Franciscus Mykola de Zamosfalwa, consilarii nostri pro se personaliter filiorum filiarum ipsorum, idem etiam Joannes Kemen in persona egregii Ladislai Makray fratris sui ac filiorum filiarumque eiusdem oneribus et quibuslibet gravaminibus si in infrascriptis persistere nollent, super se et cuncta bona sua assumptis coram nobis personaliter constituti sponte et libere fassi sunt et retulerunt nobis in hunc modum, quod licet in anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo septimo in festo annunciationis beatae Mariae virginis praeterito egregius Joannes Zalanczy consiliarius noster in dominium totalis castelli Branychka ac universarum pertinentiarum suarum omnino in comitatu Hunyadiensi existentium et habitarum se introduci et statui fecisset, superindeque literas privilegiales de cancellaria nostra pro se excipere voluisset, tunc praefatus egregius Joannes Kemen in sua ac egregiorum Francisci Mykola et Ladislai Makray fratrum suorum nominibus et in personis praemissae introductioni et statuti contradictionis velamine in cancellaria nostra regia coram fideli nostro reverendo Michaele Chaky secretario consiliario et cancellario nostro obviaverit, quemadmodum hoc ipsum in literis nostris privilegialibus superinde confectis et ipsi Joanni Zalanczy extradatis clarius conspicitur, ipsi tamen nunc certis et rationabilibus de causis iidem Joannes Kemen et Franciscus Mikola in ipsorum propriis ac Joannes Kemen in persona dicti Ladislai Makray fratris sui praemissam contradictionem retractassent, remisissent et revocassent, prout remiserunt, retractaverunt et revocaverunt coram nobis, literasque introductorias et statutorias, quantum ad contradictionem attinet puras, firmas, validas et citra quodlibet impedimentum emanatas reliquerunt coram nobis harum nostrarum vigore testimonio literarum. Datum in civitate nostra Alba Julia, feria quinta in vigilia festi conceptionis beatae Mariae virginis, anno domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo nono.

Coram me

Michaele Chyakj cancellario
sacrae maiestatis regia etc.

(Eredeti, pergamentlapon.)

Gyulafejérvár, 1633 márcz. 20.

I. Rákóczy György megerősíti bökösi Kemény János fejérmegyei főispánt néhai szent-tamási Szalánczy János fiai branyicskai, tormási és egyéb hús hunyadmegyei birtokában, melyekre nővére: Kemény Erzsébet, Szalánczy János özvegye révén formál jogot.

Nos Georgius Rakoci dei gratia princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etcetera. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod cum nos, tam ex dictamine religionis Christianae, quam illustribus virorum in philosophica doctrina clarissimorum testimoniis atque ipsa singulorum dierum experientia, eam esse rerum humanarum conditionem probe sciamus, ut nullavis ex illis perpetua, quapiam stabilitate durabilis, sed quemadmodum aliae ipsarum cum successivis temporum cursibus successivas debent subire mutationes, ita etiam bonorum huius mundi dominia de aliis in alios perpetuo successione motu abire et transferri videmus. Quae bonorum in alios translatio, cum ex more gentis nostrae antiquitus recepto et diuturna usus continuitate roborato, per regum et principum dispositiones et collationes fieri consueverint et legitime debeant, nos dignum et honorificum habentes respectum fidelitatis et fidelium servitiorum generosi Joannis Kemeny de Beokeos, comitis comitatus Albensis Transylvaniae arcisque et praesidii nostri Fogarasiensis capitanei, oblata tali bonorum infra declarandorum translationis occasione, nostram in eo gratiam principalem ipsi impertiendam esse duximus, is siquidem, postquam ineuntis aetatis suae tempora literis humanioribus discendis conserasset in prima adolescentia, consortio intimorum serenissimi quondam principis domini Gabrielis, sacri alias Romani imperii et Transylvaniae principis etcetera augustae memoriae, praedecessoris nostri domesticorum et cubiculi familiarum assumptus, ea fidelitatis et industriosae servitutis aedidet specimina, quae favorem eiusdem principis gloriosi, palam omnibus promerita fuerint singularem. Unde post tristem illius principis decesum ex communi dominorum regni consiliariorum suffragio genitori suo generoso quondam Balthasari Kemeny, consiliario etiam regni et principis in honoribus supremi comitis comitatus Albensis Transylvaniae et capitaneatus arcis et praesidii Fogarasiensis succedere dignus est existimatus. Quare fidelitatis et fidelium servitiorum studia nobis etiam, in hoc principatus fastigium divino favore collocatis in omnibus occasionibus rerumque et temporum vicissitudinibus ea fide intemperate laboribus assiduis laudabilique cum dexteritate semper exhibuit

et impendit, ut gratiosa ex illis sui complacentia, desiderio et expectationi nostrae satisfaceret. Quorum ipsius meritorum remuneratio, ut ad carnales etiam suos et proximiores consanguineos ex elementi liberalitate nostra transeat: totales et integras possessionem Tormas nunc prae manibus egregii Balthasaris capitanei de Piski impigneranter existentem, cum iure redemptionis portionesque possessionarias in Branitska similiter cum integra et totali domo ac curia nobilitari ibidem, item Biko, Ternovitza, Booz, Gialakuta, Valielunga, Furksora, Gyalmar, Ternova, sic nominatis aliis possessionibus, necnon portiones in Repas, Lunksora, Barest, Dumest, Wludesten, Fenes, Serl, Orbest, Kabest, Besan de Pakura nominatis praedialibus possessionibus et omnino in comitatu Huniadiensi existentes habitas, qua eantea egregii quondam Joannis Szalanci filii alias Gabrielis, filii dudum Ladislai Szalanci de Szent Tamas praefuerant et in quarum reali dominio idem Joannes Szalanci vita sua comite perstitit, neque illae vel pignoris (praeter praedictam possessionem Tormas) vel alio quocunque sub titulo ipso vivente prae manibus alienis extiterunt, sed ex manibus eius per suam mortem et sui ac aorum suorum seminis in ipso eodem Joanne Szalanci defectum in nos, consequenterque collationem et dispositionem nostram ex antiqua et approbata regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum lege et consuetudine rite et legitime devolutae sunt et redactae. Totum item et omne ius nostrum regium, si quod in eisdem etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur aut eadem et idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis foenetis et silvis nemoribus, montibus, alpibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis piscaturis, vadis aquarumque decursibus, molendinis, et eorum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem et idem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus; sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus primum nobilibus dominae Elizabethae Kemeny sorori carnali eiusdem Joannis Kemeny, relictae vero viduae dicti quondam Joannis Szalanci ac filiae eiusdem itidem Elizabethae Szalanci ex toties fato quondam Joannis Szalanci de Szent Tamas domino alias et marito suo susceptae ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis: in

casu vero, quo eadem Kemeny et Szalanci utramque Elizabetham in utriusque sexus semine deficere contingeret, postea memorato Joanni Kemeny ac dominae Susannae Kallai consorti, nec non Balthasari et Petro Kemeny fratibus suis indivisis, ac similiter ipsorum etiam haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dedimus, donavimus et contulimus, prout damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas pariter et habendas, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum, quas nos in formam privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in civitate nostra Alba Julia, die vigesima Martii, anno domini Millesimo sexcentesimo trigesimo tertio.

G. Rakoci mpr.

Martinus Markosffalui, secr. mpr.

(Eredeti, papiron.)

Közli: DR. ZIMMERMANN FERENCZ.

A nemesi sóról való punctumok 1731-ből.

(Kiadta Hunyadmegye számára Pogány János vice-ispány.)

Szolgálok kegyelmeteknek.

A tekintetes nemes vármegye maga delegatusit expedialván Szebenbe a dévai sóról való contractusnak ratificalására, de a mint denotate expressusok ő kegyelmek reportálták, só-inspector Maderer úr ő Nagysága sok difficultásokat adinveniált, melyek közül némelyeket nehezen lehetett ő kegyelmeknek solvalniok, kivált a midőn a tek. ns. vármegyék penuriájának szenvedéséről camerae consiliarius úrtól ő Nagyságától a cameratica directiotól satisfactiot kívántunk volna, akkor denotált Maderer úr in praesentia comprobálván, hogy egy némely nemes vármegye tagjai, kik sem becsületekkel, sem mások kárával, sem a haza törvényeiben impraestalt poenával nem gondolván, praesummáltak pertentálni nyilvánvaló praevericatio (vulgo kereskedést), melyre objiciálván, hogy két-három privatus embernek vétkéért egy megye nem szenvedhet: ita re stante végezetre az alább inseralt punctumokat mind camerae consiliarius ő Nagysága, mind az egész cameratica directio ratificalt sequentis serie.

1. Minden Méltóságos úri főrendeknek és jószágos nemeseknek ad fide dignas quietantias adjanak elegendő *nobilitaris sót*, denominálván ki-ki nobilitaris curiáját az alább megírt quietantianak normája szerént. Nem kell penig abban azt consideralni, hogy minden curiájára 8—8

mázsa sót vegyenek, hanem a mennyire szüksége lészen ad indigentiam ; némelyeknek egy curiájára 8 mázsa sónál több kívántatik, némelyeknek pedig ellenben 8 mázsa sójok sem kívántatik. Külömben, ha kik supra necessitatem sót percipiálnak és quaestusát akármi szín és praetextus alatt eladni, comperta rei veritate, az articularis 200 frt poena az olyanokon irremissibiliter exequaltatik, insuper nobilitaris sójától priváltatik s adatik fiscalis director ő kegyelme kezébe ad prosequendos fridefragos. A dubietásban maradott nemesség, Méltóságos főispán úrtól ő Nagyságától vagy a ns. vármegyétől, vagy a ns. vármegye tiszteitői legitimitatiót vévén, nobilitaris sójok azoknak is kiadattatik. A mely nemesek írást nem tudnak, főbíró uramhoz menvén, írott quietantiajokkal ő kegyelme legitimálja és azoknak sójok infallibiliter kiadatik.

2. Az adózó egyházi nemességnek, kik felett sok contentio volt, pópákkal, jobbágyokkal, özvegy-asszonyokkal, zsellérekkel egyenlőleg determináltatott, minden házigazdára két-két mázsa só, úgy mindazonáltal, hogy magok között subrepartiálják a közöttök felvetettett adónak normája szerént, úgy hogy némelyeknek fél mázsa sójok, némelyeknek egy mázsa sójok, némelyeknek két, három vagy annál több obveniálhat. Mert ugyanis a contributióban a kiknek több familiájok és marhájok van, többet contribuálnak és így a sóban is többet kell azoknak venniük. E szerint a bírák és esküdtek elővévén a fűstről s marháról való róvást, subrepartiálják és szedjék fel köztök a sónak az árát és főbíró uramnak a bírák és esküdtek reportálják fide mediante az ő falujokban, 2—2 mázsa sóval computálván minden különösen contribuáló familiát, kívántatik ennyi s ennyi mázsa sójok, melyet főbíró uram recipial és a mostan erigált libellusokban quietantiajokat e szerint kiadja, melyekkel felmenvén infallibiliter modo praemisso sójokat percipiálhatják. De ebben is valami csalárdság ne essék, hogy abból kereskedést indítsanak, különben toties, quoties az articulus mortuum homagium poenaban incurrálnak, melyre a bírának és esküdteknek is szorgalmasan vigyázniok szükséges, különben ők is érdemlett büntetéseket el nem kerülük. A mely szegény ember maga sóját le nem hozhatja, mással conveniáljon lehozatása felől és úgy pénzül vagy dologul, nem pedig sóul kell megfizetni a vecturát.

3. Minthogy a szőcsöknek, tímároknak mesterségeknak folytatására is só kívántatik, azoknak fél mázsa millje- vagy apró sóval több adjudicáltatott, azt is cum priori cautela et declaratione.

4. A reformatus becsületes praedikátoroknak is ad fide justas quietantias nobilitaris sójok kiadatik, secundum punctum primum, depositis

tamen deponendis, mint egy a jószágos nemesek közül etc. pro 8 cent [mázsa] salis 8 poltura, pn una galina 4 poltura, pro equis gepellevistivis (?) unum cub. avenae, seu 30 geeos. (?) Ezt limitálják mind a praedicatorok ő kglmek, mind a nemesség a szerint, a mennyire való sőt akarnak venni.

5. Minden falunak libellusi főbíró uramék által adattattak, mely libellusoknak compactiojáért és a formuláknak typographiában való expressaliért kellett fizetni, minden libellusért denar 26. Azért ki-ki tartozik azt betenni és könyvecskéjét kezéhez venni, melyre minden falu szorgalmatosan viseljen gondot unice, a nélkül senkinek sója ki nem adatik. Vannak faluk combinalva a ns. vármegye regestumában cum specificatione, némelyeknek pedig csak a principalis falujok irattatott fel és a filialis faluk fel nem íratk, azok, minthogy együvé adóznak, a libellusok is egy lészen és simul et semel kelletik sójokat percipiálni, mivel separatim libellusok nem lévén, sőt is separatim nem adnak, mely iránt egymás iránt conventionaljanak, mint szintén az adónak contributiojában, mely falunak hány és micsoja nevű filialisai vannak, nekem ad summum negyed- vagy ötödnap alatt behozni sub amissione honoris et officii tartsa kötelességének, ne casu quo valami difficultas legyen a libellusok kiosztásában, ki miatt vagy egy, vagy más továbbra is sóbéli penuriát ne szenvedjen. Minthogy pedig a sónak nagy penuriája miatt, megértvén ezt a szegénység, csoportosan mennének a só perceptiojára, úgy némelyeknek egy hétig s két hétig kellenék ilyen súlyos oeconomianak idején a só perceptioja után várakozni, e felett egyeztenek meg, hogy minden processusból eleve küldjenek egy embert, a ki által tegyen terminust a só perceptiojára ő kglme, mely terminusra simul et semel menni egy processusnak, hogyha egy nap nem érkeznek is, consequenter más,- vagy harmadnapján ott legyenek, különben sokáig fognak ott detineáltatni, mivel egyiknek más rendiben nehezen adnak sőt. Azért kglmetek, mihelyt maga processusába érkezik, legelsőbb gondja a legyen, hogy ezen includált cedolával felküldjen bizonyos expressust a só-perceptorhoz ő kglméhez, legyen olyan értelmes ember, ki bizonyos repertumot hozzon, mivel a mostani új perceptor Khlöckl uram ő kglme mind magyarul, mind oláhuul jól tud verbo tenus is declarálja a terminust, tudom leérkezvén pedig az expressus a praefigált terminussal, kglmetek ottan promulgálja a maga processusában, igen serio hagyja, hogy a praefigált terminusra felmehessenek, különben kglmetek restsége miatt ha valamely falunak valami sóbéli defectusa lészen, kglmetek maga sója subtraháltatik, a mostani statum szerint pedig

a 200 frt kglmeteken exequáltatik. Ezen patens cursusokat pedig kglmetek igen siettesse felső-, közép- és alsó renden lévőknek publicálja és a kiknek illik, szorgalmatosan és igen attente interpretálja is, hogy ki-ki megérthesse a só erogatioja és perceptioja miben légyen, külömben ha valakinek kglmetek negligenciaja miatt valami confusioja vagy kára esnék sója iránt, modo praemisso infallibiliter büntetik kglmeteket.

A nemesek quietantiáját kiirtam a végre, hogy kglmetek az úri főrendekkel, jószágos nemesekkel communicálhassa és ha kiknek kívántatik, magoknak a possessoroknak avagy becsületes udvarbírájok, tisztartójoknak, udvari bírájoknak kigyelmetek kiadni tartsa kötelességének.

A quietantianak formulája következők e szerént :

Quietantia

super T. T. centr. salis nobilitaris, quos ex salis fodinis sacratissimae suae Majestatis Vizaknensis a per illustri ac genesoso domino Khlöckl, earundem fodinarum perceptore pro curia mea in possessione T. T. existente (vel pro curiis meis T. T. in possessionibus T. T. existentis) rite percepi et quod non quaestus ergo, sed secundum indigentiam curiarum mearum (vel curiam meam) percepi. Fide mediante hisce attestor. Datum T. T. die T. T. anno T. T.

Id est centr. salis nobilis T. T.

Nomen T. T.

Datum Clopotivae 1-a augusti anno 1731 etc.

Kegyelmeteknek jóakarója
Pogány János viceispány mpr.

(Eredetije Marosvásárhelytt, Kőrösi István honvéd-százados birtokában, egy terjedelmes vaskos colligatumban.)

Közli : KONCZ JÓZSEF.

TÁRSULATI NÉVKÖNYV

1901 december hó végén.

Tisztikar

Elnök

Osdolai gróf dr. KUUN GÉZA alapító és vál. tag, v. b. t. t. a főrendiház vál. tagja, bölcselettudor s a leydeni egyetemen a sémi nyelvek tiszteletbeli tudora, az olasz koronarend középkeresztese, volt ev. ref. egyházkerületi főgondnok, a Magyarországi néprajzi társaság elnöke és alapító tagja, a szászvárosi ev. ref. Kún-collegium egyik főgondnoka, a Magyar történelmi társulat, a Magyar heraldikai és genealogiai társaság s a budapesti Philologiai társaság alapító és tiszt. tagja, a Magyar földrajzi társaság tiszt. tagja, az Erdélyrészi magyar közművelődési egyesület t. elnöke s igazgató-választmányi tagja, ugyanezen egyesület irodalmi szakosztályának elnöke s hunyadvármegyei választmányának elnöke, a dévai állami iskolák gondnokságának s az Erdélyi irodalmi társaságnak elnöke, az Alsó-fehérmegyei történeti, régészeti és természettudományi egylet, úgyszintén az »Ateneo di Scienza e lettere di Bassano« tiszteleti tagja; patrono del Museo Indiano, a »Protestáns irodalmi társaság« igazgató-választmányi tagja s a »Deutsche Morgenländische Gesellschaft« r. tagja; consigliere della Societa Nazionale per le Tradizioni Popolari Italiane, a prágai Wissenschaftlicher Verein für Volkskunde und Linguistik és a helsingforszi finn-ugor társaság tiszt. tagja, az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító, s a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja és másod-elnök; *Maros-Németi.*

Alelnök

Dr. SÓLYOM-FEKETE FERENCZ, alapító és vál. tag, ny. törv. elnök; *Déva.*

Titkár

Dr. VERESS ENDRE, r. és vál. tag, áll. főreáliskolai tanár, a bécsi »Institut für oesterreichische Geschichtsforschung« cz. oklevéltani intézet volt növendéke; *Déva.*

Segéd-titkár

Dr. KRENNER MIKLÓS, al. és vál. tag, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

Pénztáros

SZÖLLÖSY LAJOS, r. és vál. tag, ny. áll. tanítóképezdei tanár; *Déva.*

Ügyész

Dr. RÉTHI GYULA, r. és vál. tag, köz- és váltó ügyvéd; *Déva.*

Múzeum-igazgató

TÉGLÁS GÁBOR, alapító és vál. tag, cz. főigazgató, az áll. főreáliskola igazgatója, a M. Tud. Akadémia I. tagja, az Országos régészeti és embertani társulat vál. tagja, s a Magyar földrajzi társaság lev. tagja; *Déva.*

Könyvtáros

KOLUMBÁN SAMU, r. és vál. tag, áll. tanítóképezdei tanár, a Magyar néprajzi társaság vál. tagja; *Déva.*

Várbizottsági elnök

HAJDUCZKI JÓZSEF, r. és vál. tag, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

Igazgató-választmány

Dévaiaik: dr. *Apáthy* Árpád megyei főügyész, *Barcsay* Béla m. kir. áll. anyakönyvi felügyelő, *Barna* Bertalan kir. segédmérnök, *Bátori* Ármin főreáliskolai tanár, *Beke* Ferencz ny. kir. törv. irodaigazgató, gr. *Bethlen* Miklós főispán, *Biró* József főispáni titkár, *Boga* Károly áll. tanítóképezdei igazgató, *Borostyáni* Béla főreáliskolai tanár, *Borostyáni* Béláné áll. polgári iskolai igazgatónő, *Bottyán* József főreáliskolai tanár, *Buda* Imre takarékpénztári pénztáros, dr. *Demkó* Pál közjegyző, *Fogolyán* Sándor főreáliskolai tanár, *Hadik* Béla főreáliskolai tanár, HAJDUCZKI József főreáliskolai tanár, *Hartmann* János főreáliskolai tanár, *Issekutz* Antal ny. polgármester, *Jeanplong* József főreáliskolai tanár, KOLUMBÁN Samu könyvtáros, *Kontz* Domokos polgármester, dr. KRENNER Miklós segédtitkár, *László* Ignác takarékpénztári igazgató, *Mailand* Oszkár főreáliskolai tanár, *Makray* Aladár m. árvaszéki ülnök, *Mara* László alispán, dr. *Nagy* Béla birtokos, *Pais* Elek főreáliskolai tanár, dr. *Papp* Domokos kir. törv. elnök, *Pietsch* Lajos megyei főszámvevő, *Pogány* Béla megyei főjegyző, dr. RÉTHI Gyula ügyész, *Réthy* Lajos kir. tan. tanfelügyelő, dr. SÓLYOM-FEKETE Ferencz alelnök, *Szirtes* Henrik főreáliskolai tanár, SZÖLLÖSY Lajos pénztáros, *Szöts* Sándor ev. ref. lelkész, TÉGLÁS Gábor múzeum-igazgató, *Téglás* Gáborné, dr. VERESS Endre titkár és dr. *Will* György kir. s. tanfelügyelő.

Nem dévaiaik: dr. *Amlacher* Albert ev. lelkész Romosz (u. p. Szászváros), *Balázs* Árpád államvasúti főellenőr Piski, *Barcsay* Kálmán országgy. képviselő Kis-Barcsa, *Bartha* Lajos ev. ref. esperes Tordos, br. *Bornemisza* Tivadar Maros-Illye, id. *Brády* Albert földbirtokos Brád, *Buda* Ádám földbirtokos Rea (u. p. Hátszeg), *Fáy* Béla földbirtokos Dédács, *Fekete* Károly főszolgabíró Algyógy, *Fodor* Gyula főszolgabíró Szászváros, *Hollaki* Arthur főispán Székely-Udvarhely, br. *Jósika* Lajos Branyicska, br. *Kemény* József Maros-Németi, gr. KUUN Géza elnök Maros-Németi, *László* Zsigmond ev. ref. lelkész Kis-Barcsa, *Lázár* Árpád országgy. képviselő Dobra, ifj. *Lázár* Farkas főszolgabíró Kőrösbánya, *Muntean* Miklós g. kath. lelkész Dobra, dr. *Nagy* Lajos kir. járásbíró Vajda-Hunyad, *Pataky* László festőművész Alvincz, *Pietsch* Sándor főszolgabíró Hátszeg, *Pogány* Károly főispán Lugos, *Schalát* József főbányatanácsos Vajda-Hunyad, dr. *Szabó* Márton főgimnáziumi tanár Szászváros, báró *Szenkerezty* György országgy. képviselő Hosszu-Aszó, *Török* Béla főszolgabíró Vajda-Hunyad és *Váné* Ferencz bányamérnök Boicza.

Tiszteleti tagok

- Dr. *Amlacher* Albert ág. ev. lelkész (1894*) Romosz, u. p. Szászváros.
 Dr. *Beundorf* Ottó egyetemi tanár (1883) Bécs.
 Gr. *Csáky* Albin főasztalnokmester (1891) Szepes-Mindszent.
 Dr. *Csánki* Dezső orsz. alvevéltárnok (1887) Budapest.
 5 Dr. *Császka* György kalocsai érsek (1891) Kalocsa.
 Dr. *Fraknoi* Vilmos arbei vál. püspök (1881) Budapest és Róma,
 Dr. *Hampel* József egyetemi tanár (1885) Budapest.
 Dr. *Jung* Gyula egyetemi tanár (1891) Prága.

*) A zárjelben közölt év azt a közgyűlésünket jelzi, melyen az illető megválasztott.

- Dr. *Keller Ottó* egyetemi tanár (1897) Prága.
 10 *Köváry László* történétíró (1899) Kolozsvár.
 Dr. *Majláth Gusztáv Károly* gróf erdélyi püspök (1897) Gyulafehérvár.
 Dr. *Márki Sándor* egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.
 Dr. *Moldován Gergely* egyetemi tanár (1897) Kolozsvár.
 Dr. *Pauler Gyula* országos levéltári igazgató (1881) Budapest.
 15 Dr. *Szádeczky Lajos* egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.
Szász Károly ev. ref. püspök (1881) Budapest.
 Dr. *Wertner Mór* járásorvos, történétíró (1900) Muzsla.
 Dr. *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter (1897) Budapest.
 Dr. *Zimmermann Ferencz* városi levéltáros (1894) N.-Szeben.
 20 Dr. *Zsilinszky Mihály* államtitkár (1897) Budapest.

Elhalálozott tiszteleti tagok

- Dr. *Arányi Lajos* egyetemi tanár (1881) † Budapesten 1887 jul. 28.
Barabás Miklós festőművész (1881) † Budapesten 1898 febr. 12.
Bariliu György történétíró (1881) † Nagy-Szebenben 1893 decz. 27.
Deák Farkas történétíró (1881) † Maros-Vásárhelytől 1888 jun. 4.
 5 Dr. *Finály Henrik* egyetemi tanár (1881) † Kolozsvártól 1898 febr. 13.
 Dr. *Haynald Lajos* kalocsai érsek (1881) † Kalocsán 1891 jul. 4.
 Dr. *Herrmann Imre* egyetemi tanár (1881) † Budapesten 1888 decz. 5.
Ipolyi Arnold püspök (1881) † Nagyváradon 1886 decz. 2.
Lönhart Ferencz erdélyi püspök (1891) † Gyulafehérvártól 1897 jun. 28.
 10 *Ormos Zsigmond* ny. főispán (1881) † Temesvártól 1894 nov. 16.
Pogány György ny. főispán (1886) † Déván 1900 márcz. 24.
 Dr. *Pulszky Ferencz* nemz. múzeumi igazgató (1881) † Bpsten 1897 szept. 9.
Pulszky Károly műtörténétíró (1881) † Ausztráliában 1899 jun. 6.
Rómer Flóris egyetemi tanár (1881) † Nagyváradon 1889 márcz. 18.
 15 *Salamon Ferencz* egyetemi tanár (1881) † Budapesten 1892 okt. 9.
Szabó Károly egyetemi tanár (1881) † Kolozsvártól 1890 aug. 31.
 Gr. *Szécsen Antal* történétíró (1887) † Bécsben 1896 aug. 23.
 Dr. *Szilágyi Sándor* történétíró (1881) † Budapesten 1899 jan. 12.
 Dr. *Teutsch Gy.* Dániel ág. ev. püspök (1881) † Nagy-Szebenben 1893 jul. 2.
 20 Dr. *Torma Károly* egyetemi tanár (1881) † Porto d'Anzióban 1897 márcz. 2.
 Dr. *Torma Zsófia* régészeti író (1886) † Szászvároson 1899 nov. 14.
Trefort Ágoston cultusminister, történétíró (1881) † Bpsten 1888 aug. 27.

Alapító tagok

	Ő Felsege I. Ferencz József, dicső királyunk	1887	200 kor b.*
	† Alsó Elekné földbirtokosné Déva	1883	100 kor b.
	† Báró Apor Károly Maros-Vásárhely	1884	100 kor —
	† Arányi Lajos dr. főorvos Budapest	1887	100 kor b.
5	† Bágya Farkas földbirtokos Lőcse	1880	100 kor k.
	† Bágya Károly, Fehérvíz	1880	100 kor b.
	Bágya Zsigmond ny. főszolgabíró, Nagy-Maros	1880	100 kor b.
	Barcsay Béla m. kir. anyakönyvi felügyelő, Déva	1880	100 kor b.
	Barcsay Kálmán országgyűlési képviselő, Kis-Barcsa	1880	100 kor k.
10	† Özv. Barcsay Lászlóné, Déva	1883	100 kor b.
	Beke Ferencz ny. kir. törv. irodaigazgató, Déva	1895	100 kor b.
	Benedikty József földbirtokos, Vajda-Hunyad	1880	100 kor k.
	Benedikty Lajos földbirtokos, Guraszáda	1895	100 kor k.

* A név utáni évszám a belépés évét, az azutáni szám az alapítvány összegét, a b. betű a megtörtént befizetést jelenti, a k. pedig azt jelzi, hogy az illető eddig csak az alapítványi összeg kamatait fizette.

	† Bernád Miklós kir. közjegyző, Hátszeg	1880	100 kor b.
15	Gróf Bethlen Miklós főispán, Déva	1898	200 kor b.
	Báró Bornemisza Tivadarné, Maros-Illye	1880	100 kor k.
	Báró Bornemisza Tivadarné, Maros-Illye	1891	100 kor b.
	† Brúz László gyógyszerész, Déva	1880	100 kor k.
	Buda Ádám földbirtokos, Rea, u. p. Hátszeg	1880	100 kor k.
20	† Buda Elek földbirtokos, Alvincz	1880	100 kor k.
	Csongrády Kálmánné Vesszöd, u. p. Nagy-Selyk	1888	100 kor b.
	Dévai Előlegezési Szövetkezet, Déva	1885	100 kor b.
	Dévai Nemzeti Casino, Déva	1885	100 kor b.
	Emich Gusztáv kir. asztalnok, Budapest	1883	100 kor k.
25	Földvári Alexandrin, Dicső-Sznt-Márton	1884	100 kor k.
	Gergelyfi Tamás magánzó, Déva	1880	100 kor b.
	L. Gyárfás Ferencz kir. kuriai bíró, Budapest	1880	100 kor b.
	† Haynald Lajos dr. kalocsai érsek, Kalocsa	1883	200 kor b.
	Hollaki Imre ügyvéd, Arad	1880	100 kor k.
30	Báró Horváth Ödönné, Alvincz	1883	100 kor b.
	† Gróf Horváth Tholdy Lajos orsz. képvis. D.-Szt-Márton	1880	100 kor b.
	Gróf Horváth Tholdy Lajosné, Dicső-Szt-Márton	1885	100 kor k.
	Hunyadmezei Első Takarékpénztár, Hátszeg	1880	100 kor k.
	Inkey Béla földbirtokos, Óralja-Boldogfalva	1886	100 kor k.
35	† Báró Jósika Géza, Branyicska	1880	100 kor b.
	† Báró Jósika János, Lemberg	1884	100 kor b.
	† Id. báró Jósika Lajos, Kolozsvár	1880	100 kor b.
	Báró Jósika Lajos, Branyicska	1880	100 kor b.
	Báró Jósika Lajosné, Branyicska	1886	100 kor b.
40	† Báró Jósika Leó, Zsibó	1880	100 kor b.
	Báró Jósika Pepi Fanni, Branyicska	1885	100 kor b.
	Báró Jósika Samu v. b. t. t., Kolozsvár	1880	100 kor b.
	Báró Kemény József vál. tag, Maros-Németi	1900	100 kor b.
	† Kendeffy Sámuel Kernyesd	1880	100 kor b.
45	† Kenderessy Ernő, Déva	1885	100 kor b.
	Kolozsvári Nemzeti Casino, Kolozsvár	1885	100 kor b.
	Gróf Kornis Berta, Kolozsvár	1888	100 kor k.
	Kóváry László történetíró, t. tag, Kolozsvár	1899	100 kor b.
	Dr. Krenner Miklós tanár, segéd-titkár, Déva	1901	100 kor b.
50	† Gróf Kún Kocsárd, Algyógy	1880	200 kor b.
	Gróf Kuun Géza v. b. t. t., Maros-Németi	1880	200 kor b.
	Gróf Kuun Gézáné Maros-Németi	1885	100 kor b.
	† Kun Róbert tanár, Déva	1889	100 kor b.
	Gróf Lázár Jenő, Megyesfalva	1880	100 kor k.
55	Lázár László földbirtokos Lapusnyak; u. p. H.-Dobra	1880	100 kor k.
	† Lázár Pál Oszkár, Lapusnyak	1880	100 kor b.
	Lengyel Gergely szövetkezeti igazgató, Déva	1880	100 kor k.
	Gróf Lónyai Gábor, Budapest	1883	100 kor k.
	† Gróf Lónyai Menyhértne, Budapest	1883	100 kor b.
60	† Lönhart Ferencz erdélyi püspök, Gyulafehérvár	1884	200 kor b.
	† Maderspach Viktor, Iszkrony	1880	100 kor b.
	Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök, Gyulafehérvár	1897	200 kor b.
	† Moldován Demeter, N.-Szeben	1880	100 kor b.
	† Nemes János, Kolozsvár	1991	100 kor b.
65	Báró Nopcsa Elek országgyűlési képviselő	1880	100 kor b.
	† Báró Orbán Balázs, Székely-Udvarhely	1887	100 kor k.
	Petosény és Livazény (megyei) községek	1886	100 kor k.
	† Pogány Adám, Déva	1880	100 kor b.
	† Pogány György ny. főispán, Déva	1880	100 kor b.
70	Pogány Károly Krassó-Szörény megye főispánja, Lugos	1893	100 kor b.

†	Puy Zsigmond, Puj	1880	100	kor —
	Báró Radák Ádámné, Mikeszásza	1885	100	kor b.
	Rudai 12 apostol bányatársaság, Brád	1880	100	kor b.
	Sólyom-Fekete Ferencz dr. ny. kir. törv. elnök, Déva	1880	100	kor k.
75	† Szentiványi Gáborné, Maros-Solymos	1880	100	kor h.
	Báró Szentkereszty György orsz. képviselő, Hosszú-Aszó	1892	100	kor k.
	Szereday Aladár földbirt., Szt-Mihály; u. p. Kolozsvár	1880	100	kor k.
	† Szilvássy László, O.-Bretteye	1880	100	kor —
	Téglás Gábor cz. főigazgató, Déva	1885	100	kor b.
80	† Téglás Gáborné, Déva	1897	100	kor k.
	† Gróf Teleki Domokosné, Kolozsvár	1893	100	kor b.
	Gróf Teleki Samu v. b. t. t., Sáromberke	1883	100	kor b.
	† Torma Zsófia dr. régészeti író, Szászváros	1880	100	kor k.
	Török Árpád főszoigabíró, Puj	1880	100	kor k.
85	Gróf Wass Ottilia, Kolozsvár	1883	100	kor b.
	Báró Wesselényi Istvánné, Kolozsvár	1887	100	kor b.

Évdíjas rendes tagok

Dr. Apáthy Árpád megyei főügyész, Déva 98	Blum Zsigmond magánzó, Déva 1901
Apáthy László kir. táblabíró, Buda- pest 80	Boga Károly áll. tanítókópző-intézeti igazgató, Déva
Balázs Árpád m. kir. államvasúti fő- ellenőr, Piski 1901	20 Boltzár László s. telexkönyvvezető Kőrösbánya 99
Balog Gyula kereskedő, Déva 87	Borbátvíz (megyei) község 95
5 Balog József kir. járásbíró, Szász- város 80	Borbély Sámuel áll. tanítókópző-inté- zeti igazgató, Sz.-Keresztur 98
Dr. Balog Pál, Hunyadmegye tisztii főorvosa, Déva 80	Dr. Borbély Sándor kir. járásbíró, Hátszeg 98
Barcsay Gábor földbirt., Csóra 83	Borostyáni Béla állami főreáliskolai tanár, Déva 87
Barcsay Lajos földbirtokos, Déva 40	25 Borostyáni Béláné, Déva 90
Barna Bertalan kir. segédmérnök, Déva 1901	Dr. Bonts Gyula kir. közjegyző, Vada-Hunyad 99
10 Bartha Árpád kórházi gondnok, Kő- rösbánya 99	Bottyán József áll. főreáliskolai fel- ügyelő tanár, Déva 1900
Bartha Győző kir. törvényszéki bíró, Gyulafehérvár 80	De Bourcy Henrik cs. és kir. ny. ezredes, Szászváros 99
Bartha Lajos ev. ref. esperes, Tor- dos, (u. p. Szászváros) 80	Id. Brády Albert földbirt., Brád 92
Ludányi Bay Ilona, a »Magyar tör- ténelmi társulat« alapító tagja, Csarada (Bereg vm.) 1900	30 Ifj. Brády Albert földbirt., Brád 92
Bátori Ármin áll. főreáliskolai tanár, Déva 99	Brády Árpád földbirtokos, Brád 92
15 Bésán Mihály kir. közjegyző, Lu- gos 98	Brády Lipót földbirtokos, Brád 80
Bíró József főispáni titkár, Déva 88	Ifj. Brassován Ferencz bányatulaj- donos, Hondol 95
Dr. Bíró Kálmán kir. törv. bíró, Szászváros 98	Brázovay Elekné, Brázova 85
	35 Buda Imre takarékpénztári pénztáros, Déva 98
	Buda Károly főszoigabíró, Petro- sény 80

* A név utáni rövidített évszám azt az évet jelenti, melyben az illető tár-
sulatunkba lépett, illetve felvétetett.

- Candrea Gerasim ügyvéd, Kőrösbánya 99
 Csernovits Mihály földbirt., Zám 95
 Csulay Lajos főszolgabíró, Déva 900
- 40 Czárán Gyula földbirtokos, Mennyháza (Aradmegye) 99
 Dáné Károly ügyvéd, Hátszeg 80
 Demian Bazil g. kel. esperes Brád 83
 Dr. Demkó Pál kir. kzjz. Déva 1901
 Dévai áll. főreálisk. tanári könyvtára 97
- 45 Dévai állami főreáliskola »Salamon Ferencz« önképzőköre 97
 Diósi Sámuel főrabbi, Déva 97
 Dombora László körjegyző, Petrosény 86
 Dósa Dénes ref. coll. tanár, Szászváros 80
 Dósa Gergely ny. körjegyző, Tomesd (u. p. Kőrösbánya) 85
- 50 Eperjesy István szolgabíró, Kőrösbánya 98
 Dr. Erdélyi István orvos, Szászváros 99
 Gr. Esterházy Miguel, Kolozsvár 80
 Fáy Béla földbirtokos, Dédács 80
 Dr. Farkas Béla ügyvéd, Déva 97
- 55 Fekete Aladár postamester, Hátszeg 99
 Fekete Károly főszolgabíró, Algyógy 99
 Ferenczi Gyula ny. áll. főreáliskolai tanár, Déva 92
 Fodor Gyula főszolgabíró, Szászváros 96
 Fogolyán Sándor áll. főreáliskolai tanár, Déva 97
- 60 Franka Lajos földbirtokos, Maros-Brettye (u. p. Maros-Illye) 94
 Friedmann Livius körjegyző, Alkenyér 96
 Gerbert Guidó bányatulajdonos, Petrosény 99
 Gligor Péter birt., Kőrösbánya 99
 Báró Györfy Árpád, Brád 92
- 65 Hadik Béla áll. főreáliskolai tanár, Déva, 1901
 Halaváts Gyula orsz. főgeologus, Budapest 99
 Hajduczki József áll. főreáliskolai tanár, Déva 92
 Hartmann János állami főreáliskolai tanár, Déva 901
 Herlea Procop körjegyző, Kudzsir 84
- 70 Herlea Tivadar körjegyző, Felkenyér 84
 Dr. Herrmann Antal egyetemi m. tanár, Budapest 98
 Hirsch Adolf kereskedő, Déva 80
 Dr. Hodinka Antal könyvtártsizt, Bécs, 1901
 Hollaki Arthur főispán, Székely-Udvarhely 80
- 75 Hondol (megyei) község 95
 Dr. Horváth Kamilló ügyvéd, Déva 99
 Horváth Simon kir. ügyész, Déva 80
 Inkó János körjegyző, Alvácza 85
 Issekutz Antal nyug. polgármester, Déva 84
- 80 Jeanplong József állami főreáliskolai tanár, Déva 1901
 Báró Jósika Samuné, Kolozsvár 81
 Dr. Kaczander József bányarvos, Lupény 98
 Kassian Sándor körjegyző, Kőrösbánya-Toplicza 93
 Báró Kemény Béla Szenterszébet, (u. p. Héjasfalva) 86
- 85 Király Pál áll. főgimnáziumi tanár, Erzsébetváros 80
 Kiss Sándor olajgyár-tulajdonos, Kolozsvár 99
 Kohn Jónás keresk. Maros-Illye 80
 Kolumbán Samu áll. tanítóképzédei tanár, Déva 87
 Koós Ferencz kir. tan. ny. tanfelügyelő, Brassó 98
- 90 Kontz Domokos polgármester, Déva 99
 Kovács Ödön földbirtokos, Lunka (u. p. Kőrösbánya) 80
 Kovordányi János vasúti főmérnök, Kőrösbánya 99
 Kozma Mihály körjegyző, Riskulicza 99
 Körmendy Gyula orvos, Brád 80
- 95 Krasznay Olivér főszolgab., Brád 92
 P. Krämer Bonifác r. kath. lelkész, Kőrösbánya 99
 Krizko Bohus bányafőmérnök, Lupény 98
 Gróf Kún István, Déva 86
 Lakatos Demeter körjegyző, Zám 86
- 100 Lassally Vilmos bányamérnök, Lupény 95

- László Ignác takarékpénztári igazgató, Déva 80
- László Zsigmond ev. ref. lelkész, Kis-Barcsa 80
- Lázár Árpád országgyűlési képviselő, Dobra 80
- ifj. Lázár Farkas főszolgabíró, Kőrösbánya, 90
- 105 Dr. Léhmann Róbert kereskedelmi akadémiai tanár, Kolozsvár 98
- Lészay János földbirtokos, Puj 95
- Lupényi állami népiskola 98
- Makray Aladár megyei árvaszéki ülnök, Déva 98
- Makray László földbirtokos, Felpestes 83
- 110 Mailand Oszkár állami főreáliskolai tanár, Déva 84
- Mara László alispán, Déva 99
- Maros-vásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára 98
- Markup Ferencz vasgyári főnök, Diósgyőr 94
- Mátyásovszky József körjegyző, Vulkán 95
- 115 Mező-Livádia (megyei) község 95
- Dr. Mihu János ügyvéd, Szászváros 80
- Mikanesd (megyei) község 95
- Miklós Lajos főerdész, Brád 92
- Miksa Imre földbirtokos, Hadrév 80
- 120 Dr. Moldován Gergely, egyetemi tanár, Kolozsvár, 98
- Muguet Claude bánya-igazgató Lupény 98
- Muntean Miklós gör. kath. lelkész és hitoktató, Dobra 98
- Nábráczky Gyula ügyvéd, Kőrösbánya 99
- Dr. Nagy Béla birtokos, Déva 98
- 125 Nagy István földbirtokos, Rákosd (u. p. V.-Hunyad) 80
- Dr. Nagy Lajos kir. járásbíró V.-Hunyad 1900
- Dévai Nagy László ny. m. árvaszéki ülnök, Déva 98
- Naláczy Ákos földbirtokos, Nalácsvád (u. p. Hátszeg) 82
- Nemes Sámuel kir. törv. elnök, Gyulafehérvár 80
- 130 Nogáll Károly ügyv. Kőrösbánya 99
- Olariu Virgil ügyvédjelölt, Szászváros 98
- Dr. Oprisa Pál gimn. tanár, Brád 99
- Orbonás József szolgabíró, Szászváros 90
- Pais Elek áll. főreáliskolai tanár, Déva 95
- 135 Dr. Pajor Kálmán kir. törv. bíró, Déva 99
- Pánkl Vilmos m. aljegyző, Déva 92
- Pap Adolf földbirtokos, Maros-Solyomos 99
- Papp Károly körjegyző, Czebe 99
- Dr. Papp Domokos kir. törv. elnök, Déva 99
- 140 Papiu János gör. kel. szentszéki ülnök, Nagy-Szeben 90
- Pataky László festőművész, Alvincz 97
- Péter Gábor városi tisztviselő, Debreczen 1900
- Dr. Petri Mór kir. tanfelügyelő, Zilah 98
- Piskii állami népi kola 98
- 145 Piskii tisztviselői olvasókör 82
- Pietsch József körjegyző, Fehérvíz 98
- Pietsch Lajos megyei főszámvevő, Déva 94
- Pietsch Lajosné, Déva 98
- Pietsch Sándor főszolgabíró Hátszeg 95
- 150 Pogány Béla vármegyei főjegyző, Déva 99
- Ponory Sándor országgyűlési képviselő, Budapest 80
- Radnóti Dezső E.K.E.-főtitkár, Kolozsvár 80
- Dr. Reichenberger Zsigmond kórházi igazgató-főorvos, Déva 80
- Dr. Réthi Gyula ügyvéd, Déva 98
- 155 Réthi Lajos kir. tan. tanfelügyelő, Déva 80
- Rimbás Sándor körjegyző, Nagy-Pestény 95
- Rouveure Charles bányamérnök Lupény 98
- Schalát József főbányatanácsos, V.-Hunyad 98

- Schiessel Károly gyógyszerész, Kőrösbánya 80
- 160 Schwennhammer István, Lupény 95
Szabó Lajos körjegyző, Brád 95
Dr. Szabó Márton ev. ref. főgimnáziumi tanár, Szászváros 1901
- Szacs vay Sándor földbirtokos, Hidalmás 80
Dr. Szász Iván kir. járásbíró, Bethlen 90
- 165 Szászvárosi ág. ev. egyház felsőbb népiskolája 98
Szászvárosi áll. leányiskola 98
Szászvárosi ev. ref. Kún-collegium könyvtára 98
Szászvárosi takarékpénztár 80
Szegedy Miklós ev. ref. lelkész, Kőrösbánya 87
- 170 Szentirmay Alajos mérnök és lapszerkesztő, Déva 83
Szinte Gábor állami főgimnáziumi tanár, Budapest 84
Szirtes Henrik áll. főreáliskolai tanár, Déva 1900
Szöllősy Lajos ny. tanítóképzési tanár, Déva 88
Szóts Sándor ev. reform. lelkész, Déva 80
- 175 Thallacsek Ferencz ny. bányagazgató, Budapest 81
- Gr. Teleki Károly, Kolozsvár 80
Gr. Teleki Györgyné, Nalacsvád 81
Téglás István kir. tanfelügyelő, Torca 85
Tolnai János ügyvéd, Déva 87
- 180 Tornya Ödön körjegyző Alsó-Telek 95
Gr. Thorocz kay Miklós országy. képviselő, Kernyesd 86
Thorocz kay Venczel földbirtokos, Guraszáda 95
Tóth Ferencz áll. főreáliskolai tanár, Déva 97
Dr. Török Albert ny. főispán, Székely-Udvarhely 99
- 185 Török Béla főszolgabíró, Vajdahunyad 99
Váné Ferencz bányamérn., Boicza 92
Várad y Bertalan ny. főszolgabíró, Bácsi (u. p. Piski) 80
Dr. Veress Endre áll. főreáliskolai tanár, Déva 97
Vikár Béla szerkesztő, Bpest 1901
- 190 Weiner Sándor kir. albiró, Kőrösbánya 99
Wenter Gerő ügyvéd, Arad 85
Dr. Wilt György kir. segéd tanfelügyelő, Déva 98
Zám (megyei) köztség 95
Br. Zeyk József földbirtokos, Maros-Gombás (u. p. N.-Enyed) 83

Átnézet

Tiszteleti tag van	20
Alapító » »	86
Rendes » »	194
Összes tagok száma	300

A t. tagok kéretnek, hogy az e névkönyvben netalán előforduló hiányos vagy téves adatokra vonatkozó kiegészítő vagy helyreigazító észrevételeiket a titkárral közölni szíveskedjenek.

